

ARBETARHISTORIA

#1/2010 [133]

6 portugisiska officerare söker asyl här

Av BERTIL LITSNER

UPPSALA (AÖB). Sex unga officerare ur den portugisiska armén befinner sig sedan några dagar i Uppsala som desertörer. De kommer att begära politisk asyl här.

Vid en första konfrontation med polisens utredningsavdelning och invandrarverket har officerarna förklarat att de funnit att enda sättet för dem att protestera mot Portugals engagemang i afrikanska kolonier var att desertera.

Till Sverige kom de sex officerarna i slutet av förra veckan. I första hemlighet anlände de till Arlanda närmast från Paris.

De hade först tänkt stanna i Frankrike men där rekommenderades de av speciella kontaktmän att i stället söka asyl i annat land.

Holland nämndes som ett alternativ. De portugisiska officerarna föredrog omedelbart att fortsätta sin flykt till Sverige.

Strax innan gruppen lämnade Portugal hade officerarna fått order att tjänstgöra vid frontavsnitt i kolonier. Fyra av dem hade kommanderats till portugisiska Guinea och två skulle kastas in vid fronten i Mozambique.

Officerarna är i åldern 27-30 år. De har upptill tio års militär utbildning bakom sig, bl a vid armé-högskola.

Under hela utbildningstiden har de inte haft en aning om hur förhållandena i verkligheten är i Portugals kolonier, säger de. Sedan ett år tillbaka har de emellertid skaffat sig speciella kontakter och fått uppgifter om hur befrielsefronten arbetar.

Därmed har deras planer att, som en sista utväg, desertera tagit allt fastare form. Dessförinnan hade de lagt in ansökan med begäran om avsked ur portugisiska armén. Samtliga fick avslag och i stället kommenderades de till kolonierna.

I Uppsala har de tagit kontakt med invandrarbyrån som i sin tur kopplat in invandrarverket. Frågan om politisk asyl i vårt land kommer att tas upp så fort formella handlingar blir tillgängliga.

Hos polisens utlänningsavdelning i Uppsala säger man att man ännu på onsdagsförmiddagen inte fått någon ansökan om asyl från de portugisiska desertörerna. Utan särskilda formaliteter kan de uppehålla sig i Sverige under sammanlagt 93 dagar.

Desertörer från Portugal – Hemlig resa till Polen

ARBETARHISTORIA 133

- 3 LEDARE: Sticking together
- 4 DOKUMENT: Uppdrag Polen – Ett svenskt tidsdokument om hemliga kontakter med polska Solidaritet 1985.
- 24 RAQUEL VARELA: Officerare på flykt – Portugisiska officerare deserterade från Salazars armé till Sverige 1970–1974.
- 31 KRISTINA ENGWALL OCH INGRID SÖDERLIND: Barnarbete som regel eller undantag? – Presentation av ett källmaterial och dess möjligheter.

AKTUELLT OM ARBETARHISTORIA

- 35 LARS EDGREN: Konflikt och samförstånd.
- 36 ULF JÖNSON: Gränslös arbetarhistoria i Linz.
- 44 RANA P. BEHAL, CHITRA JOSHI, PRABHU MOHAPATRA: Arbetarhistoria i Indien.
- 46 LARS BERGGREN, VICTOR LUNDBERG, HANS

WALLENBOM: Främlingsfientlighet och arbetarrörelse.

RECENSIONER

- 47 PÅL BRUNNSTRÖM: Klasskamp och sexualitet i den kommunistiska rörelsen – Andrés Brink Pinto: *Med Lenin på byrån: normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921–1939*.
- 49 ALEKSANDER KAN: Rysk spegel – Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson (red.): *Rysk spegel. Svenska berättelser om Sovjetunionen – och om Sverige*.
- 51 MATS ROSIN: Norsk nationalikon – Hans Olav Lahlum, *Haakon Lie. Historien, myten og mennesket*.
- 52 MATS MYRSTENER: Ny arbetsskildring – Barbro Bäcklund: *Pintorparhäxans elev*.

NYHETER FRÅN ARAB

- 53 HANS LARSSON: Något om vad som influerades till biblioteket under år 2009

Omslag: Läs mer om officerarnas flykt till Sverige på sidan 24

24

4

53

Sticking together

KNAPPAST NÅGOT SVENSKT FÖRETAG förknippas lika mycket med det svenska folkhemmet som Ikea. Världen över säljs det osthyvlar, smörknivar och den svenska furubokhyllan och Ikea står också för fyra procent av den svenska livsmedelsexporten. På Ikeas nationella hemsidor hänvisar man med stolthet till sitt svenska arv, så till exempel i Singapore. Men det svenska eller Sverige förknippas också med en stark facklig rörelse och justa arbetsvillkor.

I slutet av december 2009 fick Ikea Kungens Kurva polskt besök. Fyra medlemmar från det polska fackförbundet Solidaritet delade ut flygblad för att rikta kundernas uppmärksamhet på att Ikea Polen anlitar en underleverantör, ett vaktbolag närmare bestämt, med urusla arbetsvillkor som skiljer sig mycket från de ordinarie Ikea-anställda. De anställda i vaktbolaget Solid saknar inte bara socialförsäkring utan har också hotats med fysiskt våld i fall de skulle engagera sig fackligt.

DET ÄR INTE HELT VANLIGT att ett fackförbund flyttar sina protester till ett annat land, i det fallet det land som förknippas närmast med företaget som har anlitat underleverantören nämligen Sverige, fastän holdingbolaget har sin sits i Nederländska Antillerna. Solidaritets protest i Sverige ingår i den globala kampanjen *Sticking together* som vänder sig mot Ikeas sätt att hantera arbetsförhållanden hos underleverantörer. Ikea har kollektivavtal och även ett globalt ramavtal för arbetsförhållandena hos underleverantörer inom trävaruproduktionen, men inte när det gäller andra underleverantörer. *Sticking together* initierades av Solidaritet och ska kanske ses i ett längre organisatoriskt perspektiv. Fackförbundet har sedan sin tid som illegal organisation förändrats mycket: det har krympt till mindre än en tredjedel och det utsätts för konkurrens från den andra stora fackliga organisationen OPZZ. Solidaritet måste alltså göra mycket för att behålla sin legitimitet, trots krympande antal medlemmar och det måste använda sig av andra strategier för att få uppmärksamhet för sin sak.

Protesten mot Ikeas underleverantör hade sannolikt blivit något helt annat om den inte hade ägt rum i Sverige – inte bara för att det inte går en färja från Gdansk till Antillerna. Så varför var det så intressant att förlägga protesten till Sverige? En-

ligt Solidaritet ville man väcka den svenska koncernledningens uppmärksamhet för arbetsförhållandena i Polen som koncernledningen för Ikea Polen inte vill prata om. Protesten i Sverige kan också ses från ett annat perspektiv när den betraktas från de historiska kopplingar som finns mellan Polen och Sverige eller mellan Solidaritet och Sverige. Fackförbundet fick ta emot omfattande stöd från Sverige och den svenska fackliga rörelsen för att hjälpa den underjordiska polska organisationen i kampen om att kunna agera som ett fritt fackförbund. En historia som bland annat har skildrats i *Arbetarhistoria* nr 120. Relationen mellan Sverige och Polen har förändrats mycket över tid. Även om det finns viktiga handelskontakter mellan Sverige och Polen, så har det politiska intresset från svensk sida svalnat sedan 1989. Inför protestkampanjen i december i Sverige försökte till exempel Soli-

daritet sätta in en annons i *Dagens Nyheter* för att uppmärksamma läsarna på misären i Polen, men DN tog inte in annonsen, den ansågs vilseledande eftersom den inte handlade om Ikea utan om den polska underleverantören. *Svenska Dagbladet* publicerade annonsen istället. Annonsen var ett sätt att vädja till den svenska solidariteten och anknyter till den historiska erfarenheten av samarbete och stöd mellan Sverige och Polen. Fastighets och Transport stöder förresten också protestkampanjen.

PROTESTEN OCH VALET AV STRATEGI visar också på den betydelse och de svårigheter som geografien har och utgör för det fackliga arbete när komplicerade globala strukturer inom multinationella företag ska göras begripliga för en större allmänhet. Det är ingen särskilt ny erfarenhet. Att internationell facklig verksamhet aldrig har varit enkelt visar också ett tidigare hemligtstämplat dokument som vi publicerar i kommenterad form i detta nummer av *Arbetarhistoria*. Denna gång är det inte fackliga aktivister från Polen som tar färjan från Gdansk utan svenska fackföreningsmän som sommaren 1985 tog färjan till Gdansk för att hjälpa Solidarnosc med att bygga upp en underjordisk kommunikation. I dokumentet skildras också övervakningen genom säkerhetspolisen, delar av den före detta poliskåren som numera driver vaktbolagen i Polen.

Göran Söderlund Foto: John Wahlbärj

Uppdrag Polen

Ett svenskt tidsdokument om hemliga kontakter med polska Solidaritet 1985

Två svenska turister, män i femtioårsåldern, vandrar i sommarsolen vid den polska Östersjökusten, tittar på Gdansks gamla stad, äter på restaurang och går på nattklubb – egentligen inget särskilt. Men något konstigt är det: varför smyger ett antal figurer med walkie-talkies omkring i deras närhet eller följer dem med bilar, och varför bevakas dessa i sin tur av ytterligare andra personer som trycker i närheten? Jo, något särskilt är det – i Polen år 1985, tre och ett halvt år efter general Wojciech Jaruzelskis 'militärkupp' den 13 december 1981 och fyra år före kommunismens slutliga sammanbrott i detta land.

NÄR UNDER SOMMAREN OCH HÖSTEN 1980 »Den Oberoende och Självstyrande Fackföreningen Solidaritet» (NSZZ Solidarnosc)* växte fram i Polen mötte den snabbt ett starkt gensvar i den västliga världen. Även stödet från Sverige och inte minst från

svenska fackliga organisationer var omfattande. Landsorganisationen i Sverige (LO) fick redan från allra första början rapporter från egna utsända till främst Gdansk och beslöt under hösten 1980 att hjälpa till med viss finansiering, särskilt när det gällde att bygga upp tryckerier, och stödja leverans av kommunikationsutrustning som ju den polska rörelsen med sina snart tio miljoner medlemmar var i stort behov av.

Grafiska Fackförbundet inom LO åtog sig uppdraget att ta reda på de viktigaste behoven och att införskaffa och hjälpa till med installation av främst tryckeriutrustning. Den som skulle genomföra uppdraget var Ture Mattsson, förbundets teknikombudsman. Uppdraget utfördes även i Fria Fackföreningsinternationalens (FFI) namn och med medel från FFI:s medlemsfederationer. LO hade nämligen på förslag av den polske Solidaritetsledaren Lech

Ture Mattsson under en av sina Polenresor. Foto: Grafiska förbundet

Walesa fått FFI:s uppdrag att koordinera den tekniska hjälpen från västliga fackliga organisationer.¹ Arbetet fortsatte under hela perioden fram till införandet av general Jaruzelskis militärlagar den 13 december 1981 vilka också innebar att Solidaritetets verksamhet förbjöds. Bland annat hade två större tryckerier installerats (det andra förstördes direkt efter »kuppen»). Leveransen av ett tredje tryckeri som just var på gång kunde stoppas i sista stund.

Det svenska fackliga stödet fortsatte i andra former under den period då Solidaritet verkade underjordiskt – från september 1986 relativt öppet – fram till våren 1989 då Solidaritet åter legaliserades. Även efter att det kommunistiska systemet slutligen hade avskaffats sommaren 1989, i Polen som första land i Central- och Östeuropa, fortsatte LO samarbetet, bland annat genom att hjälpa till med att bygga upp ett nytt tryckeri.²

Ture Mattsson höll under hela 1980-talet kontakt med den underjordiskt verkande rörelsens representanter och reste flera gånger till Polen. Solidaritetets Informationskontor i Stockholm, som finansierades av LO (delvis via i-fonden och AIC, nu Olof

Palmes internationella centrum), TCO respektive centralorganisationernas förbund, förmedlade hela tiden både information och hjälpte till med att upprätta förbindelser.³ Det låg i sakens natur att dessa kontakter skulle skötas diskret. Det humanitära stöd som arbetarrörelsen och andra svenska organisationer gav Polen under 1980-talet kunde ske öppet och accepterades av den polska regimen, men samtidigt smugglades också litteratur, kommunikationsutrustning och annat till Polen. Sådana aktioner bedrevs på flera håll, inte minst av polacker bosatta i Sverige. Några svenskar som utförde smugglingen åkte fast och fick sitta i polska fängelser.⁴ Att redovisa de medel som LO slussade in i denna verksamhet var ett särskilt problem. Ture Mattsson själv »blev revisor med uppgift att möblera om i bokföringen så att inga känsliga uppgifter uppdagades».⁵ Hans närmaste uppdragsgivare i detta på LO var internationella enhetens chef Erik Karlsson, med LO:s andre ordförande Rune Molin i bakgrunden.

NÄR GRAFISKA FACKFÖRBUNDETS dåvarande förbundssekreterare Göran Söderlund (som 1997 om-

kom i en flygolycka i Costa Rica på väg till Nicaragua) och Ture Mattsson 1985 fick uppdraget att besöka Polen och att diskutera med Solidaritets representanter hur kontakten med den svenska fackföringsrörelsen kunde utvecklas, skulle detta alltså ske under konspiratoriska former. Svenskarna och deras polska kontaktpersoner manövrerade en del för att undkomma de polska myndigheternas uppmärksamhet, innan de verkliga samtalen kunde äga rum. Och endast en ytterst begränsad krets fick efteråt ta del av grafikernas rapport.⁶ Det exemplar som här publiceras är ett belysande tidsdokument från ett 1980-tal då den demokratiska oppositionen i Polen växte sig allt starkare.

Att detta dokument är särskilt intressant, utöver att det illustrerar de mycket speciella villkor som ibland kan gälla för internationellt fackligt samarbete, beror på att det ger en viss inblick i situationen i Polen och en uppfattning om Solidaritets ställning i mitten av 1980-talet. Efter 1984 hade den revolutionära glöden från början av 1980-talet falnat, men Solidaritet hade överlevt. Flera av rörelsens centrala ledare som Lech Walesa, i nära samråd med Katolska kyrkan, och Bogdan Borusewicz, som spelar en huvudroll i dokumentet, trodde fortfarande på att icke-våldslinjen skulle kunna bli framgångsrik. General Jaruzelskis politik saknade sammanhang och växlade mellan hårt förtryck och tillmötesgående när det gällde oppositionens krav. Tre år efter dokumentets tillkomst, hösten 1988, var det åter Solidaritet som den kommunistiska regimen fick förhandla med.⁷

TURE MATTSSON (f 1932), som sedan 1992 är pensionär, och Pawel Jaworski, historiker vid universitetet i Wrocław, har hjälpt till med att förtydliga en del av uppgifterna i dokumentet, sistnämnde inte minst med uppgifter ur polsk litteratur.⁸ Några av de polska namnen i rapporten var för övrigt påhittade för att skydda dessa personer. Flera av dem har från 1989 fått bekläda viktiga politiska poster.

GS, Facket för skogs-, trä- och grafisk bransch, i vilket Ture Mattssons dåvarande direkta uppdragsgivare Grafiska Fackförbundet nu ingår, har genom Mattsson lämnat tillstånd att publicera dokumentet. Rapporten, som omfattar nio A4-sidor och två bilagor, har dikterats av Göran Söderlund och kontrollerats av Ture Mattsson. Texten nedan följer exakt originalrapporten utom i några fall då stavfel har rättats eller ord har lagts in som hade fallit bort, sistnämnda markerade med »[]».

KLAUS MISGELD

[stämpel:] ORIGINAL

Dokumentet behandlas konfidentiellt

Kopia nr 1: Olof Palme, SAP
Kopia nr 2: Stig Malm, LO
Kopia nr 3: Åke Rosenquist, GF
Kopia nr 4: Erik Karlsson, LO
Kopia nr 5: Utrikesdepartementet⁹

BESÖK HOS UNDERJORDISKA SOLIDARITET I POLEN

Inledning

Solidaritet, som har upprättat ett informationskontor i Stockholm, inbjöd två representanter från Grafiska Fackförbundet att besöka Gdansk-området och upprätta kontakter med det s k illegala Solidaritet i Polen.¹⁰ Grafiska Fackförbundet tog med glädje emot inbjudan och utsåg förbundssekreterare Göran Söderlund och ombudsman Ture Mattsson att representera förbundet i Polen.

Före besöket hade representanterna ingående överläggningar med folk från Solidaritets informationskontor, där man lade upp resan och vilka kontakter som skulle knytas.¹¹ Man framhöll då från informationskontoret att man var tvungen att åka dit som turist, annars får man inget visum. Detta innebär att vi beställde en turistresa till Gdansk genom den polska resebyrå i Sverige.

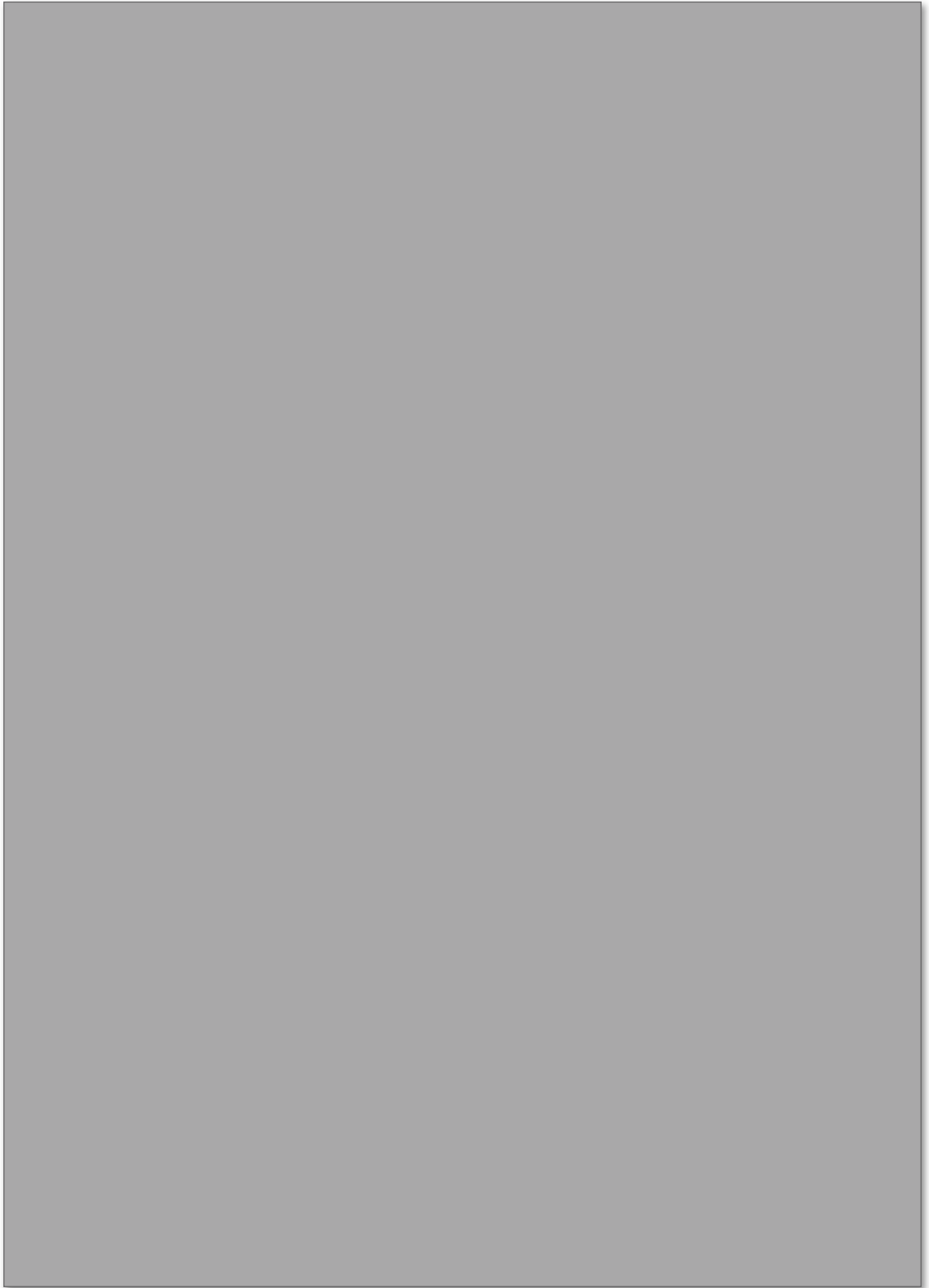
Visumhandlingarna tog litet längre tid än vad som är brukligt, varför vi blev litet misstänksamma. En av anledningarna till detta är att Ture Mattsson under den tid då Solidaritet var erkänt i Polen besökte landet ca 17 gånger och hjälpte organisationen att bygga upp två kompletta tryckerier. Då nu Solidaritet är illegalt fanns det en tanke om att säkerhetspolisen i Polen skulle hålla ögonen på oss.

Trots detta beslutade vi att resa dit och tanken var att förutom besöket i Gdansk skulle också ett besök göras i Poznan, som ligger ca 30 mil söder [sydväst] om Gdansk.

Resan skulle anträdas den 2 juli med färja från Nynäshamn med beräknad ankomst tillbaka till Nynäshamn den 9 juli. För att förenkla det hela har vi för avsikt att skriva ned rapporten i form av dagboksanteckningar dag för dag om vad som inträffade.

Tisdagen den 2 juli 1985

Då färjan skulle avgå kl 19.00 från Nynäshamn anträdde vi resan ca 17.00 från Centralstationen i Stockholm och tog pendeltåget till Nynäshamn. Ankomna till färjeterminalen konstaterade vi att man inte hade börjat släppa på passagerarna på färjan plus att

vår biljett skulle registreras. Då drabbades vi för första gången av den byråkrati som är typisk i det land vi skulle besöka. Det tog nämligen över en timme innan Ture kom fram till biljettkassan för registrering, som tog tre sekunder, då det endast var en stämpel som skulle slås på biljetten. Vid det laget var det avgångstid för färjan, men det stod ca 300 människor före oss i kön för att embarkera färjan, varför vi ställde oss sist i kön. Det tog ca en timme innan vi hade kommit fram till biljett- och passkontrollen och därefter gick vi ombord på färjan och blev använt hyttplats.

Då vi tidigare varit i kontakt med UD, kunde vi konstatera att man var mycket intresserad från UD att få uppgifter om vad som hände med oss i Polen. Bland annat ville man gärna ha den rapport som vi skulle skriva. Man hade talat om för oss att ambassadsekreteraren Per Anderman med hustru skulle befinna sig ombord på samma färja som vi till Gdansk då han skulle återvända till Warszawa efter en kortare vistelse i Sverige. Vi sökte honom över högtalaranläggningen och träffade också Per Anderman och bestämde att vi dagen efter på färjan skulle ha en genomgång tillsammans med honom.¹²

Knappt två timmar försenad avgick färjan från Nynäshamn. Efter en god middag gick vi omkring litet och bekantade oss med färjan, men de polska färjorna är inte jämförbara med exempelvis Finlandsfärjorna, så några större aktiviteter förekom inte, varför vi gick till kojs relativt tidigt.

Onsdagen den 3 juli 1985

Då vi vaknade på morgonen den 3 juli konstaterade vi att det var en otroligt vacker sommardag. Vi åt vår frukost och gick ut på soldäck där vi satt och njöt av havet och solen. Vi hade under natten passerat Gotland, så det var öppet hav runt omkring oss.

Klockan 11 träffade vi ambassadsekreterare Per Anderman och hans hustru. Vi hade en genomgång med Per, där vi talade om vad vårt uppdrag gick ut på. Per och hans fru kunde tala om för oss att dikta- turens grepp har sedan 1981 hårdnat, vilket gör det allt svårare att arbeta med Solidaritet. Dock kunde han konstatera att svenska ambassaden i Warszawa har vissa regelbundna kontakter, men på grund av ambassadens utsatthet med telefonavlyssning och annat kan ambassaden idag inte göra det som man kanske innerst inne vill göra för våra vänner i Polen.¹³

Vi gjorde upp med Per om att vi skulle hålla en viss kontakt och vi fick några telefonnummer som skulle användas i händelse av att vi blev utsatta av någon form av ingrepp från regimen. Man varnade oss

för att tala för mycket i telefon, då dessa sannolikt var avlyssnade. Om man skulle ringa var det bästa sättet att använda vanliga telefonautomater. Han talade också om att man skulle akta sig för att ta taxi som stod uppställda utanför hotellet, då vissa taxi- chaufförer idag har kontakter med säkerhetspolisen.

Vi hade tidigare informerats om att Sverige hade ett fast konsulat i Gdansk, men Per talade om att detta var flyttat till Stettin [Szczecin] och att man enbart hade en honorärkonsul placerad på svenska sjömanskyrkan i Gdynia. Konsul är sjömanspastor Carl-Gustav Nöjd. Per rekommenderade oss att i första hand ta kontakt med Nöjd.

Efter ytterligare en halvtimmes diskussioner om läget i Polen och vilka problem ambassaden ställs inför m m avslutades samtalet och Per och hans hustru önskade oss lycka till med det uppdrag som vi hade framför oss.

Under lunchen började man kunna upptäcka den polska kusten och en allt intensivare båttrafik omkring oss. Vi gick ut på däck och stod och tittade på när vi sakta närmade oss Gdansk. Trots en försenad avfärd på knappt två timmar anlöpte vi Gdansk på utsatt ankomsttid kl 14.00.

Vid ankomsten och då vi skulle gå i land utbröt lite kalabalik bland en massa polska passagerare, som med otroligt mycket bagage och med erfarenhet av den polska byråkratin försökte tränga sig ut först, alla på en gång. Det innebar att man korkade igen utgången på färjan och egentligen försenade detta ankomsten en del. Därefter drabbades vi för andra gången av den polska byråkratin.

Vi stod i en passkö en dryg timme och hade ca 30–35 människor framför oss. Det gick väldigt långsamt framåt och vi var trots allt litet oroliga för vad som skulle hända när vi kommit till Polen. Hade man folk som observerade oss eller ej? Passkontroll och tullklarering gick bra. Ingenting inträffade och vi kom igenom.

En kollega till oss mötte oss vid färjan, Barbara¹⁴, och vi tog gemensamt en taxi till Grand Hotell i Sopot. Geografiskt är Gdansk, Sopot och Gdynia trilingstäder som avlöser varandra.

Ankomna till hotellet checkade vi in och Barbara stannade kvar, eftersom hon ville ha ett litet samtal med oss. Vi ställde in våra saker på hotellet, bytte om och duschade och tog därefter en promenad på strandpromenaden med Barbara. Hon berättade för oss att vi troligtvis var satta under uppsikt av säkerhetspolisen och med anledning av detta ville kollegorna i underjordiska Solidaritet i Gdansk hålla oss i karantän ett par dagar, då man ville göra observa-

Demonstration utanför Leninvarvet den 13 december 1981. Foto: Solidaritets informationskontor i Stockholm – Nedre bilden: Ännu idag vittnar grinden till varvet i Gdansk om den betydelse som katolska kyrkan hade för Solidarnoscs kamp för en fri fackförening. Foto: Klaus Misgeld

DOKUMENT

tioner av huruvida vi hade den »tredje mannen» bakom oss. Barbara talade vidare om att hon efter undantagstillståndet 13 december 1981 hade varit inkallad till förhör vid fyra olika tillfällen, att man vid de förhören hade frågat ut henne om Solidaritet men även om »spionen Ture Mattsson». Då hon varit konsekvent i sitt uppträdande hade dessa förhör inte slutat med annat än att hon, och även hennes man Andrzej som är journalist, fått yrkesförbud.¹⁵

Barbara talade bl a om att Andrzej hade arbetat tillfälligt vid olika ställen, med efter några dagar knackade säkerhetspolisen på dörren och talade med hans arbetsgivare och talade om vem han var. Om det var på det sättet att arbetsgivaren inte ville kasta ut Andrzej, så skulle man istället sätta specialbevakning på arbetsgivaren. Resultatet av säkerhetspolisens handlande under dessa år hade inneburit att

Barbara och Andrzej hade gått arbetslösa under största delen av den tiden. Andrzej hade nu startat en egen marknadsföringsfirma och hade för tillfället en livsuppgift igen, förutom att han och Barbara fortfarande arbetade med Solidaritet.

Eftersom man skulle sätta oss i karantän i två dagar förslog Barbara att vi skulle åka till Poznan och där besöka en kollega, Lech Dymarski.¹⁶ Han hade framfört speciella önskemål om att få träffa Ture och mig och enklaste sättet, enligt vad Barbara sa, var att hyra en bil och åka dit. Vi kunde [följa förslaget], eftersom vi gärna hade velat åka till Lodz och träffa en annan kollega, Andrzej Slowik¹⁷; så omtalade Barbara att han för närvarande befann sig i Stettin [Szczecin] som ligger en bra bit från Gdansk. Vi gjorde upp om att på vägen till Poznan ta en extra sväng till Stettin. Avslutningsvis varnade Barbara oss för att försö-

En av de talrika demonstrationerna för polska Solidaritet. På banderollen står "Vi kommer ihåg mars '68". Foto: Solidaritets informationskontor i Stockholm

ka vara hemlighetsfulla, att bli provocerade, utan vi skulle uppträda öppet, naturligt som två vanliga turister. Vi bestämde innan hon åkte hem att äta middag tillsammans kl 20.00 på kvällen på Grand Hotell. Då skulle Andrzej försöka vara med också.

Tiden fram till 20 ägnade vi oss åt litet sightseeing och gick omkring i Sopot och tittade på stranden, hotellet och den långa träpir som sträcker sig 500 meter ut, en fantastisk anläggning typ England. Vi förstod dock inte riktigt vad piren skulle vara till eftersom den, till skillnad mot England där dessa pিরer har en viss funktion, så finns det ingen märkbar ebb och flod på polska nordkusten.

Barbara och Andrzej kom till hotellet vid åtta-tiden och vi intog en middag i hotellets matsal. Vi satt och diskuterade allmänna ting och Barbara och Andrzej berättade mera ingående om vad som händer i Polen osv. Andrzej var oerhört irriterad över, vilket vi knappt trodde på först, de två säkerhetspoliserna som satt två bord intill oss. Han talade om att de här säkerhetspoliserna förföljde de gamla Solidaritetsmedlemmarna väldigt ofta. Men man visste i stort sett exakt vilka de var.

Vi planerade vår resa till Stettinec och Poznan och Barbara talade om att allting var ordnat och Lech Demarsky och Andrzej Slowik visste att vi skulle komma. Vid 23-tiden avbröts måltiden och Barbara och Andrzej åkte hem, varpå Ture och jag tog en liten promenad i Sopot för att ha en genomgång med varandra om alla de uppgifter som vi hade fått från vännerna.

Torsdagen den 4 juli 1985

Efter att ha stigit upp relativt tidigt och ätit frukost på Grand Hotell tog vi oss in till Hotell Monopol i Gdansk, som är ett av de sju ställen i hela Polen där man har biluthyrning. Vår tanke var att vi skulle hyra en bil för två dagar. Vid förfrågan om möjligheten att hyra en bil talade man om att man tyvärr bara hade sju bilar och ingen bil var inne för tillfället. Den första bilen skulle komma in i slutet av påföljande vecka. Detta innebar att det var omöjligt för oss att hyra en bil.

Efter lite funderande beslutade vi att försöka ta oss till Poznan och Stettinec med tåg. Vi begav oss till järnvägsstationen i Gdansk. Då tidtabellerna var något krångliga försökte vi på engelska och tyska göra oss förstådda vid informationsdisken. Detta visade sig vara omöjligt då pojken och flickan som satt där enbart talade polska. Vi försökte då att tala med folk omkring oss, men alla vände sig bort. Efter tio minuter var det en ung flicka som visade intresse för

oss och försökte hjälpa oss, men det visade sig att hon var från Sovjetunionen och bara kunde tala ryska. Då även denna möjlighet var stängd för oss beslutade vi oss för att ta oss ner till Hotell Hevelius i Gdansk, som är ett av de största hotellen.

Väl inkomna till Hotell Hevelius talade vi med portieren om det fanns några andra möjligheter, och han talade om att man kunde hyra en taxi under förutsättning att man betalade med utländsk valuta. Då vi ville ha någon som talade endera tyska eller engelska talade vi om detta och blev ombedda att gå in i kafferummet så skulle det snart komma en taxichaufför.

I kafferummet, medan vi väntade, träffade vi en svensk journalist vid namn Karlsson, som arbetade på Dagens Nyheter. Han pratade lite med oss men vi talade inte om vilka vi var. Han sa att han skulle koppla av den dagen men åka till Poznan dagen efter. Vi undrade då för oss själva vad som skulle hända i Poznan. Det visade sig sedan att det inte var något speciellt.

Efter en dryg halvtimme kom det en trevlig kille, Krystian, som talade tyska. Han ville ta oss till Poznan tur och retur (60 mil) för 60 US dollar om vi betalade övernattningen på hotellet för honom. Vi slog till och bestämde att åka kl 11.30.

Då det var en timme tills vi skulle åka tog vi en promenad till Leninvarvet som ligger strax intill. Vi gick omkring vid stora entrén och tittade framför allt på monumentet. Det är en märklig upplevelse att se att monumentet står kvar och att det ligger så mycket blommor där fortfarande till minne av olika människor.¹⁸ Vi fotograferade och strosade omkring i ca en timme, varpå vi gick tillbaka till Hotell Hevelius igen där vår taxichaufför plockade upp oss och vi åkte sedan mot Poznan.

På vägen till Poznan talade vi om att vi ville göra en avstickare till Stettinec, vilket blev en omväg på ca 20 mil. Krystian talade om att det gick bra under förutsättning att vi ökade på priset, vilket vi också gjorde till 90 US dollar.

Resan till Stettinec gick genom ett sommarfagert Polen, som i de delar vi åkte genom väldigt mycket liknade Skåne med sina böljande kullar och pilevallar m m, m m. På vägen till Stettinec åt vi lunch på en restaurang som låg utmed vägen.

Framkomna strax före 16 sökte vi upp vår kollega Andrzej Slowik, som för tillfället befann sig i Stettinec, han kommer från Lodz, på semester arrangerad av Solidaritet. Han blev överlycklig över att träffa oss och vi överlämnade en liten present [en kamera] till honom. Han hade arrangerat så att vi i

lugn och ro kunde sitta i en byggnad, en klosterbyggnad, i nunnornas matsal.¹⁹ Där diskuterade vi under två timmar en massa frågor (dessa frågor återges i bilaga 1).

Då vi inte hade all tid i världen på oss hade vi bestämt att vi skulle lämna Stettinec kl 18.00. Andrzej tyckte att vi skulle behövt åtminstone två dagar på oss för att prata igenom alla frågor, allting som har hänt under de här åren sedan han senast träffade Ture. För sin insats för Solidaritet fick Andrzej sitta i fängelse under undantagstillståndet två år, sju månader och elva dagar. Vi lämnade dock Stettinec strax efter kl 18 och anlände till Poznan 20.45.

Vi körde till Hotell Mercur, som ligger relativt centralt i Poznan, och tog in på hotellet. Då uppstod en sådan där företeelse som man annars inte är van vid. Då vi skulle boka in oss på hotellet kunde vi konstatera att det var olika priser för polacker och utländska medborgare. Ture och jag fick betala 5.400 zloty, medan vår chaufförs hotellkostnad belöpte sig på ca 1.500 zloty. Vi tyckte att Krystian skulle få koppla av, varför vi talade om för honom att vi skulle träffas kl 9 morgonen därpå.

Efter att ha duschat tog vi en taxi till vår nästa kollega – vi skulle träffa Lech Dymarski. Han var oerhört aktiv under Solidaritets tid i Poznan. Han är poet, kanske inte så känd. Vi sökte upp honom i hans gamla föräldrahem, som han nu bebor, i en sjaskig del av staden. Då vi knackade på såg han väldigt överraskad ut. Vi blev dock insläppta och han såg litet konstigt ut. Han talade om att han inte hade väntat oss idag. Han var inte riktigt förberedd på det hela. Trots det överlämnade vi en present och han frågade om vi ville ha en kopp kaffe. Vilket vi accepterade. Vi kunde dock konstatera att under den en och en halv timme vi besökte honom var det något som inte var OK. Han visade oss en del fotografier och tryckalster som underjordiska Solidaritet i Poznan hade plockat fram under senare tid. Sedan undrade han om vi inte kunde träffas dagen därpå eftersom han hade ett annat möte. Då klockan var rätt sent på kvällen sa vi att det väl gick för sig.

När vi kom ut ur hans lägenhet och vandrade upp mot taxistationen talade han om att han skulle skicka sin fästmö Eva för att hämta oss på hotellet och ta oss till ett ställe där han skulle vara. Han sa att det kunde hända att han var övervakad av säkerhetspolisen. Vi skildes åt vid taxistationen efter att ha bestämt att Eva skulle komma till vårt hotell 9.45 på följande dag.

Ture och jag åkte tillbaka till hotellet och åt en bit mat innan vi gick och lade oss.

Fredagen den 5 juli 1985

Efter att ha ätit frukost träffade vi Krystian och talade om att vi troligtvis inte skulle åka förrän på eftermiddagen. Sedan avvaktade vi att Lech Dymarskis fästmö Eva skulle kontakta oss kl 9.45. När klockan var 10.15 hade han fortfarande inte hörts av, varför vi gick ner i receptionen och satt där i trekvart och höll uppsikt över alla som kom och gick och alla ingående telefonsamtal. Men ingenting hände och vi blev lite oroliga för Lech, så bestämde vi oss för att ta en taxi till hans bostad.

Man hade ju sagt till oss tidigare att vi skulle uppträda helt öppet. Lech var ju trots allt en gammal bekant till Ture och det är ju fortfarande inte olagligt att umgås med gamla vänner i Polen. När vi kom till Lech Dymarskis adress konstaterade vi rätt snart att han inte var hemma. Vi beslöt [att] ge oss av från de kvarteren och innan vi skulle återvända till Gdansk gjorde vi med Krystians hjälp en sightseeingtur i Poznan och tittade på gamla staden, men framför allt åkte vi till universitetet och tittade på det ståtliga monumentet som man reste 1981 då Valter Carlsson och Ture Mattsson var inbjudna till invigningen.²⁰ Det var en anslående syn med mycket blommor kring monumentet.

Efter detta åkte vi tillbaka till Gdansk, vilket tog större delen av eftermiddagen. I taxin summerade vi litet av våra intryck och konstaterade att trots att vi inte hade fått det samtal vi önskat med Lech Dymarski så var samtalet med Andrzej Slowik värt denna resa. Vi återkom till Grand Hotell i Sopot omkring kl 18.

På kvällen gick vi ut på en restaurang och åt en bit mat. Detta var en speciell restaurang och vi kunde konstatera att den öldrickande mannen två bord längre bort inte hade annat att göra än att hålla oss under uppsikt. Han gick efter 30 minuter, efter att ha suttit och stirrat ihärdigt på oss. Vid 22-tiden hade vi ätit färdigt och vi tog en taxi till Gdynia och gjorde det som alla andra turister gör, vi slog runt och hade en trevlig kväll.

Lördagen den 6 juli 1985

Efter en tidig frukost bestämde vi oss för att gå ut på stranden, eftersom det var vackert väder. Vi klädde om oss och gick ut. Detta skulle, fick vi reda på senare, ställa till väldigt mycket oreda för de säkerhetspoliserna som följde oss.

Vi tog en lång promenad på drygt två timmar i det vackra sommarvärdet och försökte summera våra intryck. Samtidigt tyckte vi att det var skönt med litet avkoppling. Vid 12-tiden, då vi kom tillbaka, sprang det fram en kille till Ture och sa på ren svenska, dock

Solidarnoscaktivister i interneringslägret i Strzebielick i augusti 1982. Foto: Solidaritets informationskontor i Stockholm

med viss brytning: Ni har varit på stranden, va? På detta svarade Ture ja, och han försvann igen. Detta var en episod som vi tyckte var ganska märklig, men vi fick förklaringen till den senare på kvällen.

Klockan 13 blev vi hämtade av två representanter för Solidaritet, Anders och Kristina,²¹ och vi åkte ut 3,5 mil utanför Sopot, till ett värdshus med deras bil, där vi åt en underbar lunch i sommarvädret. Därefter körde vi in i skogen och stannade till och Kristina, Ture och jag tog en promenad. Under tiden avlyssnade Anders säkerhetspolisen med en kommunikationsradio han hade.

Vi åkte omkring ytterligare ett tag och därefter blev Kristina och Göran avsläppta intill en skog. Anders och Ture fortsatte medan Göran och Kristina ett par timmars tid gick i skogen och åkte bil. Under tiden höll Solidaritets egna bilar på och leta igenom området efter säkerhetsmän.

Efter en och en halv timme anlände Kristina och

Göran till en annan flicka, Eva och hennes familj, som hade arbetat för Solidaritet.²² Vi kom dit strax efter kl 18. Under tiden fram till kl 20 kontrollerade Solidaritets män hela bostadsområdet där Eva bodde och avlyssnade kommunikationsradion. Då inget hade inträffat anlände Bogdan Borusewicz kl 20.00.

Bogdan Borusewicz är en historiker som arbetar på universitet i Gdansk som började som [sin] aktiva bana i KOR.²³ Vid Solidaritets bildande var han med och tillhörde den innersta kretsen kring Lech Walesa. Bogdan Borusewicz är en av de få som sedan undantagstillståndet den 13 december 1981 lyckats hålla sig undan från att arresteras och fängslas. Han lever underjordiskt och utför ett strålande arbete för organisationen. Givetvis måste det vara oerhört påfrestande för honom och hans familj att leva på detta sätt. Men både han och de övriga anser att det är en värdefull tillgång för organisationen att han är ute på fri fot. Han skriver väldigt mycket osv.²⁴

Demonstration för Solidarnosc i Krakow Foto: Solidaritets informationskontor i Stockholm

Bogdan och Göran talade med varandra i närmare fem timmar (redovisas i bilaga 2). Bogdan var en synnerligen intressant och medryckande människa som på ett fängslande [sätt] berättade om hur organisationen lever och existerar och vad som har hänt i Polen under de senaste fyra åren.

Ungefär kl 1 på natten kördes Göran tillbaka till hotellet där han träffade Ture Mattsson, som under eftermiddagen hade umgåtts med Anders. Ture berättade då litet skakande att vi, sedan vi anlänt till Polen, permanent haft tolv säkerhetspoliserna uppdelade på fyra bilar efter oss. Han framhöll att det varit bra att vi så att säga suttit i »karantän» i ett par dagar, för på detta sätt hade man upptäckt detta. Samtidigt hade vi också haft upp till åtta kollegor från Solidaritet som hade bevakat oss, och de hade hela tiden avlyssnat säkerhetspolisens radioförbindelser. På vägen till Poznan hade det bl a utbrutit lite panik hos säkerhetspoliserna, eftersom man hade »tappat» oss då vi helt plötsligt utan att någon kän-

de till det svängt av på vägen till Stettin. Man hade dock plockat upp oss igen vid infarten till Poznan och detta *kan* förklara Lech Dymarskis konstiga uppträdande. Man hade också blivit av med oss då vi gick på stranden tidigare under dagen.

Ironiskt nog hade säkerhetspoliserna blivit övertygade om att vi var turister för man hade avblåst hela aktionen kl 12 under lördagen. Detta innebar att när vi verkligen träffade den människa som vi ville bli ledda till, då hade säkerhetspoliserna åkt hem.

Ture och Göran gick igenom vad som hade inträffat under dagen. Göran var mycket imponerad och berättade om träffen med Bogdan. Ture hade av Anders också blivit informerad om en massa uppgifter om Polen idag.

Söndagen den 7 juli 1985

Vi hade bestämt oss för att använda denna dag till sightseeing. Anna, en bekant till Ture, hade lovat att ställa upp och eftermiddagen ägnade vi åt att gå

omkring i gamla staden i Gdansk.²⁵ Vi åkte bl a ut till Westerplatte, som är en plats där man anser att andra världskriget startade. Det är en historisk plats av oerhörd betydelse för polackerna.

Efter några timmars sightseeing bjöd Anna hem oss på kvällen och vi avslutade söndagen med en angenäm afton hemma hos Anna och hennes familj.

Man hade tidigare under dagen också sagt att vi eventuellt skulle få träffa Lech Walesa på måndagen, men att detta inte var klart eftersom Walesa hade semester.

Måndagen den 8 juli 1985

Dagen började med att vi gjorde en egen sightseeing i en av förorterna till Gdansk i en kyrka i Oliva där man har en av världens bästa kyrkorglar. Det var en fantastisk upplevelse att lyssna på den. Vi hade turen att komma kl 11 då man hade den dagliga förevisningen av orgeln.

Efter detta gick vi igenom alla uppgifter och memorerade in alla faktauppgifter vi hade fått av Bogdan. Kl 14 träffade vi sedan Barbara igen och gick till Lech Walesas kyrka, Birgitta-kyrkan i Gdansk. Tyvärr visade det sig att Lech inte hade återkommit från sin semester, varför vi inte fick träffa honom, men vi överbringande hälsningar till honom från Sverige.

Den upplevelse vi hade var att i en del av kyrkan hade man satt upp en sten till minne av den mördade prästen Popiewicz.²⁶ Oerhört mycket blommor, porträtt och tända ljus i denna del av kyrkan. Hundratals tända ljus med signaturer typ Solidaritet Warszawa, Solidaritet Gdansk m m, m m. Det enda stället där man idag ostraffat kan tala om Solidaritet och bedriva facklig och politisk aktivitet är i kyrkorna. Ännu har inte diktaturen vågat angripa den katolska kyrkan.

Vi åkte till hotellet, checkade ut, pratade med ambassadören och konsuln i Gdynia. Vi konstaterade att vi under samtalet med konsuln i Gdynia blev avlyssnade. Efter detta åkte vi hem till Barbara, åt kvällsmat och sedan tog vi oss ut till färjeläget.

Färjan skulle avgå kl 21, men med det sedvanliga byråkratiska krånglet som förekommer i Polen tog det flera timmar innan vi passerat passkontroll, tullklarering och till dess vi fått vår hytt. Klockan var då över 23 och färjan avgick 23.30.

Efter en fin överfärd anlände vi till Sverige den 9 juli kl 17.00, varpå vår resa var avslutad.

Stockholm 16 juli 1985

Göran Söderlund

Ture Mattsson

Bilaga 1

Samtal med Andrzej Slowik, Lodz²⁷

Vi träffade Andrzej Slowik i Stettinec där han var på en kort semester som Solidaritet hade anordnat för honom. Han är en man på 37 år, som efter sin tid i lagliga Solidaritet blev kastad i fängelse.

Han berättade att natten mellan den 13 och 14 december [1981], då de flesta Solidaritetsledarna arresterades på Hotell Monopol i Gdansk och på Hotell Hevelius, hade han begivit sig till sin hemstad Lodz, där han arresterades på morgonen den 14 december. Han satt i fängelse två år, sju månader och elva dagar.

Då vi träffade denne sympatiske man kunde vi konstatera trots de hårda villkoren i fängelset var han helt obruten, oerhört entusiastisk och glad i sitt sätt att vara. Han talade om att sedan han blivit utsläppt ur fängelset har han gått arbetslös, för på det företag där han tidigare arbetat som busschaufför har direktören vägrat att återanställa honom. Han kan existera eftersom hans fru har arbete och han får dessutom vissa bidrag från den katolska kyrkan. Han var nu på en veckas semester i Stettinec med sina två pojkar.

Under de två timmar vi satt och talade med Andrzej, till vilken vi också hade överlämnat en liten present, så berättade han väldigt mycket om Solidaritet och främst Solidaritet i Lodz. Han talade om att trots att organisationen är illegal så fungerar den och är omorganiserad. Man bedriver kanske inte i dag den öppna fackliga verksamhet som tidigare, men man håller på och förbereder sig för den kamp som komma skall.

Solidaritet har utkristalliserat sig och fungerar allt mer som lokala fackliga arbetsplatsorganisationer. Det man håller på med idag i Solidaritet är studier. Man träffas regelbundet och studerar polsk lagstiftning, fackföreningskunskap och utländsk statskunskap för att, som Andrzej sa, vara bättre förberedda när kampen åter tas upp. Vid frågor om hur många av företagets [företagets] anställda som var med i dessa studier fick vi reda på att det var närmare 100 stycken. Med tanke på att det finns 700 anställda inklusive företagets pensionärer är detta en mycket bra siffra. Många av de anställda betalar idag fortfarande avgift till Solidaritet, trots att om detta skulle upptäckas av regimen skulle man troligtvis få upp till ett års fängelse.

Vid vår fråga om de nya fackföreningarna talade Andrzej om att visst är det många som går med i de nya fackföreningarna.²⁸ En av anledningarna till detta är att man kopplar ihop de nya fackföreningarna

med vissa sociala förmåner. I Polen som är ett öststatsland har företagen en större social betydelse än vad man har i Sverige. Förutsättningarna för att få utnyttja exempelvis företagens semesterhem, som är den enda förutsättningen för att kunna ha semester i öststaterna, är att man tillhör de nya fackföreningarna.

En annan fråga som också är av en viss betydelse är att det finns väldigt många lärlingar som är anslutna till de nya fackföreningarna. Förutsättningen för att bli lärling idag inom någon bransch är att man ansluter sig till de nya fackföreningarna. Detsamma gäller företagens pensionärer. Man har i skräckpropaganda gått ut och sagt att de pensioner de har kommer att upphöra om inte medlemskap tecknas i de nya fackföreningarna.

Andrzej menade att för många av dessa människor har medlemskapet en social karaktär, men man är ändå i många fall trogen det gamla Solidaritet. En del av fackföreningarnas medlemmar betalar också avgift till Solidaritet.

Andrzej talade vidare om att en ny facklig kamp måste komma. När den kommer är svårt att säga. Men den kommer på grund av att det strypgrepp som man idag håller på befolkningen i Polen kan inte fortsätta alltför länge, då det skulle [bli en] revolt av något slag. Vid direkt förfrågan av mig om han trodde att den nya regeringschefen i Sovjetunionen skulle kunna påverka en viss liberalisering i Polen, svarade Andrzej att han trodde det.²⁹

När det gäller information kan man konstatera att även om de tryckerier som vi varit med och byggt upp inte fungerar idag, har man många lokala Solidaritets-tidningar i Lodz (mer om detta återfinns i bilaga 2) och man bedriver en kontinuerlig informationsverksamhet.

När man träffar kollegor på detta sätt har de givetvis önskemål om olika saker som de vill att vi skall försöka skicka till dem, bl a var Andrzej intresserad av en kamera som skall användas till framställning av informationstidningar eftersom man bl a använder sig av screen-teknik i Lodz. I övrigt menade Andrzej att man givetvis har stor användning av dupliceringsapparater i olika former, typ elektrostencil, stencil men även små offsetpressar var man intresserad av.³⁰ Han framförde önskemål om detta, vilket vi lovade att vi skulle framföra till Solidaritets informationskontor i Sverige. Detta hade Andrzej förståelse för.

I övrigt diskuterade Andrzej med oss ett lokalt jordbruksprojekt i Lodz. Man hade önskemål om att på lagligt sätt få över jordbruksmaskiner m m så att

man kunde hjälpa bönderna i distriktet. Vi lovade att framföra detta till Sverige och i första hand till LRF, men även till SSU.³¹

Man kan i en sådan här kortfattad rapport inte återge allt, men det som var mest frapperande med detta inspirerande samtal med Andrzej var den tillförsikt han visade oss. Trots att diktaturen behandlat honom brutalt hade han en framtidstro på ett bättre Polen och på att den fackliga kampen skall återupptas på ett eller annat sätt.

Avslutningsvis framförde Andrzej en hälsning till svensk arbetarrörelse.

Bilaga 2

Samtal med Bogdan Borusewicz³²

Bogdan Borusewicz var mycket glad att få träffa Göran. Han talade om att ibland misströstar man eftersom man mycket sällan, som han sa, får livstecken utifrån. Därför hade mitt besök mycket stor betydelse för honom, men även för organisationen.

Han berättade litet om den icke avundsvärda situation han befinner sig i – att ständigt passa så att inte polisen får fatt i honom. Ändå tyckte han att det uppvägdes av att kunna arbeta med Solidaritet. Han har under tiden sedan 1981 gift sig och blivit pappa. Idag tillhör han Solidaritets hemliga utskott³³ och är även ansvarig för Solidaritet i Gdansk- och Gdynia-regionen.

Bogdan talade länge om hur regimen attityd till gamla Solidaritetsmedlemmar har förändrats sedan undantagstillståndet. Han berättade att man genomgått tre faser. Fas ett var det första året då Solidaritet fortfarande officiellt fanns, men man förbjöd facklig verksamhet. Då plockades Solidaritetsmedlemmarna i fängelse och fick straff för fortsatt facklig verksamhet. Straffen brukade lyda på upp till ett års fängelse. Detta gällde dock inte dem som blivit tagna av polisen i samband med undantagstillståndet, eftersom de var internerade och satta i förvar på obestämd tid.

Under 1983 inträdde fas två som innebar att man förbjöd organisationen och man blev straffad i händelse av arresteringar för att man arbetat med en illegal organisation. Strafftiderna i detta sammanhang ökades till flera års fängelse.

Fas tre började under 1984. Nu pratade inte längre regimen om facklig verksamhet eller att Solidaritet var en illegal organisation. Nu anklagade man Solidaritetsmedlemmar för att vara spioner och för att ha kontakter med underrättelseorganisationer i utlandet, vilket innebar att man var ett hot mot rikets säkerhet. Strafftiden idag har ökat betydligt och

Ture Mattsson och Göran Söderlund försökte träffa Lech Walesa i hans kyrka, Birgitta-kyrkan i Gdansk, men eftersom han fortfarande var på semester kunde de enbart lämna en hälsning till honom. Foto: Klaus Misgeld

beroende på vem som arresteras kan man idag bli satt i fängelse fem-sex år för att man arbetar med Solidaritet. Det kan inom parentes nämnas att det yttersta straffet för att vara »hot mot rikets säkerhet» är dödsstraff.

Lagarna i Polen har också förändrats vilket innebär att man idag kan straffas i Polen utan anklagelse från allmän åklagare. Man införde under 1984 s k folkdomstolar där notarier bl a kunde döma folk som exempelvis deltagit i demonstrationer och annat upp till tre månaders fängelse eller alternativt upp till 20.000 zloty i böter som skall erläggas omedelbart av den anklagade, annars ersätts bötesstraffet omedelbart med fängelse.³⁴

Under dessa s k rättegångar äger den anklagade ingen rätt att försvara sig utan har bara att svara ja eller nej på de frågor som domstolen ställer. Anled-

ningen till att man införde detta var att man så snabbt som möjligt och utan publicitet ville kunna eliminera »anti-socialistiska» element.

Den 1 juli 1985 trädde en ny lag i kraft. Den kallas av regeringen »den enkla lagen». Anledningen till att man införde denna s k enkla lag var att regeringen ville, vilket man meddelat medborgarna via TV, snabbt kunna ta itu med den ökade lågkriminalitet som håller på att utbreda sig i Polen. Man menar att hembrännare, ficktjuvar m m snabbt skulle kunna omhändertas och straffas.

Denna enkla lag innebär att åklagare utan formell anklagelse, utan att den anklagade ges tillfälle att försvara sig kan dömas för brott till upp ett års fängelse och att anklagelse och dom skall ske inom 14 timmar.

Bogdan menade att denna lag är ett sätt för rege-

ringen att snabbt kunna eliminera politiskt oföljsamma medborgare. Trots att lagen bara varit i kraft i sex dagar vid vårt samtal, var det redan tre Solidaritetsmedlemmar som utan rannsakan blivit dömda till ett års fängelse enligt denna lag.

I motsats till vad Göran läste i en artikel söndagen den 14 juli i Dagens Nyheter³⁵ kunde han konstatera under samtalet med Bogdan att Solidaritet lever i allra högsta grad. Då organisationen blev illegal fick man organisera om Solidaritet till lokala organisationer. Idag bedriver Solidaritet verksamhet i alla de stora städerna och på alla stora arbetsplatser. Bogdan talade dock om att på mindre orter och små arbetsplatser existerar Solidaritet för närvarande inte.

Detta är information som är intressant för oss, eftersom man tidigare, under den legala tiden, haft Solidaritet som paraplyorganisation. När man nu arbetar på detta sätt börjar Solidaritet allt mer likna den traditionella fackliga organisationsstruktur som förekommer i Västeuropa.³⁶

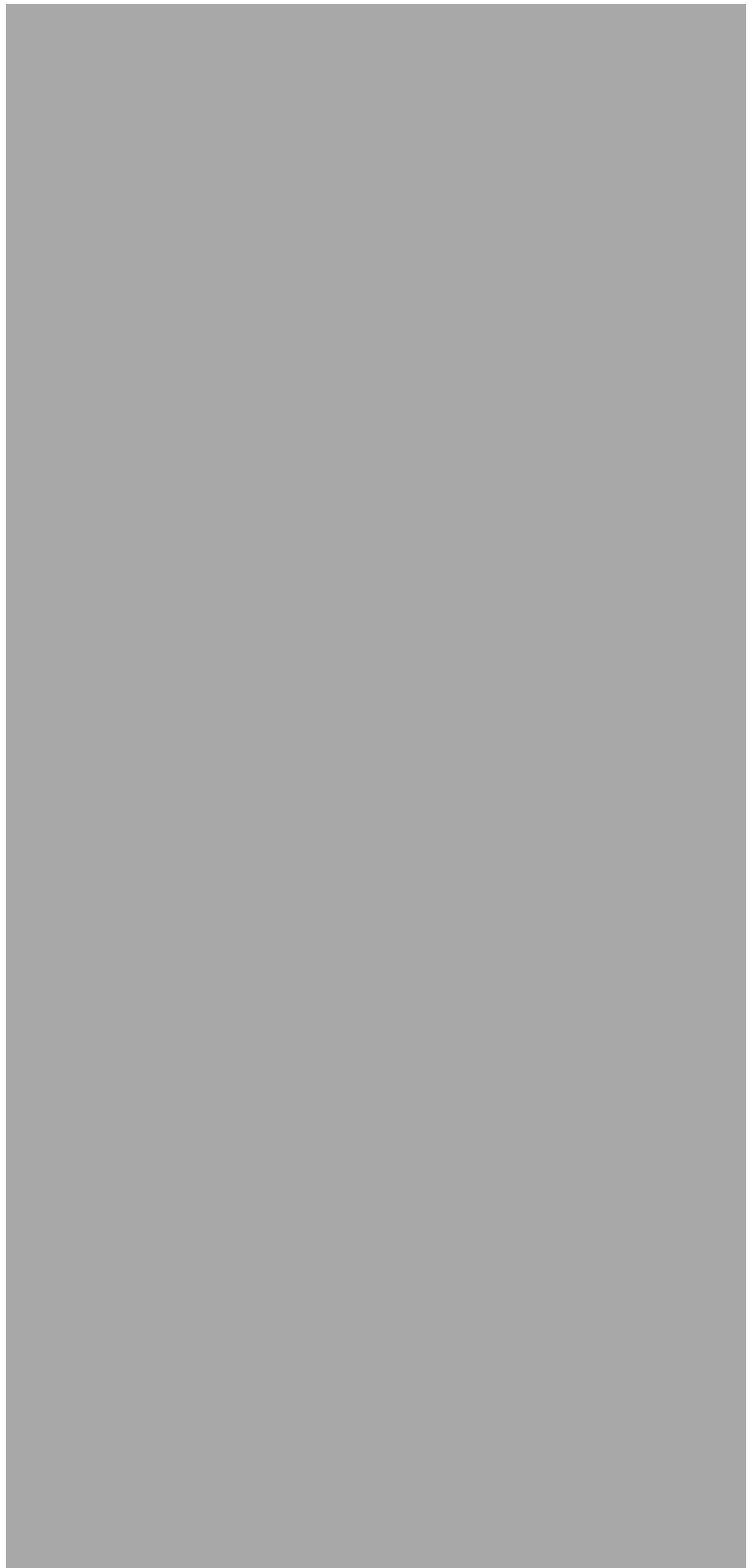
Bogdan kunde vidare berätta att intresset för organisationen efter de första paralyserande åren börjat öka igen. En klar tendens till detta har märkts även på arbetsplatser där Solidaritet under den legala tiden inte hade något starkt fotfäste. På många arbetsplatser betalar man avgift till Solidaritet och omfattningen är upp till 25 procent av de anställda. Detta är ett klart bevis på att Solidaritet lever och förbereder sig för att komma tillbaka.

Göran blev informerad om att Solidaritet inriktar sig på att bedriva verksamhet och förbereder sig på vad som komma skall på fyra områden.

1. Medlemsuppbörd

Eftersom medlemskap i Solidaritet är ett lagbrott har man överlåtit till arbetsplatserna att kassera in pengar på individuell basis. Detta gör man genom att enskilda medlemmar samlar ett antal arbetskamrater kring sig och håller detta hemligt och har ansvaret inom gruppen för att medlemsuppbörd tas upp. Dessa pengar överlämnas sedan till de regionsansvariga. Detta är idag det enda sätt man kan ta upp pengar på. Utanför varje uppbördsgrupp vet man inte om andra grupper. Man får vetskap om dessa när polisen spränger en grupp och det blir offentligt.

Man har konstaterat att på samma sätt som intresset för Solidaritet under det senaste året har ökat har också viljan att betala fackföreningsavgift ökat och många som är med i de nya fackföreningarna betalar också in avgift till Solidaritet. Pengarna som tas in används i första hand till regionen för att framställa informationsmaterial men också till att lösa ut

Monument till minnet av de strejkande och demonstrerande arbetare som sköts ihjäl 1970 invigdes den 16 december 1980. Monumentet står utanför varvet i Gdansk. Foto: Klaus Misgeld

kollegor som har fått dryga böter för att man har bedrivit facklig verksamhet.

Han konstaterade vidare att allt fler som vi i Sverige benämner tjänstemän börjar betala avgift till Solidaritet. Under den legala tiden hade man för avsikt att organisera alla, ända upp till direktörer och ner genom den företagsvisa organisationen. Idag kan man konstatera att allt fler ingenjörer, som i normala fall tidigare ingick i företagets ledningsgrupp avstår från detta medvetet för att kunna tillhöra Solidaritet. Intresset för att organisera de högsta tjänstemännen, chefer och direktörer, [är] idag borta då man efter undantagstillståndet i stort sett har bytt ut alla Solidaritets-vänliga direktörer mot folk som står regimen väldigt nära.

Ett annat sätt som man upptäcker detta på är att det är rena strömhoppet ut ur partiet idag. Till skillnad från andra öststatsländers partier kan alla i Polen i princip, så vida man inte är straffad eller anses vara ovärdig, begära medlemskap i partiet. Det är inget elitparti i den bemärkelse som finns i t ex Sovjetunionen. Efter undantagstillståndet har bortåt 40 procent, då i främsta hand arbetare och lägre tjänstemän, gått ur partiet.

För den centrala verksamhet som bedrivs över kanske hela landet använder man inte medlemsavgifter till detta. I det fallet använder man pengar som kommer in i landet från Solidaritets informationskontor i Bryssel.³⁷

2. Information

Under Solidaritets lagliga tid var LO tillsammans med Grafiska Fackförbundet med och byggde upp två kompletta tryckerier i Polen med fem tryckpressar på vardera tryckeri. Idag kan man konstatera att ingenting av detta finns kvar. Det är antingen sönderslaget eller beslagttaget av regimen och används då inom förvaltningar av olika slag.

Trots detta kunde Bogdan berätta att på de flesta större platser utgavs det tidningar i olika format, tryckteknik och antal utgåvor per år. Man kan konstatera att man uppmuntrar arbetsplats-Solidaritet och regioner att skapa egna tidningar. Man har gått tillbaka i tryckteknik och försöker göra det så enkelt som möjligt.

Om man upptäcker att det finns medlemmar inom organisationen på en arbetsplats som är intresserade av att ta ansvaret för att skapa en arbetsplatstidning utrustar man dessa medlemmar med den enklast tänkbara tryckeriutrustning. Det finns exempel på att man handtrycker de här tidningarna, som består av allt från ett enstaka A4-blad med tryck på båda sidorna upp till mer kvalificerade och mer

omfattande tidningar. Om detta sedan går bra kan man satsa på en stencilapparat eller screentryck, som börjar breda ut sig allt mer.

På detta sätt har man idag i Polen skapat 1.000 regions- och arbetsplatstidningar från Solidaritet som utkommer regelbundet. Tidningarnas upplagor är i genomsnitt 1.000 exemplar per tidning och enligt uppgift läses alla tidningar av i genomsnitt tre anhängare. För närvarande framställer man dessa tidningar från offsettryck ner till handtryck. Det finns kontorsoffsetpressar i Warszawa, Gdansk, Krakow och Katowice [Katowice]. Normalt brukar tidningarna framställas i screen eller stencil. Även elektrostenciler används.

I Warszawa finns det en veckotidning som utkommer i 40.000 exemplar tre till fyra gånger i månaden.³⁸ I Gdansk finns en regionstidning som utkommer i 10.000 exemplar två gånger i månaden.³⁹ Över huvudtaget kan det konstateras att informationsflödet ständigt ökar, vilket ställer krav på en ökad teknisk utrustning till Polen.

Utöver detta trycker man även flygblad. Man hade till 1 Maj i år i Gdansk framställt 160.000 flygblad där man gick ut och krävde en egen 1 Maj-demonstration, vilket också genomfördes. Inför matprishöjningarna och inför strejken den 1 juli framställde Gdansk-distriktet 120.000 flygblad som spreds över området. Man upptäcker att denna form av information får en allt större betydelse.

Vi kommer att få översänt till oss exemplar av ovan nämnda tidningar, eftersom vi inte ville ta dem med i vårt bagage då tullen kunde ha lagt beslag på dem.

3. Sjävlärande grupper

En annan aktivitet som man bedriver över hela Polen är de s k sjävlärande grupperna, vilket även Andrzej Slowik redogjorde för. Detta är ett sätt att höja medvetenheten bland de medborgare som stöder organisationen. Det kan göras på många sätt, men framför allt använder man kyrkorna till att bedriva denna form av verksamhet. På kyrkornas anslags-tavlor anslår man att någon skall hålla en föreläsning och därpå kan man genomföra detta, på grund av den kyrkofrid som ännu råder i Polen.

Eftersom kunskapsnivån bland arbetarna i Polen är låg är det främst jurister, journalister och lärare som håller dessa föredrag i kyrkan. Många är dock ännu idag rädda för att ansluta sig till dessa träffar, eftersom även säkerhetspolisen kan komma in och registrera vilka medborgare som är närvarande. Man har ändå märkt tendenser till ökat intresse för denna verksamhet.

4. Kontroversiella aktiviteter

Den fjärde punkten som Bogdan redogjorde för var mer kontroversiella metoder, typ strejker och demonstrationer. Man har inom Solidaritets hemliga utskott ansett, och det är fortfarande föremål för diskussion, om man inte borde dra ned på denna typ av verksamhet och endast använda den vid speciella tillfällen, demonstrationer typ 1 Maj, strejker vid enstaka tillfällen på året för att försöka ge dem större slagkraft.

Anledningen till att detta är så kontroversiellt idag är att här har polisen full kontroll på vilka som deltar och kan slå till hårt och brutalt mot meningsfränderna inom organisationen. Det gagnar inte Solidaritet att deras medlemmar sitter i fängelse. Därför är man av den uppfattningen inom utskottet att i första hand satsa på att skapa en stabil ekonomi för organisationen, sprida information om organisationen samt höja kunskapsnivån hos medlemmarna under den tid som Solidaritet är att beteckna som en illegal organisation.

Solidaritet hade med flygblad och genom sina tidningar spridit information om genomförandet av en entimmes strejk den 1 juli 1985. Myndigheterna i Polen lät publicera att det inte varit något som helst intresse för strejken. Även en reporter i Dagens Nyheter framförde detta. Det kan dock konstateras att strejken blev en framgång för Solidaritet, då många arbetsplatser, fler än man trott, gick i strejk.⁴⁰

I Gdynia-området kunde man konstatera att flera arbetsplatser som aldrig tidigare strejkat, inte ens under den lagliga tiden, nu gick i strejk en timme. På Lenin-varvet gick all personal i strejk, vilket resulterade i att fyra arbetare avskedades. I hamnen i Gdynia blev en förman avskedad eftersom han inte ville lämna ut namnen på de arbetare som deltagit i strejken till säkerhetspolisen.

Även om officiella kretsar framhåller att strejken blev ett fiasko för Solidaritet kan man konstatera att även om framgången inte var total, så var det ett steg i rätt riktning. Anledningen till det är, som Bogdan uttryckte det, att Solidaritet idag inte lika ofta som tidigare går ut och uppmanar medlemmarna till strejk. Detta innebar att strejker får större slagkraft om de inte används för ofta.

Direktörerna på alla företag har rapportskyldighet till regeringen om arbetarna strejkar vid deras företag. Men man har märkt en tendens till att man uppger felaktiga uppgifter till regimen, eftersom deras egen situation skulle förvärras om de var tvungna att öppet erkänna att deras arbetare deltagit i en olaglig strejk.

Som Bogdan tidigare talat om var han väldigt glad att få den kontakt med oss som han hade fått. Han ansåg att det har en stor betydelse propagandamässigt och man kan nu skriva i sina tidningar att dessa kontakter är upprättade. Utlandet har inte glömt bort arbetarnas kamp i Polen.

Dock finns det ju andra aspekter att också ta hänsyn till. Solidaritet är i stort behov av tryckpressar av olika slag. Olika tips framfördes, eftersom de kanaler som vi använt tidigare från Sverige till Polen för närvarande är stängda. Bland annat upplyste Bogdan oss om att färjetrafiken mellan Oslo och Polen ytterst sällan kontrollerades. När det gäller att införa tryckpressar kan man i övrigt upprätta kedjor av leveranser. Tryckpressarna monteras ned i sina beståndsdelar och Solidaritetstrogna medlemmar som varit på besök utomlands kan var och en ta in några delar och på så sätt han man till slut fått ihop en tryckpress. Vi lovade att vi skulle vidarebefordra dessa uppgifter till kontoret i Sverige.⁴¹

I övrigt kan nämnas att vi förde långa och intensiva diskussioner om facklig strategi och taktik där Bogdan var ytterst intresserad av att lyssna på Görans synpunkter i en rad frågor. Avslutningsvis tackade han för att vi fått träffas och framförde en hälsning till svensk arbetarrörelse.

NOTER – UPPDRAG POLEN*

* Polska uttryck har genomgående skrivits med svenska bokstäver.

1 Se vidare en första översikt över det polsk-svenska samarbetet ur svenskt perspektiv i Klaus Misgeld: »Solidaritet med SOLIDARITET. Den svenska arbetarrörelsen och demokratiörelsen i Polen kring 1980», i *Arbetarhistoria* nr 120, 2006:4, s 24–31 – som introduktion i kommande publikationer av Stefan Ekecrantz, Pawel Jaworski, Klaus Misgeld och Karl Molin om samarbetet mellan den polska oppositionen och Sverige under 1980-talet. I samma häfte av *Arbetarhistoria* finns flera andra artiklar inom detta ämne. – Om Ture Mattsons arbete särskilt i *Stolta starka stridbara. Grafiska Fackförbundet 1973–2009*, Stockholm 2009, s 81–85. En kort översikt över den västliga fackliga hjälpen finns i Stefan Berger: »Solidarnosc, Western Solidarity and Détente: A transnational approach», i *European Review, Academia Europaea*, 16:1, 2008, s 75–84, men FFI:s uppdrag till LO och LO:s stöd, som troligen var bland de största som Solidaritet har erhållit från en enskild organisation, nämns inte i uppsatsen.

Den 31 augusti 1988 firades 8-årsdagen av händelserna 1980.

2 Om detta samarbete se Klaus Misgeld: »Sweden: Focus on Fundamental Trade Union Rights», uppsats i en kommande antologi (Belgien/USA). LO:s, AIC:s, i-fondens och flera förbunds arkiv i Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek innehåller mycket material om engagemanget för Solidaritet och Polen under 1980-talet.

3 Om informationskontoret se Pawel Jaworski, kommande arbete.

4 Som exempel se Göran Jacobsson: »De hittade lönnfacket. För Solidarnosc i polskt fängelse», *Arbets-historia* 2006:4 s 18–23; om ett annat uppmärksammat fall se i Maria Heino & Barbara Törnquist-Plewa: »Svenska Stödskommittén för Solidaritet – The Swedish Solidarity Support Committee and Independent Polish Agency in Lund», s 25–61 i *Skandinavien och Polen. Möten, relationer och ömsesidig påverkan, Lunds universitet* (Slavica Lundensia 23), Lund 2007.

5 *Stolta starka stridbara* s 84. – Ture Mattsson har fått flera utmärkelser av den polska staten, bl a 1991 av dåvarande presidenten Lech Walesa (illustration i boken).

6 Det exemplar som här använts har stämpeln »Original» och är i Ture Mattssons ägo. Som framgår av

texthuvudet fanns från början bara fem kopior. Den femte kopian återfinns i UD:s arkiv (HP 1 EP mapp 1985-07-1985-11-14), med anteckningar »inkom 1985-07-29», Dnr 2009/002, och att kopior har delgivits kabinetssekreteraren (Pierre Schori) och chefen för den politiska avdelningen. Ture Mattssons visitkort har häftats på kopian i UD:s arkiv.

7 Det finns en omfattande litteratur om denna utveckling. Se t ex Andrzej Paczkowski: *The Spring will be ours: Poland and the Poles from occupation to freedom*, University Park/Pennsylvania 2003; A. Kemp-Welch: *Poland under Communism: A Cold War History*, Cambridge & New York 2008.

8 Pawel Jaworski har trots flera försök ännu inte fått tillgång till den polska säkerhetspolisens arkiv och polisens material rörande Ture Mattsson.

9 Olof Palme var statsminister och ordförande för Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP), Stig Malm ordförande för Landsorganisationen (LO), Åke Rosenquist ordförande för dåvarande Grafiska Fackförbundet (GF; nu inom GS, Facket för skogs-, trä- och grafisk bransch). Mottagaren på UD var troligen depar-

tementsrådet Peter Osvald eller departementssekreteraren M. Westerlind. Utrikesminister var Lennart Bodström.

10 I april 1982 bildades »Temporära Koordinationskommittén» (TKK) som i praktiken ledde Solidaritets omfattande underjordiska nätverk. Lech Walesa betraktades visserligen som ledare för rörelsen men tillhörde inte den illegala ledningen utan framträdde som dess talesman gentemot regimen. Efter amnestin i september 1986 grundades öppet Solidaritets »Provisoriska råd» (TR NSZZ »S») och i oktober 1987 etablerades en ny, gemensam exekutivkommitté (KKW NSZZ »S»). TKK:s medlemmar ingick i den nya, öppna ledningsgruppen. En kort översikt om detta finns i artikeln av Jan Kubik: »Solidarnosc (Solidarity)» i *The International Encyclopedia of Revolution and Protest. 1500 to the Present*, ed. Immanuel Ness, Chichester/UK 2009, vol VI, s 3072-3080. 26 resp 27 maj 2009 intervjuade Stefan Ekecrantz, Klaus Misgeld och Karl Molin, med hjälp av Pawel Jaworski, två av TKK:s fyra grundare och första ledare, Zbigniew Bujak (Warszawa) och Bogdan Lis (Gdansk).

11 Chef för informationskontoret sedan slutet av 1982, till att det avvecklades 1989, var Marek Michalski som nu lever i Warszawa. I maj 2009 intervjuade vi även honom.

12 Se ovan om rapporten i UD:s handlingar. – I samma volym (UD HP 1 EP) finns även telegram som visar att man på UD kände till den planerade resrutten och även de ändringar som gjordes när grafikerna väl var på plats i Polen. Under den tid då de var i Polen skickade UD också en promemoria (1985-07-10) till Ture Mattsson med information om tydliga varningar från den polska säkerhetspolisen (SD) att man hade ögonen både på Solidaritets illegala tryckerier och på att tryckeriutrustning smugglades in till Polen (fast SD talade då om en smugglande fackföreningsman från »Schweiz» – medvetet eller som en inte ovanlig förväxling mellan Sverige och Schweiz). PM hos Ture Mattsson.

13 Svensk ambassadör i Warszawa var vid denna tid Örjan Berner. Han liksom hans föregångare Knut Thyberg (1979–1984) och hans efterföljare Jean-Christophe Öberg (1987–1991) hade mycket goda kontakter med Solidaritet, när detta var möjligt, vilket även framgår av Polendossiererna på UD (HP 1 Ep).

14 Barbara Tuge-Erecinska (f 1956) var Ture Mattssons kontakt i Gdansk när han 1980–1981 arbetade med tryckerierna. Hon hade en examen i svenska språket från universitetet i Gdansk. Hon var aktiv inom Solidaritets internationella avdelning och en av Lech Walesas medarbetare; 1991–1997 var hon Polens ambassadör i Sverige, 1999–2001 och 2005 vice utrikesminister, sedan 2006 ambassadör i London.

15 Andrzej Erecinski var aktiv inom Solidaritet i Gdansk och protesterade som journalist mot censurlagarna och regimen propaganda. Han är nu företagare (Gdansk).

16 Lech Dymarski (f 1949) är nu president för regionalparlamentet i regionen Wielkopolska. Från början

var han litteraturvetare och har arbetat med film och teater. Han var en av ledarna för Solidaritet i Poznan och satt även i den nationella ledningsgruppen. Den 13 december 1981 internerades han och släpptes efter tio månader. Han deltog sedan i bildandet av underjordiska Solidaritet och blev ordförande i Poznan. Från 1989 innehade han olika centrala positioner i mediavärlden och politiken. Källa: www.encyklopedia-solidarnosci.pl 2009-11-19.

17 Andrzej Slowik (f 1949) växte upp och arbetade i Lodz, bl a som transportarbetare. 1974–1981 var han medlem av det kommunistiska partiet, engagerade sig 1980 i Solidaritet och ingick i rörelsens ledning i samma stad där han bl a ansvarade för tryckeriverksamheten. I december 1981 dömdes han till ett mångårigt fängelsestraff men erhöll 1984 amnesti. 1984/85 vistades han illegalt utomlands. Han ingick sedan i Solidaritets underjordiska ledning i Lodz och fick från och med 1989 flera ledande politiska uppgifter. Han bor nu i Australien. Källa: www.encyklopedia-solidarnosci.pl 2009-11-19.

18 Det stora monumentet utanför huvudgrinden till Leninvarvet (som det hette då) invigdes den 16 december 1980 till minne av de strejkande och demonstrerande arbetare som 1970 hade skjutits ihjäl av polsk militär och polis – enligt officiella uppgifter ett 40-tal, med mer än tusen sårade; se J. Eisler: *Polskie miesiace, czyli kryzys(y) w PRL*, Warszawa 2008, s 42. Både uppriktandet av själva monumentet – tre jättelika kors av stål och olika minnesplaketter runtomkring på den plats där de första tre arbetarna hade dödats – och dess invigning, där en katolsk mässa var huvudinslaget och i vilket även kommunistpartiets toppar såg sig tvungna att delta, innebar en svår förödmjukelse för regimen. Även om detta rapporterade den svenska ambassadens representant som deltog vid invigningen (UD HP 1 Ep 140 Dnr 264, 1980-12-21).

19 Troligen rörde det sig om nunnornas gästmat, utanför den sk klausuren.

20 Valter Carlsson var då GFs förbundsordförande. Monumentet i Poznan, två stora kors, invigdes den 28 juni 1981, 25 år efter protesterna och strejkerna 1956 då 73 människor hade dödats och flera hundra sårats. Se E. Makowski: *Poznanski Czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL*, Poznań 2006, s 165–172. Ett fotografi från invigningen finns i *The Road to Independence. Solidarnosc 1980-2005*, Oficyna Wydawnicza Volumen/Komisja Krajowa NSZZ »Solidarnosc», Warszawa 2005, s 56.

21 Andrzej och Barbara, se ovan noterna 15 och 14.

22 Eva: pseudonym, det riktiga namnet okänt.

23 KOR, Komitet Obrony Robotników (Kommittén för försvaret av arbetarnas rättigheter), hade bildats 1976 av en grupp polska oppositionella aktivister, främst akademiker. Flera av dem hade från första början goda relationer till svenska socialdemokrater. KOR spelade en viktig roll vid Solidaritets bildande.

24 Bogdan Borusewicz (f 1949) hade läst historia. Han häktades första gången redan som skolelev 1968 under protesterna vid universitetet, när han delade ut flygblad. På 1970-talet deltog han i organisationen av

proteströrelserna vid Östersjökusten och blev medlem av KOR. 1980 deltog han i ledande position vid strejkerna i Gdansk och var medförfattare av Solidaritets »21 krav» (augusti 1980). Fram till 1986 lyckades han att hålla sig undan polisen, 1984–1986 som en av ledarna för illegala Solidaritet. Fängslad 1986–1988 (amnesti). 1989 i ledning för legaliserade Solidaritet och 1990–1991 tillförordnad ordförande när Walesa kandiderade för att bli republikens president. Han är nu en av Polens ledande politiker, sedan 2007 talman i Senaten. Källa: www.senat.gov.pl. – Uppgiften till svenskarna att han var verksam vid universitetet var hans egen.

25 Anna – efternamnet ökänt. Ture Mattsson hade mött henne i flera sammanhang, bl a 1981 i Bryssel.

26 Fader Jerzy Popiełuszko (Warszawa) stod Solidaritet mycket nära. Han fördes bort den 19 oktober 1984, torterades och mördades av säkerhetspolisens (SB) agenter. Kroppen återfanns den 30 oktober. Hans begravning blev en jättelik demonstration mot regimen.

27 Om Andrzej Slowik se not 17.

28 Exekutiven för den gamla, av kommunistpartiet styrda fackliga organisationen ZZZ, Zrzeszenie Związków Zawodowych, var aktiv till december 1980, men organisationens branschorganisationer fortsatte fram till militärlagarna ett år senare, formellt ännu längre, till den nya fackföreningslagen i oktober 1982, då även Solidaritet formellt upplöstes som fram till dess 'bara' hade förbjudits att vara verksam. I november 1984 bildades en ny organisation, som också stod kommunistpartiet mycket nära (fram till partiets upplösning 1990): OPZZ, Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych. Den existerar fortfarande, vid sidan om Solidaritet.

29 Michail Gorbatjov, som här åsyftas, såg på liknande sätt på situationen i Polen, åtminstone om man får tro hans memoarer. Se Mikhail Gorbachev: *Memoirs*, New York 1986 (1985), bl a s 465f, 478ff och 483.

30 Screentryck är en »tryckmetod som använder schabloner på väv som medium», »inte minst för reklam» och »vid konstgrafisk reproduktion» (Nationalencyklopedin). Tekniken påminner om stenciltryck. Det kan vara värt att påpeka att den tekniska utvecklingen – digitaliseringen – för 25 år sedan inte alls erbjöd de möjligheter för informationsspridning som vi är vana vid idag. Detta gällde särskilt för framställning av trycksaker, under de speciella villkor som gällde i Polen redan före undantagstillståndet. Det behövdes »enkla grejer», som Lech Walesa formulerade det när han den 12 nov 1980 talade med LOs och GFs utsände Ture Mattsson; ARAB LO F26B:1, Rapport till GF (och LO) 24 nov 1980 s 3; jfr Misgeld i *Arbetarhistoria* 2006.

31 LRF, svenska Lantbrukarnas Riksförbund, hade redan tidigare lämnat stöd åt det s k Bondesolidaritets.

32 Om Bogdan Borusewicz se not 24.

33 Om TKK se ovan not 10.

34 20.000 zł motsvarade 1985 i Polen medelinkomsten per månad.

35 Alltså efter hemkomsten till Sverige. Det rör sig troligen om en artikel av Michael Winiarski: »Jesus och Maria slår ut Jaruzelski» i DN den 13 (ej 14) juli, s 11.

Artikeln handlar om den polska katolska kyrkans starka ställning, till skillnad från Solidaritets (påstådda) försvagning.

36 Ett par år senare förmedlades via Solidaritets informationskontor i Stockholm frågan till LO om man ville stödja Solidaritets lokala »initiativkommittéer». LO valde då till att börja med att finansiera tio av dem. LO, Landssekreterariats protokoll 8 och 22 febr 1988; ARAB, LO F09 1988-int-028. – Under Solidaritets första år hade LO synpunkter på att rörelsens organisation inte byggde på bransch-, utan på regional indelning. När vi intervjuade Bogdan Lis i Gdansk tog han upp denna fråga och förklarade organisationsstrukturen med Solidaritets speciella situation 1980/81 som krävde stor sammanhållning.

37 Brysselkontorets verksamhet finansierades av FFI:s medlemsorganisationer, men även medel från amerikanska regeringsorgan användes, vilket upplevdes som ett problem av en del solidaritetsledare. Intervju med Zbigniew Bujak.

38 *Tygodnik »Mazowsze»*, det viktigaste och mest populära informationsbladet för underjordiska Solidaritet. Det fanns redan under den legala tiden.

39 *Biuletyn Informacyjny »Solidarnosc»*, även kallad »Lewki», »små lejonerna», eftersom lejonerna i Gdansk vapen ingick i tidningens logo.

40 Regimen hade planerat att den första juli höja priserna för kött, och detta utan förvarning just när semesteren skulle börja, men Solidaritet förberedde redan för arbetsnedläggelser. Genom preventiva åtgärder, bl a arresteringar och hot, lyckades regeringen att begränsa omfattningen av strejkerna, men Solidaritet betraktade dem ändå som en framgång eftersom prisökningarna blev begränsade. Se J. Holzer & K. Leski: *»Solidarnosc» w podziemiu*, Lodz 1990, s 101–102.

41 Under hela perioden smugglades apparatur för informationsspridning till Solidaritet, bl a från eller via Sverige, när det gäller Sverige finansierat av olika grupper, inte bara LO. Se inledningen, bl a Maria Heino & Barbara Törnquist-Plewa 2007 (se not 4) och Klaus Misgeld: »Olof Palme, CIA och Polen: Källkritiska funderingar kring en osannolik historia», *Arbetarhistoria* 129–130, 2009:1–2, s 29–33, med hänvisningar till litteraturen

Officerare på flykt

Portugisiska officerare deserterade från Salazars armé till Sverige 1970–1974

Ungdom, desertering, mod, fruktan, broderskap, löften om kärlek. Historien om de sju portugisiska arméofficerare som lämnade den koloniala armén 1970 har alla ingredienser man kan önska för en bra berättelse. Den är en symbol för en hel generation studenter, inspirerade av 68-rörelsen, av officerare som upprördes över dödandet i kolonierna, av ungdomar som längtade efter att bryta upp från det kulturella och intellektuella fängelse som Salazars Portugal var. – **AV RAQUEL VARELA**

Deserteringen fick stor genomslagskraft såväl internationellt som för Salazarregimen. Sedda som föräldrare i Portugal och hjältar i Sverige, omvandlade de sju officerarna sin flykt till en kamp mot kolonialismen. Författaren Amílcar Cabral skrev ett brev till dem och tackade dem. Radiosändningar med deras uttalanden mot kolonialismen nådde gerillan i Guinea Bissaus, Angolas och Moçambiques djungler.

Deras krigsmobilisering tillkännagavs den 5 maj 1970 i en order vid infanteribataljonen Caldas da Rainha nr 5. I detta dokument mobiliserades löjtnanterna Vítor Pires och Vítor Bray till Angola, Albino Costa, Constantino Lucas, Fernando Cardeira, José Marta, Silva och Fernando Mendes (till Guinea-Bissau), António Baltazar, Artur Pita och Carlos Almeida (till Mozambique), tillsammans med andra tidigare studenter från militärakademien.

När mobiliseringsordern kom hade de redan fattat sitt beslut att fly. De hade antagits som studenter vid militärakademien när de var i artonårsåldern, 1961. Samtidigt började kriget i Afrika, ett krig som ingen anade hur långt och svårt det skulle bli. De var övertygade om att det aldrig skulle bli aktuellt för deras del att föra krig i Afrika, eftersom ingenjörsutbildningen på militärakademien tog minst sju år. Möjligheten att studera vid militärakademien handlade inte enbart, eller i första hand om att bli arméofficerare. Det handlade också om en möjlighet till social rörlighet, en chans att studera vid universitetet och att lämna provinsen bakom sig. Men uthålligheten hos de antikoloniala frihetsrörelserna försatte Salazars »Estado Novo» i en mycket svår situation som till sist blev hans fall. En glimt av maj 68.

När de började på militärakademien, under krigets första år, blev de chockerade av vad de fick reda på. Fernando Cardeira minns hur

officerarna som nyss kommit tillbaka från kriget skröt, mellan ett par öl, om hur de hade arresterat,

torterat och dödat /.../ Jag minns de kända »krigshjältarna» som dekorerades av Salazar, som löjtnant Robles och andra, som berömde sig själva för grymheter som begåtts, alla massakrer där nere.

Ingenjörskursen vid militärakademien varade sju år, de första fyra på arméförläggningen och de sista tre vid Högre tekniska institutet i Lissabon (Instituto Superior Técnico, IST). Redan på akademien hade de haft tillräckligt stor frihet att diskutera, studenter emellan och de hade en kulturavdelning som beställde böcker som Gorkijs *Modern*.

De fortsatte sina studier på IST 1965, nu utan den obligatoriska uniformen och fria att delta i studentorganisationernas möten, att sjunga befrielse-sånger, att delta i gatudemonstrationer. Kontakterna med studenterna vid IST var avgörande för deras slutliga ställningstagande mot det koloniala kriget. Några av dem attraherades också av vänsterns idéer. Fernando Cardeira, som sannolikt var den mest politiskt medvetne av dem, minns hur han läste mer Marx, Engels och Lenin under dessa år, än böcker om ingenjörskunskap.

Livet styrs också av slumpen. År 1968 deltog några av desertörerna i en rundresa i Europa för IST-ingenjörernas avgångsklass. De kom till Paris i april 1968 när gatorna fylldes av affischer med porträtt av revolutionärer som Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht. Daniel Cohn-Bendit och Alain Krivine ledde demonstrationer omgivna av poliser. Det var ett ögonblick som fick avgörande betydelse för deras beslut. Några av dem begärde avsked från militärakademien när de kom tillbaka till Portugal. Begäran accepterades, men vägen ut var inte lätt. Förutom den chock det innebar för deras familjer, tvingades de också att betala 34 000 escudo till staten, för att de skulle få sin frihet. Det var en enorm summa för en militärstuderande med en lön på drygt 2000 escudo. Några var tvungna att låna pengar och stannade på militärförläggningen i nästan ett år för att kunna spara ihop till återbetalningen av lånet. Idag har de fortfarande kvar kvittot på dessa 34 000 escudo. Var detta priset för att slippa dödas i kriget? Var det priset för friheten? Det var åtminstone en första inbetalning.

När de avskedats från militärakademien integrerades gruppen i armén, men inte längre som karriär-officerare, utan som värnpliktiga. Några av dem som hade ingenjörsexamen »transformerades» till infanteriskyttar. Under ett och ett halvt år 1969 och 1970

Desertörerna var löjtnanter som sökt avsked från militärakademin. I augusti 1970 flydde de via Spanien och Paris till Stockholm.

placerades de på kaserner över hela landet, nu som instruktörer på grund av sin militära utbildning: Först i Mafra, en skola för infanteriofficerare nära Lissabon, i Leiria och Caldas da Rainha i centrala Portugal och i Évora i söder. Det var i Caldas da Rainha som de möttes de för första gången i januari 1970, med det uttalade målet att organisera sin flykt. De var fast beslutsamma att till varje pris undvika kriget.

Flykten till Frankrike

De tillhörde inte något politiskt parti. De hade fattat ett orubbligt beslut att desertera. De visste inte hur det skulle gå till. De planerade, bland annat, att beslagta en trupptransportbåt – inspirerade av Henrique Galvão's kapning av skeppet Santa Maria. År 1961 hade en grupp på 30 personer i den självutnämnda *Iberiska revolutionära fribetsrådet*, under Henrique Galvão's ledning, kapat passagerarbåten Santa Maria på dess väg från Miami. Syftet var att skapa en politisk kris för »regimen». Denna quijsotiska plan lyckades rikta internationell uppmärksamhet på Salazars diktatur.

Episoden fanns fortfarande i färskt minne hos

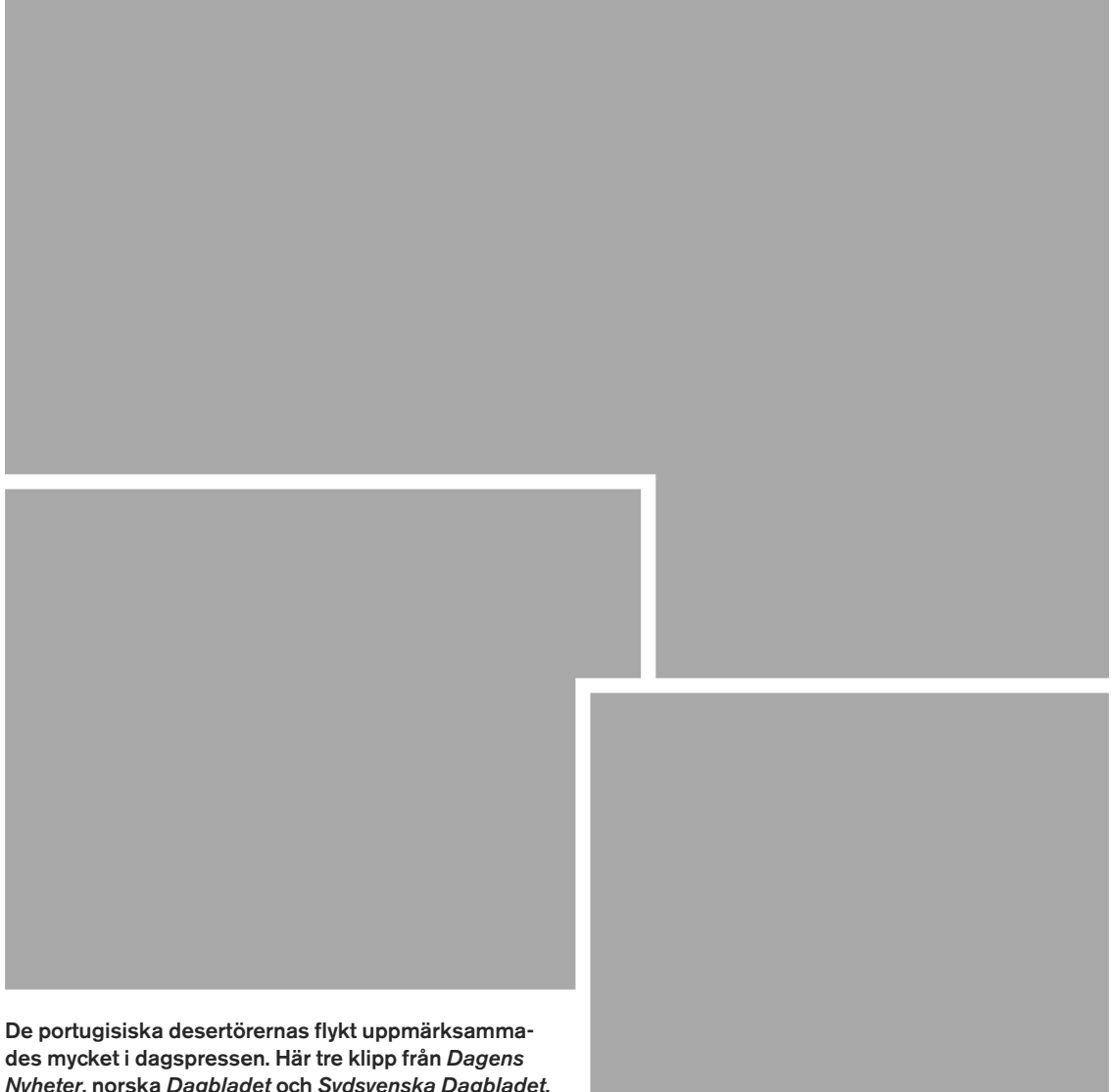
dem alla, men det stannade vid tanken. I stället ägnade de sig åt det mer näraliggande problemet att skaffa resedokument för att kunna passera gränsen. De bedömde det som ett lämpligt första steg att ta kontakt med medlemmar i det portugisiska kommunistiska partiet, PCP, som några av dem kände. De tillhörde inte PCP utan var tvärtom mycket kritiska till PCP och dess inställning till maj 68-rörelsen och PCP:s stöd till den sovjetiska invasionen i Prag. PCP meddelade dem att de ogillade desertering – som militära officerare, medvetna och med politiska idéer, borde de i stället gå med i kriget och propagera mot det och organisera subversiv verksamhet inom armén.

PCP:s policy var inriktad på att avråda från desertering. Zita Seabra, kommunistisk dissident, som idag är medlem av det konservativa partiet PSD skriver i sin bok *Foi Assim* att PCP:s ledare Cunhal hade beordrat att militanta kommunister inte skulle desertera, utan i stället infiltrera armén och utveckla det revolutionära arbetet inifrån. PCP:s policy diskuterades internt och man konstaterade att resultatet var så gott som noll. Kuppen som störtade diktaturen skedde utan PCP:s deltagande. Fernando Cardeira minns ett möte där han opponerade sig mot

Passagen över Gerezbergen nära Portela do Homem den 23 augusti 1970. En av desertörerna härstammade härifrån och han hade en kusin som smugglade flyktingar. – Vid ett garage i Querense, Spanien, den 24 augusti 1970, i väntan på bussen som ska ta dem till Paris. Fernando Cardeira är den andre från vänster. Foto samtliga bilder: Fernando Cardeira

De portugisiska desertörernas flykt uppmärksammades mycket i dagspressen. Här tre klipp från *Dagens Nyheter*, norska *Dagbladet* och *Sydsvenska Dagbladet*.

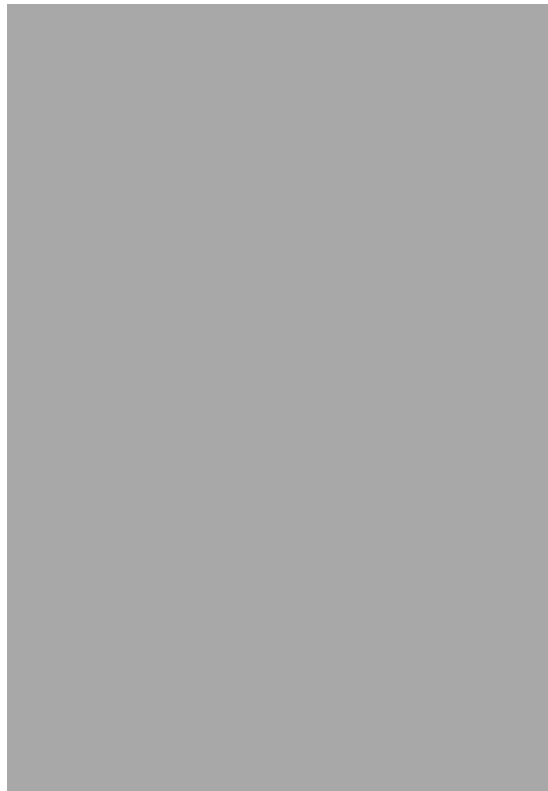
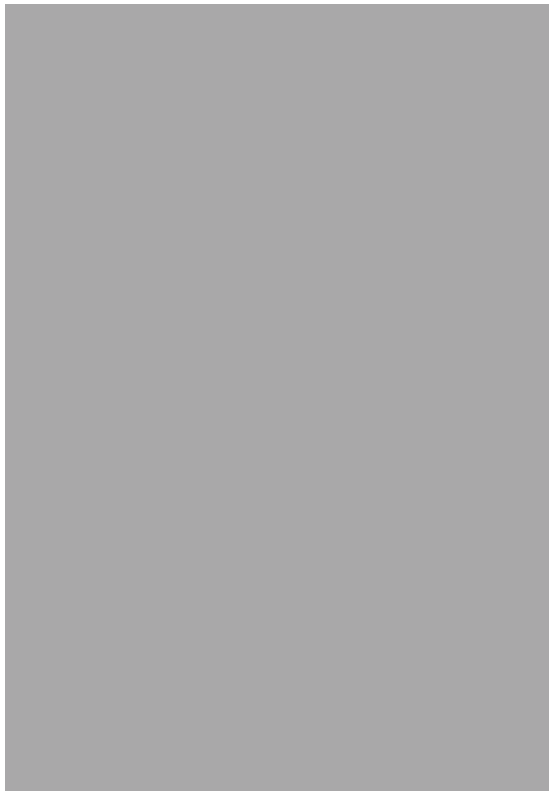
PCP:s deserteringspolicy och sade att när man är i djungeln, ansvarig för ett kompani eller en pluton, då är det inte rätt tidpunkt att driva propaganda. Båda sidorna är beväpnade, ansikte mot ansikte; valet är att döda eller dödas.

Gruppen som till sist deserterade bestod av löjtnanter som hade lämnat militärakademin. Ytterligare en medlem anslöt sig, en värnpliktig officer som inte studerat vid militärakademin beslöt sig också för att desertera. De var då 26 och 27 år gamla. De flesta var gifta och några hade barn. Därför skulle besluten tas inom familjen, med ovillkorligt stöd från deras hustrur, som skulle förena sig med dem i Sverige, några veckor senare.

En av desertörerna hade en släkting som bodde nära den spanska gränsen i Gerez i norra Portugal. Han hade i sin tur en kusin i Querense i Spanien som smugglade emigranter till Frankrike. Han skulle ta hand om allt. Sex av dem beslöt att passera

gränsen den 23 augusti 1970. En av dem beslöt att vänta till senare eftersom han inte ville gå miste om en större summa pengar som han skulle få vid militärhögkvarteret på Azorerna. Han passerade gränsen senare i södra Portugal nära staden Mourão, där hans hustru var född. Av den ursprungliga gruppen hade Vítor Pires, Vítor Bray och Albino Costa deserterat i oktober och bosatt sig i Bryssel, Belgien.

Gruppen på sex medlemmar begav sig till Gerez där de gick över gränsen den 23 augusti vid gryningen klockan fyra på morgonen. De har fortfarande kvar de avspända bilderna som de tog vid gränsen i Gereabergen nära Portela do Homem. Vi kan se officerarna som ler mot kameran en strålande solskensdag. De betalade smugglaren lite mer än 1500 escudo, »ett vänskapspris». Det kostade på den tiden mer än 10 000 escudo, samtidigt som man tog risken att bli bedragen. Betalningen på 1500 escudo inkluderade också bussresan till Paris och en över-

PAIGC-ledaren Amilcar Cabral hälsning till desertörerna. – PAIGC:s tidning i Frankrike berättar om officerarna som vägrat delta i kriget.

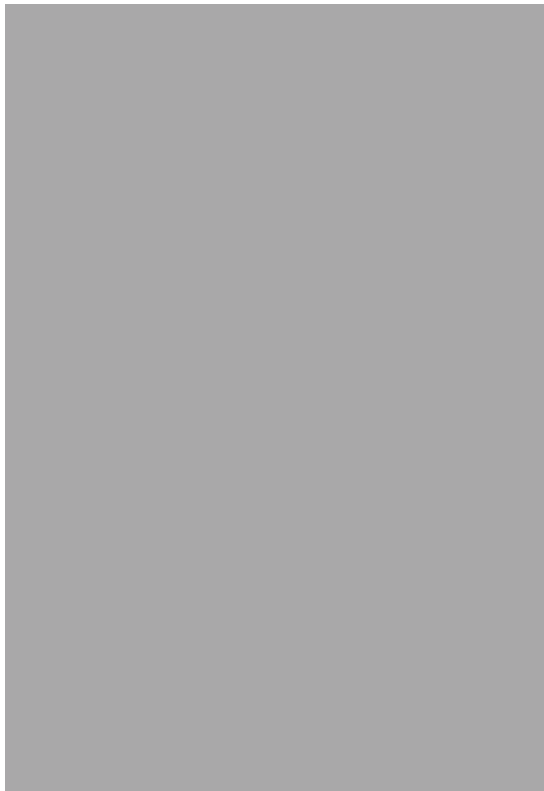
nattning på pensionat i Querense i Spanien.

Först vid gränsen mellan Spanien och Frankrike fick de anledning att känna fruktan för första gången under resan. De hade inga giltiga pass, några hade gått ut. De franske gränsvakterna beordrade alla utan giltiga pass att lämna bussen. Framför dem gick tre unga immigranter in i passpolisens kontor. De kom strax ut igen och kunde glada hoppa på bussen. När den första av desertörerna intervjuats av de franske vakterna var han blek och rädd och sade »det är ute med oss, vakterna kommer inte att låta oss passera». Alla blev oroliga och beslöt fråga de unga immigranterna hur de gjort för att kunna passera utan problem, vad de hade sagt till vakterna. Immigranterna som uppenbarligen inte gjorde denna resa för första gången, rådde dem att säga så lite som möjligt, låtsas att inte kunna franska, att stamma, hälften franska, hälften spanska, »trabalhar, trabajar, travailler» (arbeta) och visa någon adress i Frankrike som lokal destination. De följde råden och kunde passera gränsen utan problem. På den tiden tillämpade Frankrike en politik med öppna gränser för billiga gästarbetare, men man ville inte ta emot desertörer från kolonialkriget.

När de kom till Paris flanerade de på gatorna, träffade vänner och vänners vänner under ett par veckor. De sov än här än där – det fanns många politiska flyktingar i Paris, som man kunde träffa på

trottoarkaféerna i Quartier Latin. Under dessa två veckor hade de vaga begrepp om vad de skulle göra. De undersökte sina olika kontakter i Paris och stötte ihop med en bekant på boulevard Saint Michel. Han levde i exil i Sverige, men var på semester i Paris och berättade om möjligheterna att ta sig till Sverige och att där fanns några dussin exil-portugiser och emigranter, särskilt i södra Sverige. Hans namn var Fernando Baginha, politiskt aktiv och anhängare av PAIGC, en befrielseörelse i Guinea Bissau. Han berättade för dem om villkoren för flyktingar i Sverige. När de kom till Sverige fick de ett varmt mottagande. Vid deras ankomst till Uppsala hade *Uppsala Nya Tidning* en förstasida med: »Sex portugisiska officerare söker politisk asyl i Uppsala». De fick politisk asyl, husrum, fickpengar och senare stipendium för att studera svenska. Fernando Cardeira och hans fru stannade i Uppsala i ett år och fick under tiden bidrag på 6000 kronor per termin för att lära sig svenska. Följande år reste Cardeira till Lund, med sin fru. Han antogs vid Lunds Tekniska Högskola och hon gick en sköterskeutbildning. Den 13 december 1972 föddes deras dotter Joana på Lunds universitetssjukhus.

Under de första åren i Sverige var de inte politiskt engagerade, men 1971 anslöt sig Fernando Cardeira till en sektion av OCMLP i Sverige – en Maoist-inspirerad organisation. Andra medlemmar

Desertörernas uttalande till stöd för PAIGC lästes upp i Radio Conakry, Guinea.

i exilgruppen flyttade till Stockholm där de studerade ingenjörsvetenskap. Efter några månader träffade de Palma Inácio, ledare för LUAR (*Liga de Unidade e Acção Revolucionária* – Förbundet för revolutionär enhet och aktion). Han hade kommit till Uppsala för att förmå dem gå med i LUAR, återvända till Portugal och göra revolution. De vägrade och Fernando Cardeira förklarar:

Vi var väl inte särskilt politiskt upplysta, vi ville inte återvända till Portugal för att delta i ett revolutionärt 'projekt' som inte verkade ha någon stadga alls /.../. Vår resa 1968 hade öppnat andra horisonter för oss; vi hade sett filmer som vi inte kunde se i Portugal, läst böcker som var förbjudna i Portugal, till och med gjort så vanliga saker som att titta i skyltfönstret till en sexshop.

»Valet är: sabotage eller desertering»

Även före ankomsten till Sverige hade de använt sin desertering som politisk protest mot kriget. Från Paris sände de hundratals vykort – en plan som de förberett redan i Portugal – till sina tidigare underordnade i armen, till kolleger vid universitetet och vid militärakademin, till familj och vänner, med budskap där de vände sig mot kriget och fördömde kolonialismen. Den 17 september 1970 framträdde de vid

en presskonferens i Stockholm som fick stort genomslag i svenska media. Nyheten om deras desertering spreds i franska, tyska, italienska, norska och danska tidningar. BBC sände en telefonintervju med en av dem. Fernando Cardeira minns också hur de redan 1970 deltog i demonstrationer mot kriget i Vietnam, demonstrationer där de också mötte Vietnam-desertörer.

Det fanns inga mobiltelefoner på den tiden, men det fanns en så kallad »kasernjournal», en radioutsändning inom kasernområdena, så nyheten spreds över hela Portugal och i kolonierna. *PAIGC Actualités* från september 1970 har en bild på desertörerna på förstasidan, med rubriken: »Sex portugisiska löjtnanter, fyra av dem med vårt land som sitt öde, har vägrat delta i det koloniala kriget». Bredvid fotot kan man läsa löjtnanternas deklaration:

Vi ger vårt starka stöd till de män som med sina vapen slåss mot de portugisiska arméofficerarna i Afrika

I september 1970 spelar varje gruppdeltagare in ett personligt meddelande i Uppsala, som sedan sänds över olika radiostationer som stöder befrielseströrelserna i de portugisiska kolonierna. Radio Conakry meddelar till exempel:

Ni kan nu lyssna till löjtnant Fernando Cardeira (...). 'Jag vänder mig i första hand till dem som känner mig väl, till de officerare som varit mina elever i Mafra vid den tredje COM-kursen år 1969, till sergeanterna som jag träffade vid de första och andra CSM-kurserna 1970 i Caldas da Rainha-förläggningen, till soldaterna som kände mig vid logementen i Leiria och Évora. Jag talar till er för att säga än en gång att det krig som ni nu för är olagligt. Det är ett krig mot ett folk som kämpar för självständighet och frihet. Detta är ett krig som utarmar vårt Portugal, som offerar sina söner till förmån för den internationella kapitalismens profit till mäktiga herrar. Inom den portugisiska armen finns bara två korrekta förhållningssätt: sabotage eller desertering. Vi vet alla att det är omöjligt att genomföra sabotage mot det koloniala kriget när man befinner sig mitt i djungeln. Där måste man kämpa för att överleva /.../. De räknar med det, de som sänder dig till krigsfronten /.../. De vet att du inte gärna ger dig iväg, men du måste försvara dig själv och därmed försvara det som är i deras intresse. Därför, när sabotage är omöjligt är desertering den enda möjligheten. Räds den inte! Vi kom som en grupp på sju personer och välkomnades överallt. Jag kan garantera att du kan desertera eftersom du kommer att välkomnas av PAIGC, som sedan kommer att sända dig till det land du väljer.

Den 31 december 1970, gjorde försvarsministern, Sá Viana Rebelo, ett kraftfullt uttalande mot desertörer.

Fernando Cardeiras pass.

erna, som han betecknade som landsförrädare. I uttalandet som publicerades i den portugisiska dagstidningen *Diário de Notícias* samma dag försöker ministern dölja att det handlar om män som tjänat i armen och betonar i stället riskerna för en politisering vid universitetet:

Ansvariga befäl har på sistone manifesterat sin oro över studenternas status när de anländer till kurserna för officerare och sergeanter från universitet och tekniska högskolor... Inom några av dessa institutioner är det omöjligt att meddela undervisning på ett korrekt sätt. De är veritabla centra för samhällsomstörtning/.../. Situationen är så allvarlig att sex löjtnanter, tidigare studenter vid militärakademien, deserterade till Sverige för några månader sedan. De tillbringade, enligt den lag som gällde tills nyligen, de tre sista utbildningsåren på en ingenjörsutbildning i Lissabon. De fick vid denna institution tillräckligt med inspiration för att förråda sitt land och föra en skamlig kampanj utomlands, som de riktade till sina kamrater i den armé, där de aldrig varit i aktiv tjänst.

År 1970 började »jakten» på desertörerna. Deras dossier i PIDE:s (den hemliga polisens) arkiv fylldes med brev från vänner och familj, där deras privatliv undersöktes. Maria, Fernandos hustru, upptäckte för sent, när hon kom tillbaka till Portugal 1971 att det

fanns ett förbud för henne att lämna landet, enligt Service Order nummer 60, den 1 maj 1971, utfärdad av PIDE/DGS. När hon kom till den spanska gränsen vid Marvão fick hon inte fortsätta resan till Madrid. Hon förnedrades inför de andra passagerarna och hennes pass beslagtogs. Hon tvingades tillbringa natten i gränspolisens logement och hon blev av med tågbiljetten till Madrid och flygbiljetten från Madrid till Stockholm. Hon tvingades betala sin tågbiljett tillbaka till Lissabon där hon varje dag försökte få reda på skälet till reseförbudet, vid PIDE:s kontor på António Maria Cardosogatan. Hon tröttade på att vänta på besked och beslutade att fly till Spanien via gränsstaden Elvas för att sedan ta sig tillbaka till Sverige via Madrid.

Gruppen desertörer stannade i Sverige fram till revolutionen den 25 april 1974. Fernando Cardeira och hans fru återvände till Portugal i slutet av maj 1974 för att delta i revolutionen. António Baltasar och José M. Silva är fortfarande kvar i Sverige och har svenskt medborgarskap. De övriga återvände till Portugal.

RAQUEL VARELA

är historiker verksam vid Instituto de História Contemporânea/Universidade Nova de Lisboa. Fernando Cardeira är hennes farbror. Översättning från engelska: Karin Englund

Barnarbete som regel eller undantag?

Presentation av ett källmaterial och dess möjligheter

Arbetar barn och ungdomar i Sverige? I så fall var, när och hur? Kunskap om detta tycks förvånansvärt svåråtkomlig. I artikeln diskuteras ett intressant källmaterial, nämligen ansökningar om dispens från arbetsmiljölagstiftningens bestämmelser om barns arbete – inskränkningar i arbetstider, arbetsuppgifter och liknande – som arbetsgivare sänder in till Arbetsmiljöverket. Vad visar detta källmaterial och vilka slutsatser man kan dra av det? – **AV KRISTINA ENGWALL OCH INGRID SÖDERLIND**

Källproblematiken är stor om man vill bedriva forskning med inriktning på barn och arbete. Barns arbete är inte särskilt synligt någonstans. I den offentliga politiken har frågor som rör barn och arbete spelat en undanskymd roll under tiden efter andra världskriget. Fokus har legat på skolan. I den mån barns arbete uppmärksammats har det främst gällt yrkesutbildning, åtgärder mot arbetslöshet och övergången från skola till arbete. Likaså har forskningen varit inriktad på övergången från skola till arbete.

Den offentliga statistiken ger begränsade möjligheter att se barn på den formella arbetsmarknaden eftersom denna statistik inte fångar de ungas arbete och arbetsmarknad på ett systematiskt eller heltäckande sätt. Det gör inte heller de mindre undersökningar som gjorts i olika sammanhang. Statistikkategorierna ändras sig över tid och statistiken är uppbyggd efter logiker som utesluter barn. Avsaknaden av uppgifter om barns arbete har beskrivits som ett uttryck för »kulturell blindhet», en ovilja att se barns arbete.¹ Alan Prout hävdar att föreställningen om att betalt arbete inte ingår i barndomen gör att vi inte ser arbetet.² Ett osynliggörande av barn som sociala aktörer gäller i hög utsträckning om man söker efter barns arbete.³ Det krävs ett detektivarbete och ett utnyttjande av olika källor för att kunna bygga upp en bild av detta. Ett källmaterial som kan bidra till att konstruera vad barn konkret arbetar med är dispensansökningar.

I denna artikel vill vi diskutera det arbete som barn utför på den formella arbetsmarknaden just genom att studera ansökningar om dispenser från arbetslagstiftningen som inkommit till Arbetsmiljöverket 1990–2004. Vi vill synliggöra de arbeten där lagstiftningen egentligen förbjuder barn att arbeta, men där lagen ändå ger möjligheter till dispenser. Var arbetar ungdomarna? Hur förändras arbetsmarknaden över tid? Vilka är arbetsgivarna som söker dispens? Möjligheterna att söka dispens öppnar för en förhandling och pekar på att det finns en medvetenhet om att barns insatser behövs också på den formella arbetsmarknaden och att barn vill arbeta. Fram till 1970-talet var även barnavårdsnämnden inblandad i dispenshanteringen avseende barns deltagande i offentliga föreställningar.⁴

Möjligheten att utifrån dispensererna säga något om barns deltagande på den formella arbetsmarknaden har naturligtvis sina begränsningar, men att arbetsgivare ansöker om dispenser bör

ändå kunna ge en fingervisning om vilken typ av jobb som barn varit verksamma i på ett mer generellt plan, vilken typ av arbete som de uppfattats som kapabla att utföra och var det funnits behov av arbetskraft. Över tid kan detta ge en bild av de förändringar som skett när det gäller minderårigas plats på arbetsmarknaden. Dispensansökningarna kan bidra med kunskap om varför arbetsgivare anställer barn. Detta är en fråga som nästan inte alls uppmärksammats menar de engelska forskarna Stack och McKechnie. De hävdar att vi vet betydligt mer om varför barn arbetar än om varför arbetsgivare anställer barn.⁵

Dispenser ger oss däremot ingen egentlig uppfattning om antalet minderåriga som arbetar. De allra flesta ungdomar som arbetar dyker inte upp i Arbetsmiljöverkets arkiv och så bör det också fungera. Dispens ska ges vid särskilda tillfällen och av särskilda skäl. Frågan blir då i vilka fall arbetsgivaren vill göra sig besväret att ansöka om dispens.

Den lagstiftning som är aktuell under undersökningsperioden för den här artikeln är arbetsmiljölagen från 1977.⁶ Detaljerna överlämnades till Arbetsarkivstyrelsen att utforma. Dessa publicerades sedan i flera kungörelser med rubriken »Arbetsarkivstyrelsens kungörelse om anlitande av minderåriga i arbetslivet» som förkortas AFS. I huvudsak omfattar föreskrifterna regler om vilka arbetsuppgifter som är tillåtna för barn och ungdomar att utföra, regler om när på dygnet de får arbeta, regler om nattvila och regler om hur mycket barn och ungdomar får arbeta per dygn och vecka. Barn under 13 år får med dispens enbart arbeta inom familjejordbruk, lättare försäljning typ majblommor samt med artistframträdanden. I vårt material avser dispensansökningar för barn under tretton år nästan uteslutande medverkan i teater, tv eller filminspelning. Ungdomar mellan 13 och 15 år får ha lättare sommarjobb eller extrajobb på helgen. Den som fyllt 16 år kan ta heltidsarbete men med vissa inskränkningar som till exempel nattarbete.

I övrigt gäller dispensansökningarna ofta arbetstider eller särskilda arbetsuppgifter. Arbetstiden för ungdomar 13 till 17 år ska vara förlagd mellan klockan 06 och 20 (eller 22 för de äldsta). Behöver ungdomarna börja tidigare, till exempel som tidningsbud, krävs dispens liksom om de behöver arbeta senare på kvällen till exempel inom restaurangbranschen. Vissa arbetsuppgifter är inte tillåtna för ungdomar att utföra till exempel att använda skärmaskin inom restaurang eller butik, vilket också kräver ansökan om dispens. Ansökningarna om dispens i vår undersökning gäller nästan alltid arbetstid eller arbetsuppgift. Ansökningar om dispens för både arbetstid och arbetsuppgift är mycket ovanliga.⁷

Källmaterialet

Dispensansökningar söks hos Arbetsmiljöverket som är indelat i olika geografiska områden. Vi har studerat dispenser från

distriktet i Stockholm som omfattar Stockholms, Uppsala och Gotlands län. Endast ett fåtal distriktsverksamheter har arkiverats och däribland finns inte Stockholm. Dispenserna för Stockholm är gallrade till och med 1985.⁸ För åren 1986 till 1989 saknas särskild registrering för ansökningar som gäller minderåriga och man måste därför söka i varje enskilt företags handlingar. Ansökningarna som gjorts från och med 1990 är däremot registrerade på ärendemening vilket underlättar sökningen.

Dispensansökningar ger uppgifter om arbetsgivare som vill anställa minderåriga för visst arbete med arbetsvillkor som i något eller några avseenden strider mot lagstiftningens regelverk. De är delvis formaliserade. Det finns speciella blanketter, men också mindre formella ansökningar. Av ansökningarna framgår ibland ungdomarnas skolutbildning, tidigare sommararbeten och så vidare. I handlingarna kan förutom beslut också handläggarens minnesanteckningar av telefonsamtal, intryck av inspektioner med mera finnas. I några fall finns också intyg från föräldrar som samtycker till arbetet.

De handlingar som ligger till grund för denna undersökning sträcker sig från 1990 fram till 2005. År 1990, 1995, 2000 och 2004 är totalundersökningar där samtliga dispensärenden som rör minderåriga i Stockholms distrikt gått igenom.

Vissa arbetsplatser återkommer med dispensansökningar. Frågan kan ställas om de har ett extra stort behov av minderåriga som arbetskraft eller om de har särskilt utvecklade rutiner för dispensansökan. Ett exempel är att dispensansökningar för tidningsbud finns från Uppsala, men inte Stockholm. Men materialet visar också att det finns en oklarhet om man måste söka dispens eller inte.⁹

Var arbetade barnen?

Antalet dispenser varierar. År 1990 inkom 229 ansökningar till Yrkesinspektionen i Stockholm, år 1995 inlämnades 89, år 2000 123 och år 2004 188 ansökningar. Under denna femtonårsperiod kan vissa tendenser urskiljas avseende inom vilka branscher det finns ungdomsarbeten. Inom hotell/restaurang gjordes 35 procent av dispensansökningarna år 1990, år 1995 19 procent och år 2004 en halv procent. En restaurang vid Stockholms Central var flitig att skicka in ansökningar år 1990 och står för en dryg tredjedel av samtliga ansökningar.

Likaså var hamburgerkedjorna intresserade av ungdomars arbetskraft år 1990. Redan år 1995 minskade dock intresset för att helt försvinna på 2000-talet. År 1990 sökte flera arbetsgivare inom vård och omsorg dispens för minderåriga. Dessa ansökningar utgjorde då 17 procent av samtliga ansökningar för att sedan minska till cirka 9 procent år 2004.

Den största förändringen framträder i underhållningsbranschen där dispenser för medverkan i filmer, teaterföreställningar och tv återfinns. År 1990 gällde nio procent av ansökningarna sådana arbeten, år 1995 61 procent och år 2000 68 procent. År 2004 utgjorde underhållningsbranschen hela 83,5 procent av samtliga dispensansökningar. Även sett till det faktiska antalet har ansökningarna inom underhållningsbranschen ökat kraftigt. År 1990 var antalet dispensansökningar 20, år 2004 var antalet 157.

Antal dispenser insända till Arbetsmiljöverket avseende minderåriga i Stockholms distrikt 1990–2004 fördelade efter bransch. Procent anges inom parentes.

	1990	1995	2000	2004
Hotell/restaurang	81 (35)	17 (19)	7 (6)	1 (1)
därav Trafikrestaurang	31	0	0	0
därav Hamburgerbar	28	6	1	0
Industri	28 (12)	4 (4)	6 (5)	4 (2)
Hemtjänst	40 (17)	8 (9)	9 (7)	17 (9)
Tidningsbud	12 (5)	3 (3)	8 (7)	5 (3)
Affär	23 (10)	1 (1)	8 (7)	1 (1)
Underhållning	20 (9)	54 (61)	84 (68)	157 (84)
Övrigt	25 (11)	2 (2)	1 (1)	3 (2)
SUMMA	229 (100)	89 (100)	123 (100)	188 (100)

Källa: Registerutdrag avseende dispensärenden för minderåriga, Arbetsmiljöverket i Stockholm.

Dispens för vad?

Många dispenser gällde arbetstid men det var långt ifrån någon enhetlig grupp. Här finns både ansökningar om att få arbeta senare på kvällen än vad lagen säger och att få börja tidigare på morgonen. Några ansökningar gällde förlängd dygnsarbetstid, andra inskränkt nattvila. I några fall söktes dispens för nattarbete.

År 1990 gällde nästan 180 ansökningar arbetstiden (exklusive film/teater). Många avsåg kvällsarbete, det vill säga arbete efter klockan 22.00 på arbetsplatser som hotell, restauranger, hamburgerbarer.¹⁰ Ibland handlade det om en halvtimme, ibland om något längre tid.

Ansökningar om tidig morgon var betydligt ovanligare och gällde i allmänhet tidningsdistribution.¹¹ Det kunde handla om att barn över sexton år skulle börja klockan 04.00, det vill säga tidigare än vad lagen föreskrev, men här finns också ansökningar som gällde barn under 16 år och där dispens söktes för att de skulle få börja klockan 05.00. Ett par ansökningar om tidigt morgonarbete avsåg bageri.

Antalet dispensansökningar som gällde arbetsuppgifter var betydligt färre än de som gällde arbetstid. Från 1990 finns knappt 40 sådana ansökningar (förutom teateransökningarna), från år 2004 finns 8. Relativt sett har således dessa dispenser inte minskat lika mycket som arbetstidsdispenserna.

Arbetsuppgifterna där dispens begärdes fördelade sig på flera områden: handel/restaurang, industri, vård, grovarbete. Några arbetsuppgifter återkom i flera ansökningar som rätten för minderårig att få använda skärmaskin. Detta var den vanligaste dispensansökan när det gäller arbetsuppgifter.¹² Truckkörning, arbete med vissa maskiner i industrin samt som personlig assistent/ledsagare var också arbeten som återkom. Ansökningar för skärmaskiner, truckar och industrijobb fanns 1990 men inte 2004. Färre ansökningar pekar på en snävare arbetsmarknad för minderåriga och arbeten i till exempel delikatessdisk och storkök tycks år 2004 inte längre ha varit möjliga att få för minderåriga. Men ansökningarna visar också att nya arbeten kom till.¹³ Ansökningar som gällde personlig assistent/ledsagare förekom 2004 men inte 1990.

Barnarbete har alltid funnits och är fortfarande idag inget ovanligt. Att spåra barnarbete i historiskt material är dock betydligt svårare. Foto: John Wahlbärj

Hur resonerade arbetsgivarna?

De flesta dispensansökningar innehåller enbart begäran om dispens, men i några akter motiveras varför Arbetsmiljöverket bör beviljade dispens. Ett vanligt skäl var att arbetsgivarna hänvisade till faktorer som ansågs minska riskerna för ungdomarna. Det kunde handla om att de hade möjlighet att få skjuts hem trots att de arbetade sent, att de kunde samåka eller ha sällskap med andra ungdomar. Ett annat argument som arbetsgivarna använde år 1990 var problem att få personal. De såg sig tvungna till att anställa minderåriga.¹⁴

Skolplikten har en stark ställning i arbetsmiljölagen och bland de arbetsgivare som ville att ungdomarna skulle arbeta sent på kvällarna anfördes argumentet att ungdomarna inte gick i skolan.¹⁵ När det gällde de allra yngsta barnen och underhållningsbranschen tryckte arbetsgivaren på omsorgen om barnet. De hade anställt guvernanter och barnflickor och de sade sig ta hänsyn till barnens dagsform.¹⁶

Ytterligare en orsak till att arbetsgivare gör sig besvär att anställa minderåriga är att flera av ungdomarna fyller 18 år under kalenderåret. I lagens ögon är man minderårig tills exakt den dag man fyller år, inte det år man fyller. Av samtliga dispenser år 1990 avsåg en tredjedel ungdomar som var sjutton år gamla men som kom att bli myndiga under innevarande år. Motsvarande siffra år 2004 var åtta procent. En bidragande orsak till denna förändring var också att antalet ansökningar

för barn under tretton som skulle delta i teater, tv och film kraftigt ökade.

Minskningen av dispenser för sjuttonåringar speglar delvis gymnasieskolans förlängning där dagens artonåringar fortfarande är skolelever, medan de som fyllde arton år 1990 kunde ha avslutat sin skolgång. Av dispensansökningarna inom vård och omsorg år 1990 och år 2004 gällde närmare sjuttio procent blivande artonåringar. Inom hotell och restaurangbranschen år 1990 avsåg en fjärdedel blivande artonåringar.

Vilka ansökningar beviljades?

Nästan alla dispensansökningar beviljas. Besluten att bifalla ansökningarna visar att det finns ett förhandlingsutrymme utanför lagtextens stadganden, samtidigt som Yrkesinspektionen i många fall påminner om det regelverk som gäller. Följande formulering återfinns i många handlingar:

Yrkesinspektionen erinrar att arbetet skall vara ordnat så att det inte medför risk för olycksfall eller överansträngning eller annan skadlig inverkan på den minderåriges hälsa eller utveckling. Den minderåriga ska ha fått den instruktion som behövs för arbetet. Arbetet skall ske under ledning och tillsyn av lämplig person.¹⁷

Man påminnde också om att omhändertagande och transport av avlidna inte fick förekomma som arbetsuppgift för minderåriga inom vården. Dessutom påtalades att ungdomar inte fick arbeta med penningtransporter liksom att ensamarbete var förbjudet i vissa fall.¹⁸

De beviljade dispensererna visar att arbetstiderna kunde tänjas lite både vad gäller kvällsarbete, tidig morgon, nattvilans omfattning och arbetsdagens längd; vissa maskiner kunde få användas. Men det är också tydligt att förhållandena på den enskilda arbetsplatsen hade betydelse för om en ansökan beviljades liksom att det fanns gränser för vad som uppfattades som rimligt.

I vårt material finns endast ett fåtal avslag, men i några fall krävdes förändringar för att dispens skulle beviljas, ibland anfördes särskilda skäl. Det kunde vara att dispens beviljades för vissa men inte alla maskiner eller att förlängd arbetstid på kvällen beviljades för varannan helg men inte varje helg.

Men det handlade inte bara om modifiering av arbetsuppgifter och ändring av arbetstid. För barn som deltog i filminspelningar och teater påpekades att de måste få tillräcklig nattvila om de skulle vara i skolan dagen efter och att skolgången inte fick påverkas negativt.¹⁹ Vikten av säker hemtransport togs upp vid flera tillfällen: »Beakta Ann-Sofis möjlighet till säker hemtransport efter arbetstidens slut.»²⁰ Det kunde också finnas påpekanden om speciell utrustning som till exempel hörselskydd.²¹

Vilka barn erbjuds arbete?

Via dispensererna är det också möjligt att i några fall se hur ungdomarna erbjudits arbete. Några av ungdomarna erbjuds arbete eftersom de gjorde praktik på arbetsplatsen. Det gällde främst dem som gick gymnasieutbildningar inom vård och

omsorg, men också dem som skulle arbeta inom hotell- och restaurangbranschen.²² I andra fall arbetade föräldrarna på samma arbetsplats. Det framgår bland annat av att ungdomarna samåkade med sina föräldrar eller att ungdomarna arbetade tillsammans med föräldrarna, till exempel inom tidsningsdistributionen.²³ Några enstaka gånger tycks föräldrarna ha ordnat sommarjobb till sina barn. Dessa arbeten skulle troligtvis inte utlysas utan ordnades tack vare att föräldrarna arbetade på samma ställe. Det kunde avse arbeten som medhjälpare, enklare röjningsarbeten i parker eller annat trädgårdsarbete.²⁴

Avslutande diskussion

Sett i ett längre perspektiv har barns anknytning till den formella arbetsmarknaden minskat. Vår studie av ansökningar av dispenser under femtonårsperioden 1990–2004 visar liknande förändringar – minskad efterfrågan på barns arbetskraft. Ett resultat av vår studie är att industrin som arbetsplats för ungdomar är liten och förlorar i betydelse under undersökningsperioden. Det är istället tjänstesektorn som dominerar och ökar. Detta följer den allmänna utvecklingen på arbetsmarknaden samtidigt som tjänstesektorns relativa betydelse är större för de unga. I dispensmaterialet utmärker sig framför allt hamburgerkedjorna och deras behov av ungdomar under 1990-talet. Under 2000-talet tycks det svårare för ungdomar att få arbete överhuvudtaget med undantag av underhållningsbranschen där antalet dispenser är stort och ökar både procentuellt och i absoluta tal. Underhållningsbranschen skiljer sig därmed från alla andra branscher.²⁵

Det finns i dag en snävare arbetsmarknad för barn och ung-

domar, men inget tyder på att det finns eller har funnits en särskild arbetsmarknad för barn, även om de unga varit många inom vissa typer av arbeten såsom springpojke och barnflicka. En liknande bedömning gör Stack och McKechnie utifrån resultatet av engelska studier från 1990-talet. De hävdar, att det inte går att tala om barns arbete och pekar dels på att barn arbetar inom en rad olika områden, dels på att många barn arbetar inom servicesektorn, tillsammans med vuxna.²⁶

Men även om barn på ett allmänt plan befinner sig inom samma områden som vuxna, kanske det ändå är troligt, att det i den konkreta arbetssituationen kan finnas skillnader och vissa arbeten som barn är hänvisade till. Detta vet vi inte så mycket om vilket också tidigare forskning pekat på.²⁷ En dansk studie visar emellertid att vissa arbeten blir typiska barnjobb och ibland kan följas i flera generationer även om åldern förskjuts uppåt.²⁸ Det är också tydligt att konjunkturen och strukturella förändringar påverkar olika åldersgrupper på olika sätt.

Trots att barns deltagande på den formella marknaden har minskat så försvinner inte barnen helt, vilket dispensansökningarna också visar. Detta kan förklaras av att arbete fortfarande betraktas som något mycket positivt både bland vuxna och barn. Bland vuxna är föreställningen stark att man bör arbeta för att få pengar och arbete ses också som en viktig del av barns socialisering.²⁹ Många barn vill också arbeta. Detta är en av förklaringarna till att företag och kommuner ordnar sommarjobb åt ungdomar. Barns ökade kommissionsförsäljning, såsom lott-, korv- och strumpförsäljning för idrottslag och klassresor, kan också ses i ljuset av detta.³⁰ Vi kan även konstatera att föräldrars engagemang och kontaktnät och förankring på arbetsmarknaden blir allt mer betydelsefullt för barns möjligheter att få arbete.

REFERENSER – BARNARBETE SOM REGEL ELLER UNDANTAG

- 1 Ning de Coninck-Smith, Bengt Sandin & Ellen Schrupf, »Introduction», Ning de Coninck-Smith, Bengt Sandin & Ellen Schrupf (red.), *Industrious Children: work and childhood in the Nordic countries 1850–1990*, Odense 1997.
- 2 Alan Prout, »Preface», Phillip Mizen, Christopher Pole & Angela Bolton (red.), *Hidden hands: international perspectives on children's work and labour*, London 2001.
- 3 Jens Qvortrup, »Childhood matters: an introduction», Jens Qvortrup, Marjatta Bardy, Giovanni Scritta & Helmut Wintersberger (red.), *Childhood Matters: Social Theory, Practice and Politics*, Avebury 1994.
- 4 Ingrid Söderlind & Kristina Engwall (red.), *Barndom och arbete*, Umeå 2008, kap. 5.
- 5 Niamh Stack & Jim McKechnie, »Children, class and the treasuring state» Barry Goldstone, Michel Lavalette & Jim McKechnie (red.), *Children, welfare and the state*, London 2002, s. 98.
- 6 SFS 1977:1160 5 kap.

7 Arbetsmiljöverkets arkiv, Stockholm, 90/491, 90/832.

8 Dispenser från tiden före 1985 finns bevarade för enskilda yrkesinspektioners distrikt. Sådana handlingar finns på Landsarkiven i Göteborg, Härnösand, Falun.

9 Se t.ex. Arbetsmiljöverkets arkiv, 90/4853.

10 Sammanlagt drygt 130.

11 12 st.

12 22 st.

13 Jfr Lena Schröder, *Ungdomars etablering på arbetsmarknaden – från femtiotal till nittiotal*. EFA Arbetsmarknadsdepartementet 1995, s. 10, 57.

14 Arbetsmiljöverkets arkiv, 90/2096 01-5127; 90/2093 01-5694 och 90/956 03-898.

15 Ibid. 90/1105 01-5694.

16 Ibid. 90/2679 01-21895.

17 Ibid. 90/2312.

18 Ibid. se t.ex. 90/719 och 90/1283.

19 Ibid. 90/3053, 90/6119.

20 Ibid. 90/2162.

21 Ibid. 90/1268.

22 Ibid. se t.ex. 90/491 09-464.

23 Ibid. 90/1222, 2004/20303.

24 Ibid. 2004/199940.

25 Kristina Engwall och Ingrid Söderlind, »Förbud att arbeta, men alltid dispens. Teaterbarnen i 1950-talets Stockholm», *Barn*, 3–4, 2009, s. 139–155.

26 Stack & McKechnie 2002, s. 94.

27 Jfr Jim McKechnie & Sandy Hobbs, »Work and education. Are they compatible for children and adolescents?» Mizen, Pole & Bolton (red.), London 2001, s. 13.

28 Agnete Birger Madsen, *Barndom og strippedrenger: om børns arbejde i det danske industrisamfund*, Århus 2006, s. 51, 6.

29 Söderlind & Engwall (2008) kap 7.

30 Söderlind & Engwall (2008) kap 4.

KRISTINA ENGWALL OCH INGRID SÖDERLIND

Kristina Engwall är filosofie doktor i historia och Ingrid Söderlind är docent vid Tema Barn. Båda är verksamma vid Institutet för Framtidsstudier och deltog i projektet »Barndom och arbete. Aspekter på barns och ungdomars arbete i och utanför hemmet». De är redaktörer för boken *Barndom och arbete* som gavs ut år 2008.

Konflikt och samförstånd

Den tredje arbetshistoriska konferensen arrangerades i maj 2009 av Centrum för arbetarhistoria i Landskrona. Dessa konferenser har nu etablerat sig som regelbundet återkommande samlingar för alla med intresse för arbetets, arbetares och arbetarrörelsens historia.

Uppslutningen har varit god, även om det är tydligt att det finns en tyngdpunkt till södra Sverige och de forskningsmiljöer i Lund, Malmö och Växjö som har sin utgångspunkt i den livaktiga forskning som tidigare bedrevs i Lund, med Lars Olsson som ledare och inspiratör. Männens utgjorde närmare tre fjärdedelar av deltagarna, vilket tyder på att det arbetarhistoriska fältet fortfarande uppfattas som en angelägenhet främst för manliga forskare. Även om etablerade forskare dominerade deltagarförteckningen, var ungefär var fjärde deltagare doktorand, vilket visar att arbetarhistoria, trots allt tal om kris, även fortsättningsvis attraherar nya forskare.

Många presentationer med dubbla sessioner gör att ingen deltagare kan överblicka hela konferensen. Jag vill ändå våga mig på några iakttagelser som kan ge vissa föreställningar om var arbetarhistoria står idag. När det gäller den behandlade tiden dominerar 1900-talet, om än kanske inte den senare delen av seklet. Den tidigare dominansen för det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet är bruten, även om det ännu inte är så vanligt att man följer utvecklingen ända fram till nutid. Att forskningen närmar sig, och också går fram till nutiden är bra, men jag kan ock-

så tycka att det vore av värde med längre perspektiv. I allt för hög grad menar jag att forskningen inom arbetarhistoria har knutits till lönarbete och klassformering, och att man därmed har försummat andra former av arbete. Även kapitalismen har trivts bra tillsammans med olika former av tvångsarbete. Längre tidsperspektiv kunde tydliggöra detta.

När det gäller rummet dominerar forskning med fokus på svenska förhållanden. I en tid när det blir alltmer uppenbart att arbete bara kan förstås i ett globalt perspektiv kan detta förefalla inskränkt. Utmaningen från global och transnationell historia berördes av Silke Neunsinger, Ulf Jönson och Hans Larsson, där inte minst Neunsinger pläderade för behovet att övervinna de begränsningar som rummet kan ge.

Alltför lätt betraktas det undersökta objektet som avgränsat och förklaringar söks inom ramen för det. I stället måste vi söka förklaringar som knyter samma det lokala med vidare maktrelationer. Valet av plats säger inte nödvändigtvis något om perspektivet, men det är min bestämda uppfattning att detta är en av arbetarhistoriens stora utmaningar idag, som det ännu bara finns antydningar om att den svenska forskningen börjar anta.

När det gäller de använda perspektiven är det slående att få bidrag utgick från det arbetsprocessperspektiv som länge dominerade den svenska forskningen. Kanske det var en tillfällighet, men det kan också tyda på förskjutningar inom forskningen, där organisationer och idéer i högre grad står i fokus för

Männen utgjorde tre fjärdedelar av den arbetarhistoriska konferensen i Landskrona. Från vänster i sista raden: Lars Olsson, Stefan Nyzell och Lars Ekdahl. Foto: Fredrik Björk

intresset. Man kan också fråga sig om arbetsprocessperspektivet åtminstone för tillfället uttömt sin förklaringskraft.

Det var också slående att genus inte stod i centrum för intresset i något bidrag. Detta kan i och för sig bero på att det idag är mer naturligt att integrera genusperspektiv, men det saknades också genus-teoretiska utmaningar i diskussionerna. Särskilt tänker jag på olika intersektionella perspektiv på identitetskonstruktioner. Kanske upplevs arbetarhistoriska konferenser inte längre som en meningsfull plattform för forskare med sådana intressen? I så fall är det en förlust för fältet.

Något som också föreföll anmärkningsvärt var att, så vitt jag kunde se, även klass var något som diskuterades i liten utsträckning. Detta kan förefalla paradoxalt, eftersom hela fältet är otänkbart utan ett klassperspektiv. Därför kanske också klass förefaller så självklart att det inte behöver diskuteras? Det tror jag dock vore en förlust. I praktiken slog det mig att många av bidragen betonade aspekter som inte di-

rekt var ekonomiska, där sådant som värdighet och respekt var centralt. Det är säkert fruktbart, men det vore av värde om konsekvenserna för hur klass uppfattas blev bättre genomlysta.

De arbetarhistoriska konferenserna i Landskrona är etablerade och värdefulla inslag i forskningen. De är ett utmärkt tillfälle att möta forskare och bedöma tillståndet för fältet. Det vore önskvärt med ett bredare deltagande och det är bara att hoppas att uppslutningen blir än större nästa gång Centrum för arbetarhistoria kallar till konferens. Kanske kan det då bli lite mer av motsättningar. Idag verkar samförstånd dominera bilden. Det är bra att det är högt i tak och att debattklimatet upplevs som tryggt, men det borde vara möjligt att förena detta med tydliggörande av vad som skiljer oss åt.

Program och deltagarförteckning finns på konferensens hemsida www.arbetarhistoria.org/2009arkiv/2009.html

LARS EDGREN

är historiker verksam vid Lunds universitet

Gränslös arbetarhistoria i Linz

I början av september hålls varje år en konferens för arbetar- och arbetarrörelsehistoriker i Linz, Österrike. 2009 års konferens handlade om transnationell arbetarhistoria.

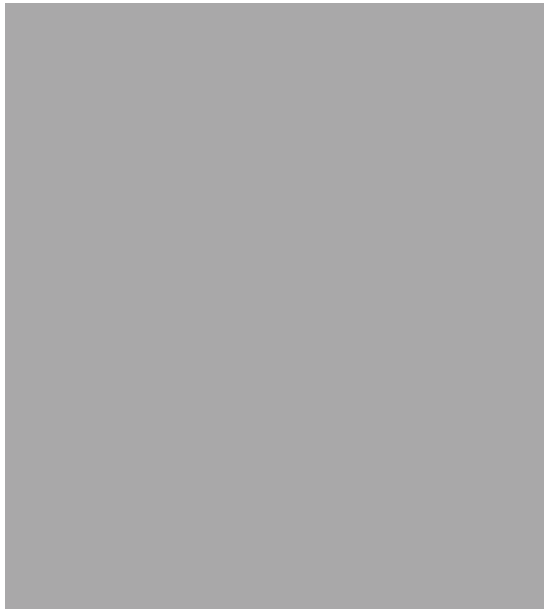
I januari 2010 står att läsa i *Dagens Nyheter* om hur prostitutionen av kvinnor från Nigeria håller på att breda ut sig i Europa. Artikeln är försedd med kartor och pilar som visar trafiken: Kvinnor från Nigeria betalar dyra pengar för att få hjälp att ta sig på oländiga vägar över Sahara och Medelhavet till Spanien och Italien, där några lyckas skaffa sig uppehållstillstånd och därigenom fritt kan resa inom Schengen-länderna. Eftersom marknaden för prostituerade sedan ett tag tycks vara mättad i Sydeuropa tar sig nu kvinnorna till Danmark och Sverige där de organiseras av nätverk av hallickar. De pengar som kvinnorna tjänar på prostitutionen går tillbaka till Nigeria, till att börja med till att betala skulder för utresan men därefter till släktingar. Efter att ha tjänat ihop tillräckligt mycket återvänder kvinnorna möjligtvis till Nigeria. Trafiken påverkar såväl kvinnorna själva som landet de härstammar från och länderna de reser till och arbetar i.

Denna trafik är ett, måhända illegalt och perver-

terat, exempel på något som äger rum över hela världen. Skaror av människor från landsortsregioner i Afrika och andra delar av Tredje världen ger sig ut i världens stora industristäder, finner sysselsättning där och sänder förtjänsterna till hemorten dit de måhända en dag återvänder. Om detta berättade Abdolaye Kane vid den 45:e ITH-konferensen i Linz 2009.

Migration och kommunikation

Abdolaye Kane är antropolog och forskar vid University of Florida & Center for African Studies. Kane beskrev hur senegalesiska migranter – kända som *Haalpulaar* – som kommer från det rurala gränsområdet mellan Mali, Mauretanien och Senegal påträffas i världens alla hörn, inte minst storstäderna, och hur denna arbetskraftsvandring påverkar såväl dem som vandrar som dem som blir kvar. Han utgick från hur kommunikationen upprätthölls mellan migranter och hemmavarande. Sådan kommunikation har alltid funnits. Till en början rörde det sig om brev, så småningom från 1970-talet och framåt om att använda bandspelare – senare även videokameror – för att spela in familjemedlemmar och skicka upptagningar i båda riktningarna och slutli-

Abdoulaye Kane från University of Florida berättade om den förändrade kommunikationen, men också betydelsen av penningflöden mellan migranter från Senegal och deras familjer som är kvar i hemlandet. Foto: Winfried Garscha

gen om den moderna informationsteknologin med mobiltelefoner, e-post, Skype och liknande. Kane berättade att den by han kommer från har gått från två telefonlinjer på 1980-talet till att alla i byn nu äger en mobiltelefon och att han vid sitt senaste besök blev utskrattad för att hans egen var så ålderdomlig.

Penningöverföringar har också en oerhört stor betydelse och påverkar såväl den lokala ekonomin som kulturen. I själva verket är, menar Kane, detta penningflöde från rika till fattiga länder viktigare än u-hjälpen. Det handlar om de pengar som migranter sänder tillbaka till de platser de kom ifrån. Pengarna går till konsumtion lokalt. Dessa penningöverföringar manifesterar sig inte minst i husbyggen, där familjens hem byggs, eller byggs om, för att visa hur generationerna gör framsteg, och här spelar också vad Kane kallar »myten om hemkomsten» en central roll: de som migrerar lever hela tiden i föreställningen att de en dag kommer att återvända till sin hemby och de pengar de tjänar sänds hem för att möjliggöra en komfortabel tillvaro på ålderns höst. Därför uppstår också en dramatisk kontrast mellan levnadsförhållandena i de små lägenheter där de bor i »väst» och de pampiga hus de bygger i sina hemstäder som de tänker återvända till när de pensioneras. Denna idé om hemkomst kan dock skapa kon-

flikter mellan makarna, där hustrun är alltför medveten om vilka bördor som väntar henne som kvinna på den senegalesiska landsbygden, oavsett hur luxuöst inrett hemmet är.

Mer långtgående effekter av denna arbetsmigration är ett starkt inslag av afrikanska migranter i vissa storstäder – det finns kvarter i New York som är Afrika, menar Kane. Genom denna arbetsmigration och kulturen kring den skapas ett tryck på hemorten att utvandra och samtidigt är den motorn i samhällsförändringen i denna del av Afrika, även om penningflödena också förstör den lokala ekonomin då de leder till en nedgång i lokala aktiviteter och ekonomiska initiativ. Slutligen skapas en personlig förbindelse genom vilken Västerlandets föreställningsvärld når den Senegalesiska landsbygden.

Kanes föredrag rörde sålunda migration, som var ett av fyra konferensteman vid den arbetarhistoriska konferens som arrangerades av Internationale Tagung der HistorikerInnen der Arbeiterbewegung, ITH, den 10–13 september 2009. Årets konferens avslutade en treårscykel av konferenser på temat »Labour history beyond borders». Den första konferensen 2007 avhandlade arbetares transnationella nätverk. Den andra konferensen 2008 behandlade året, eller snarare fenomenet, 1968 ur ett globalt perspektiv (rapportboken från denna konferens utkom tidigt i höstas). Under rubriken »Labour History Beyond Borders: Concepts and Explorations», skulle årets konferens fungera som en sammanfattande konferens och ge perspektiv på problem och vinster med att anlägga globala och transnationella perspektiv på arbetarhistorien.

I stort sett alla världsdelarna var representerade på konferensen, vars övriga huvudteman var arbetarhistoriografi, textilindustrier och textilarbetare samt religion och klassformering.

Arbetsvandringar i globalt perspektiv

Att vandra dit jobben finns har folk gjort i alla tider och vi känner väl till grunddragen för de mest bekanta folkförflyttningarna, särskilt mellan Europa och Nordamerika från mitten av 1800-talet och framåt. Arbetsvandringar är dock inte någon exklusivt europeisk företeelse, och jämförelser mellan olika typer av sådana förflyttningar är därför värdefulla för insikter om vad som är specifikt och generellt i sammanhanget.

Dick Hoerder, Department of History, Arizona State University & North American Center for Borderland Studies, gjorde en bred exposé över migrationer och jordbrukskapitalisering i ett globalt per-

Textilier har sedan lång tid tillbaka knutit ihop olika delar av världen och visar på globala strukturer långt innan ordet fanns. Foto: Reportagebild

spektiv från 1850- till 1960-talet. Han framhöll att de transatlantiska massvandringarna under perioden 1830-1930 visserligen innebar att 55 miljoner människor migrerade mellan Europa och Amerika, men att den större migrationen ägde rum inom Europa, mestadels genom vandringar inom regioner. Det handlade om att exploatera jordbruksmarker nedifrån och upp mot bergen, eller flytta från landsbygd till städer.

Orsakerna till migrationen skiftade. Det kunde exempelvis handla om specialiserad arbetskraft, murare och stenhuggare som vandrade för att hitta arbete men som återvände till vintern. Dominerande orsaker till migration över hela världen var dock att regioner, små som stora, som inte kunde föda sin befolkning.

Det finns många exempel på förhållanden eller platser där man kan förvänta hög mobilitet, menar Hoerder. Mekanisering i arbetsintensiva verksamheter är en sådan, till exempel genom att spinnande eller vävande kvinnor på landsbygden konkurrerades ut av textilindustrin. För att köpa varorna måste man ha lön. Migration kunde också innebära ett skifte från en till en annan ekonomisk sektor. I Indien organiserades migrationen av köpmän och även inom Kina var den inre migrationen omfattande, i synnerhet söder om Peking och vandringarna gick norrut. Ett annat generellt förhållande beträffande migrationen var att språkrum i regel var viktigare än statsgränser.

Migrationen i Atlantområdet uppkom genom be-

slut av människor under svåra ekonomiska betingelser och begränsade valmöjligheter på hemorten. Kulier och slavar hade ingen handlingsfrihet. Det kunde handla om att delar av familjer vandrade och detta innebar en möjlighet att återvända om det inte skulle gå bra att finna försörjning på den nya orten.

Vilka motståndsstrategier kunde man finna hos migrerande arbetare, när det gällde att försöka förbättra levnadsförhållanden eller organisera sig. Hoerder menar att det finns två strejkformer där invandrade och de som varit på platsen längre inte agerar tillsammans. Det är framför allt de nyligen inresta som tenderar att vara spontanare i sina reaktionsformer. Det är därför viktigt att man i studier av fackliga organisationsformer måste anknyta till exempelvis denna typ av skillnader.

Textilarbetare i alla länder...

Textil är, det framhöll flera av föredragshållarna, ett grundläggande mänskligt behov; vid sidan av mat har fibrer under mycket långa tider utgjort grunden för stora delar av industrin. Textilproduktion har följaktligen spelat en avgörande roll i historiska diskussioner som inte minst handlat om textilarbetare och deras arbetsvillkor.

Förste föredragshållare under textiltemat var Sven Beckert, Harvard University, som paradoxalt nog framhöll slaveriet som en av de dominerande arbetsordningarna under kapitalismens framväxt. Han hävdade att tidigare studier har utgått från nationalstater eller varit lokalt baserade och att slaveriet är

ett helt förbisettt ämnesområde, trots att en »typisk» textilarbetare på 1850-talet kunde vara en slav som arbetade på någon av de amerikanska bomullsplantagerna.

Bomulls användningen innebar att det i Europa växte fram en efterfrågan på importerade fibrer, och 1850 dominerade slavproducerad bomull från USA på världens bomullsmarknader. Tillverkningen rådde i kris på 1860-talet under det amerikanska inbördeskriget och 1865 hade slaveriet upphört att dominera bomullsproduktionen. I Europa uppstod då frågan hur man skulle säkra tillgången till bomull utan slaveri, varifrån bomullen skulle importeras och hur den skulle produceras. Frigörelsen hotade alltså världens bomullsindustri och att säkra tillgången till arbetskraft var det huvudsakliga problemet – inte att säkra tillgången till land. Detta ledde till en kommersialisering av nya regioner i världen. I de nya bomullsregionerna gällde det att skapa regler som kunde få folk att odla grödor som de inte kunde äta eller sälja lokalt. Olika produktionsformer växte fram och staten hade en viktig roll i denna process. Plantageägare, koloniala byråkrater och bomullskapitalister experimenterade med olika former av arbetsmobilisering. Medan där fanns en klar global trend mot proletarisering av bomullsodlare fanns där också stora regionala variationer vad beträffar vilken arbetsordning som växte fram.

Elise van Nederveen Meerkerk från International Institute of Social History, IISH, i Amsterdam redovisade ett internationellt samarbetsprojekt som

startade 2003 med syfte att göra jämförande analyser av textilarbetarens historia i ett internationellt och långsiktigt perspektiv. Studien begränsades av praktiska skäl till att avse bomull och ull, men å andra sidan var tidsperspektivet långt, från 1650 till 2000. För att förverkliga denna breda jämförelse, bestod projektet av två steg. I det första ombads omkring tjugo specialister att skriva nationella historier om textilarbete runt hela världen. För att nå tillräcklig jämförbarhet tillhandahöll projektorganisationerna en lista av ämnen och frågor som skulle studeras i varje översikt. Den andra delen bestod av jämförande studier skrivna på basis av dessa nationella historier. Flera experter på området ombads göra jämförande analyser av specifika teman som var relevanta för textilarbetarnas globala historia, såsom internationell handel, kön, arbetarorganisationer eller etnicitet och migration. I november 2004 diskuterades dessa komparativa uppsatser livligt vid en konferens av alla författare till de nationella och komparativa översikterna. Hela projektet utmynnar i en bok som utkommer under år 2010 på Ashgate.

Den globala inriktningen av projektet har, menar van Nederveen Meerkerk, lett till observationer som annars inte hade kunnat göras. Den illustrerar framför allt faran med teleologiska synsätt beträffande textilarbetarnas historia och påvisar problemen med begrepp som protoindustri och industrialisering, med institutioner av olika slag – till exempel skrå – och med »genus» respektive »skolad» som analyskategorier.

Textilarbete som ett globalt fenomen var ett tema under 2009 års IT-konferens. Bilden visar kinesiska textilarbetare Foto: Hsinhua News Agency

En andra observation som projektet lett till är det som van Nederveen Meerkerk beskrev som en »kapplöpning mot botten», en global och universell tendens att sänka lönerna för textilarbetare och som omfattar begränsningar av nominallöner, rationaliseringar, rekrytering av billigare arbetskraft eftersom status är kopplat till arbetaren och inte till arbetet, samt omlokalisering av industrin. Detta har gjort att textilarbetare i allmänhet haft en relativt svag förhandlingsposition och att textilindustrin alltid varit relativt mottaglig för omorganisering. Kina lyftes dock fram som ett undantag där textilindustrin varit mycket viktig för den kinesiska industrins framsteg och där textilarbetarna följaktligen hade relativt hög status. För närvarande pågår en privatisering av textilindustrin i Kina.

Religionens betydelse

Förhållandet mellan arbetarklass och religion är väl inte något som en svensk betraktare brukar ägna särskilt stor uppmärksamhet. Den svenska arbetarrörelsens sekulariserade karaktär gör att religionens betydelse när det gäller förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare, klassformering och klassmedvetande framstår som något mycket gåtfullt och långsökt. I själva verket spelar religionen en stor roll i många länder, både när det gäller allmänna sociala och kulturella förhållanden och när det gäller den fackliga organiseringen.

Juliana Ströbele-Gregor, Lateinamerika-Institut der Freien Universität Berlin, är socialantropolog och sysslar med sociala rörelser i Latinamerika. Hennes presentation handlade om hur utbredning-

en av evangelisk fundamentalism i Latinamerika kan kopplas till sociala kriser.

I Latinamerika är tio procent av befolkningen anhängare av evangeliska församlingar och expansionen av dessa rörelser har ägt rum under efterkrigstiden. Det handlar i regel om diskriminerade och marginaliserade befolkningskategorier för vilka moderniseringens emancipatoriska element har uteblivit. Omvändelse till olika typer av kiliastiska läror omfattar protester mot sociala förhållanden, anammande av likhetsläror och liknande. Sedan 1980-talet har dessa rörelser fått en förstärkning från medelskikten men här snarare kopplat till nya pingströrelser och plädering för lag och ordning där man ser rikedom som tecken på guds nåd, fattigdom som bevis på motsatsen och inte gör någon ansats att vilja förändra samhället.

De centrala inslagen i rörelsernas föreställningsvärld är en negation av »det moderna» och med det religiösa handlandet som centralt moment, där en fullständig förändring på det personliga planet är vad som eftersträvas. Eskatologiska föreställningar där apokalypsen är central har också stor betydelse samt i många fall synen på de undertryckta som guds utvalda. Hyllandet av »den blonde Jesus» gör det särskilt prestigefyllt att vara vit. Men i rörelserna är också den religiösa gemenskapen och livet tillsammans av stor betydelse med en festkultur som betydelsefullt inslag.

Bildning ses som en förutsättning för civilisering – ett steg till att tillhöra de utvalda – och detta innebär ett brott mot den egna kulturen och ursprunget.

Vilka är då konsekvenserna för de sociala förhål-

ITH:s konferenser simultantolkas till tyska och engelska och vid behov även till franska. Foto: Winfried Garscha

landena i Latinamerika? Ströbele hävdar att det inte direkt finns ett generellt ointresse för samhällsfrågor inom dessa rörelser utan snarare kan man skönja en bred skala från å ena sidan auktoritetstro, militans och antikommunism till å den andra engagemang, rättspatos, emancipatoriska idéer. I båda fallen är föreställningarna grundade på Bibeln.

Lex Heerma van Voss hör till IISH i Amsterdam. Han inledde sitt anförande om religion och arbetarklassformering i Västeuropa med en referens till E.P. Thomson, som ju ägnat ett stort avsnitt i sitt verk åt religionens roll för klassformeringen i England.

I såväl Nederländerna som Frankrike har kristna fackföreningar spelat en betydande roll och såväl katolska som protestantiska organisationer har befunnit sig på arenan och i sitt fackliga agerande inte sällan spelat direkt på religiösa värderingar. Varför bildades kristna fackliga organisationer och vilka var förutsättningarna för dessas framgångar? Enligt van Voss innebar de att arbetare i de religiöst präglade landsändarna genom dessa fick tillgång till facklig organisation samtidigt som de kunde bibehålla sin respektabilitet och detta var viktigt för många yrkesgrupper – och inte minst för kvinnor. Ett paradoxalt exempel är att den kristna fackorganisation i Frankrike som hävdade kvinnans plats i hemmet organiserade de flesta kvinnorna.

De religiösa fackföreningarnas centrala idéer utgick visserligen från ett klassmedvetande, även om detta i många fall var icke-socialistiskt, och på det sättet var stimulerade de en klassformering. Man ansåg att det var rätt att organisera sig som arbetare, men föredrog fredliga förhandlingar framför strejker och var alltid redo att kompromissa – och i själva verket underströks ofta samarbete med arbetsgivare. De religiösa organisationerna hade ofta sitt starkaste fäste på landsbygden och i de mindre städerna.

Att skriva arbetarhistoria

Under en av temasessionerna, den första, diskuterades hur historieskrivningen på området arbetarhistoria sett ut och kan ifrågasättas med utgångspunkt i transnationella jämförelser. Dick Geary från University of Nottingham, ville i detta sammanhang demonstrera vinsten med en komparativ historisk ansats genom att diskutera hantverkstraditioner i olika delar av världen, samt skillnader och likheter mellan olika yrkesgrupper.

Geary menade att det finns många exempel på föreställningar om klass och klasstillhörighet före fa-

brikerna samtidigt som det på 1800-talet fanns en mer radikal politik i städer med starka hantverkstraditioner än i arbetarstäder. Klassformeringen var alltså frikopplad från berättelsen om industrialisering. Det är ingen slump, menade Geary, att skräddare, skomakare med flera protesterade. De var inte hotade av fabriker utan snarare av vad man i dag kallar sweatshopkonkurrens och agerade sålunda inom ramen för en handelskapitalism snarare än en industrialiserad kapitalism, men det är först genom att jämföra hantverkare över gränserna som man kan finna sådana förklaringar.

Samtidigt kan samma föreställningar och diskussioner om klass kan förekomma på olika sidor om nationella gränser. Geary ville vidare framhålla gemensamma inslag i specifika arbetarkategoriernas industriella beteende, till exempel tryckare, gruvarbetare och hamnarbetare, och framhöll därför att det är mer givande att jämföra till exempel hamnstäderna med varandra över världen. Begreppet klassmedvetande kan för övrigt diskuteras. Kan solidaritet på arbetsplatsen självklart vara detsamma som klassolidaritet? Geary menar att detta kan ifrågasättas: industriellt beteende är en sak och politiskt är en annan och mer komplex företeelse som ta sig olika uttryck på olika ställen. Det finns därför många exempel på att modernisering inte skapar en homogen arbetarklass.

Föreställningen om »den nordatlantiska revolutionen», det vill säga att revolutionära idéer överförts från främst England och Frankrike till USA och Kanada kan också ifrågasättas menade Geary som exemplifierade med slavrevolter i Brasilien. I dessa dominerade afrikanska arbetare och dessas revolutionära beteende kom från Afrika snarare än den nordatlantiska regionen. Islam var också en stark drivkraft i 1830-talets slavrevolter i Karibien, vilket innebär att det snarare rörde sig om en sydatlantisk snarare än om en nordatlantisk revolution.

Hantverkare var som synes ett centralt inslag i revolter i såväl Europa som Brasilien under perioden 1780–1850. Betyder detta att där fanns en självklar koppling mellan de europeiska revolutionerna och de brasilianska hantverkarrevolterna? Geary menar att olikheterna är minst lika viktiga: i Brasilien handlade det om att små butiksinnehavare snarare än stora attackerades. Färgade dominerade upproren och de ville kasta ut portugisiska konkurrenter. Där fanns alltså en rasdimension: Brasilianska hantverkare stod i motsättning till å ena sidan slavar och å andra sidan till portugisiska hantverkare.

Rana P. Behal, Deshbandhu College vid Univer-

sity of India, berättade om förändrade trender i arbetarhistoriografen i Indien från den koloniala perioden till nutid.

De tidigaste verken om arbetarfrågor i det koloniala sammanhanget dök i Indien upp mot slutet av artonhundratalet. Kommentatorerna var några medlemmar av den samtida urbana bildade intelligentsian och utländska kristna missionärer som antog en motsatsställning i förhållande till kapitalistisk och kolonial statsmakt. Den tidiga nationalistiska intelligentsian och de nationalistiska politiska partierna gav emellertid röst åt sin oro i första hand i stöd för arbetare som var anställda i utländska kapitalistiska företag. Deras attityd gentemot de arbetare som var anställda i inhemska företag var i allmänhet ambivalent eller likgiltig. Intensifieringen av arbetarklassens politiska aktiviteter under 1920- och 1930-talen i Indien och världsdepressionen under 1930-talets början gav fart åt studier om arbetets villkor och historia.

Under 1950-talet utgick de två dominerande förklaringsmodellerna från moderniseringsteori och marxism. Begreppsramen för historieskrivningen handlade om transition och övergångar från ett historiskt skede till ett annat och man utgick från jämförelser med Europa under dess tidiga industrialisering. Industrialiseringens normala gång ansågs ha förhindrats i Indien och de främsta orsakerna ansågs vara det kulturalistiska paradigmet och det förmoderna kastsystemets ihärdighet.

En ökande radikalering ägde rum vid slutet av 1960-talet. Med marxismen som teoretiskt ramverk ville man ifrågasätta rådande ekonomiska antaganden. Detaljerad empirisk forskning om arbetsstyrkans sociala sammansättning, regionala och etniska bakgrund avslöjade nu komplexiteter som hade trotsat förståelse i det äldre paradigmet. Nu gjordes studier om arbetare i kol- och guldgruvor, på plantager, i stålindustrin och om indisk utlokaliserad arbetskraft i de brittiska kolonierna på andra sidan havet.

Ett antal viktiga trender uppstod från de nya socialhistoriska verken under denna period. Moderniseringsteoriernas argument ansågs inte längre trovärdiga och sociologiska faktorer som lantliga och kastmässiga band underkastades nya undersökningar. Under inflytande av Thomsons kritik av ekonomism började dessutom historiker ifrågasätta de ekonomiska antaganden som var i svang i många av de existerande verken om arbetarklassprotest. Under mitten av 1990-talet grundades The Association of Indian Labour Historians som en kulmen på två decenniers forskning om sydasiatisk arbetarhistoria.

(Mer om denna organisation finns att läsa på annan plats i detta nummer av *Arbetarhistoria*.)

Frågan om genus har under större delen av perioden varit styvmoderligt behandlad, påpekade Behal. Det beror dels på att kvinnor är osynliga i forskningen och dels på att arbetarhistorien tenderat att vara centrerad kring fabriksarbete och därför kring män. Kvinnor och arbete har dock fått aktualitet sedan omkring år 2000. Detta har att göra med en ökad andel kvinnor i arbetsstyrkan, avindustrialisering och informalisering av arbetet. Informaliserad innebär också osäker och inte självklart föremål för facklig verksamhet.

Varför transnationell arbetarhistoria?

I sitt klassiska verk *The Making of the English Working Class* från 1963 hävdar den brittiske historikern E.P. Thompson att perioden 1790–1830 innebar uppkomsten av en arbetarklass i England. Thompson beskriver dels de politiska diskussioner som var i svang i den franska revolutionens efterföljd och dels de livserfarenheter som den arbetande befolkningen gjorde under denna tidsperiod och menar att här föddes en samhällsklass som sett sina livsvillkor i stort försämrats och som, trots sin verksamhet i olika näringsområden, också uppfattade att de hade gemensamma erfarenheter. Så uppkom ett klassmedvetande. Redan titeln på Thompsons verk antyder en historia som är rätt unik för just England. Dessutom beskriver han hur revolutions- och Napoleonkrigens erfarenheter och de starka kontrarevolutionära stämningarna präglade vad som var politiskt möjligt och omöjligt i detta land.

Hur unik är alltså historien om arbetarklassens tillblivelse och livsvillkor? Är en industrialiseringsprocess en nödvändig eller tillräcklig förutsättning för uppkomsten av en arbetarklass med ett »klassmedvetande»? Sker denna förändringsprocess alltid efter samma linjer, och i samma riktning? Är Marx teorier om arbete, kapital och klass allmängiltiga eller är de bundna till just det skeende som träffade först England och Europa under just denna tidsperiod? Frågorna infinner sig naturligt under denna arbetarhistoriska konferens och de ställdes också och flera av kommentatorerna relaterade också till Thompson i olika sammanhang.

Dessa frågor diskuterades särskilt intensivt under konferensens båda sammanfattande diskussioner som inleddes av Jan Lucassen från IISH i Amsterdam. Lucassen bekymrade sig för de existerande teoriernas och förklaringsmodellernas begränsade räckvidd. Emellertid tycks vi bara kunna peka på alla

ITH har i över 40 år varit en viktig mötesplats för forskare verksamma inom fältet arbetarhistoria. Foto: Winfried Garscha

möjliga problem med existerande teorier men inte ange nya. I det läget är empirisk forskning viktig eftersom vi behöver ta ett steg tillbaka. Vad är då intressant att studera?

Det behövs för det första ett aktörsperspektiv som utgår från dem som arbetar – på individnivå. Med och mot vem agerar den individuella arbetaren? Vi bör till att börja med skaffa oss en idé om individuellt handlande för att förstå kollektivt handlande. Det gäller även migration, då rörlighet är en avgörande aktivitetshandling. Även beträffande kollektivt handlande finns en rikedom av former, och här bör man även erinra sig skrän och dessas betydelse.

För det andra bör konkreta frågor om arbetsplatsernas belägenhet och utseende beforskas närmare. Produktion pågår i såväl fabriker och verkstäder som i hemmen.

För det tredje bör begreppsparet motstånd och teleologi undersökas närmare, i synnerhet när det gäller frågor som rör övergångsfaser och de till synes oförståndiga beteenden som uppvisas av sabotörer, maskinförstörare, vid oåterkalleliga förändringar i världshistorien. Men i regel, påminde Lucassen, vet ju folk inte vad som nästa stadium skall vara. Man behöver bara göra tankeexperimentet att fundera på vilket skede vi själva befinner oss i och vilket som är nästa.

För det fjärde bör man undersöka det som Lucassen kallade »arbetarhistoriens förlängning», det vill säga sektorer där de traditionella förklaringsmodellerna hindrat oss från att se om lönearbete dominerar eller om andra former än lönearbete varit drivkrafter i de kapitalistiska samhällena, till exempel

jordbrukssektorn, plantager och arméer, den sista enligt Lucassen och andra den mest betydelsefulla sektorn för lönearbete.

Det faktum att vi på ett så påtagligt sätt nu lever i en globaliserad värld gör att vi nu har börjat förstå att arbete är mer än vi har sett tidigare, menar Lucassen. Hans påstående om värdet av att studera individuellt handlande fick dock inte stå oemotsagt och det påpekades att strukturella faktorer ofta är mer centrala för de historiska förändringsprocesserna än individuella. Sven Beckert, som kom med denna invändning ville också se ansatserna till global historia som ett sätt att reagera på arbetarrörelsens nederlag.

Vilka är då fördelarna respektive komplikationerna med att skriva global arbetarhistoria. Den komparativa ansatsen är viktigare för historiker än för andra, framhöll Lucassen, ty historikerna förväntas skissera just gemensamma linjer och lärdomar.

Beträffande de teman som diskuterats under konferensen finns olika och ojämna förutsättningar för att göra bra jämförelser. När det gäller migration kan man till exempel räkna statistik och sedan fundera över vilka förutsättningar som finns för olika slag av kollektivt agerande. De stora heltäckande teorierna synes på väg ut nu när alla så kallade paradigm blir allt mindre trovärdiga. I detta läge är goda begrepp och taxonomier viktiga för att möjliggöra åtminstone förklaringsmodeller med mer blygsam räckvidd.

Transnationella jämförelser visar också att vi inte bör utgå från Europa som normen, hävdades det i diskussionen. Marx gjorde detta »misstag» men

hade bättre skäl än vi. Det finns och har funnits en för stark fixering vid lönearbete. I stället är det nu dags att närmare studera den informella sektorn. Jämförelserna manar också fram ytterligare förhållanden att reflektera över: på 1800-talet växte industrin fram, fabriker byggdes och arbetarklassen organiserade sig, på 1900-talet där-emot flyttades produktionen till Asien och andra världsdelar, verkstäder expanderade men arbetarna organiserade sig inte. Hur stämmer dessa förhållanden med berättelsen som till exempel Thompsons om hur likartade förhållanden skapar ett klassmedvetande som i förlängningen innebär en organisering utifrån dessa identifikatorer?

Årets ITH-konferens måste beskrivas som mycket framgångsrik och intressant. För de kommande ITH-konferenserna finns ett tidigare angivet övergripande tema, men diskussionerna vid den generalförsamling som sammanträdde i anslutning till konferensen innebär att det är troligt att den kommande konferensen, eller de kommande konferensernas, innehåll fortfarande diskuteras och planeras. Utvecklingen följs lämpligast på organisationens webbplats som publicerar information på såväl engelska som tyska: www.itb.or.at.

ULF JÖNSON

är medarbetare på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

Arbetarhistoria i Indien

Association of Indian Labour Historians, AILH, är en professionell organisation för historiker, forskare, lärare, studenter och aktivister från arbetarrörelsen som delar intresset för forskning om arbetarhistoria. AILH grundades i december 1996 och har som syfte att främja arbetarhistoria genom att stödja forskning och genom att ta emot och bevara historiskt källmaterial som berör indisk arbetarhistoria.

AILH:s aktiviteter kan i stort sett delas upp i två verksamhetsområden: Ett som syftar till att fortsätta med försöken att profilera fältet arbetarhistoria genom samarbete mellan institutioner, och det andra syftet handlar om att skapa en mötesplats för ett vetenskapligt utbyte inom fältet och dess spridning genom publikationer, workshops och seminarier. Här finns det ett tätt samarbete med V.V. Giri National Labour Institute, VVGNI, som inleddes i samband med etablerandet av det gemensamma forskningsprogrammet »Integrated Labour History Research Program», ILHRP. National Labour Institute är en självständig organisation finansierad av den indiska regeringens arbetsmarknadsdepartement.

För att börja med ILHRP så har AILH varit aktivt med att inrätta ett arkiv för indisk arbetarhistoria – The Archives of Indian Labour – som har utgjort ett viktigt element i programmet. Arkivet inrättades i juli 1998 för att skapa en aktuell databank av relevanta dokument. Utöver detta så utgör också spridningen av kunskap om arkivet och av aktuell forskning inom fältet till en bredare publik en viktig

del av programmet.

Forskningsprogrammet förvaltas genom en gemensam kommitté som består av fem ledamöter från vardera institutionen. AILH:s medlemmar samt några övriga styrelsemedlemmar deltar aktivt i ILHRP och hjälper till att bygga upp arkiven, bidrar med intellektuellt och akademiskt stöd för forskningen, men deltar också i seminarier och workshops som anordnas regelbundet genom programmet.

En av programmets främsta framgångar är lanseringen av arkivets webbplats i maj 2001. Dåvarande arbetsmarknadsministern Shri Shadar Yadav invigde webbplatsen genom att tillägna den den indiska arbetarklassens stolta arv.

Arkivet har det största beståndet av arbetarhistoriska dokument i digital form och innehöll till en början 13 specialsamlingar inklusive muntliga källor och visuella dokument. Sedan dess har arkivet fortsatt bygga upp samlingar av material från fackliga organisationer, arbetarrörelsen och material som rör den stora informella sektorn för arbetskraft. Fler dokument har samlats in och förbereds för digitalisering. Idag har arkivet mer än 2500 regelbundna användare med internettillgång till databasen. Det forskningsråd som administrerar programmet, erbjuder vägledning till beståndet, fattar beslut om finansiering av forskning och arkiv och tar initiativ till ny forskning och insamling av nytt material.

Det gemensamma programmet har beställt forskning utifrån insamlingsprojekt av material från den fackliga rörelsen och har fokuserat särskilt på historien om den informella sektorns industri. Sedan

AILH initierar forskningsprojekt kring indisk arbetarhistoria, men samlar och bevarar också källor om ämnet. Foto Reportagebild – Den 7:e internationella arbetarbiennalen hölls i mars 2008. Tredje från höger är AILH:s ordförande Sabyasachi Bhattacharya, första från höger är Marcel van der Linden som var med och bildade AILH. Foto: Rana P. Behal

2004 har också särskilda projekt initierats både för insamling av material och för forskning. Projekten har genomförts av stora institutioner (fackföreningar men också individer). AILH har varit delaktig i urvalsprocessen av dessa projekt och i kvalitetskontrollen av resultaten.

Programmet för arkiv och forskningsverksamhet finns tillgängligt på www.indianlabourarchives.org. Ett speciellt program för skrivandet som har initierats av projektet sprider de bästa bidragen inom fältet arbetarhistoria skrivna av ledande aktivister. Föreningen har en stor och mycket aktiv grupp medlemmar från hela landet varav några arbetar på studier om arbetarhistoria eller bedriver samtida arbetslivsforskning. Den har också ett mycket aktivt samarbete med historiska och ekonomihistoriska institutioner vid Indiens stora universitet såsom Delhi University, Bombay University och Calcutta University.

En viktig del av AILH:s aktivitet har varit att stödja och sprida kännedom om arbetarhistoria genom specialiserade workshops, nationella och internationella konferenser och seminarier. Mellan 2004 och 2007 organiserades inte mindre än 30 föreläsningar och workshops. Dessutom hölls en särskild workshop om metod för forskning om arbetarhistoria under 2006 och 2007 med 25 särskilt inbjudna deltagare. AILH-medlemmarna utgjorde de viktigaste personerna i denna workshop. Den internationella arbetarhistorikerbiennal som organiseras av AILH har blivit till en viktig akademisk händelse i Delhi. Fram till 2004 organiserade AILH fyra stora internationella konferenser. I november 2005 organiserades ett specialseminarium i samarbete med IISG, Amsterdam och Sephisprogrammet, Nederländerna, tillägnat professor Sabyasachi Bhattacharya, AILH:s ordförande och känd historiker. 30 forskare från Europa, Latin-Amerika, Afrika och Asien tillsammans med en stor grupp av indiska forskare deltog i konferensen. Delar av konferensbidragen har också publicerats i en bok.

Den 6:e internationella konferensen om indisk arbetarhistoria hölls i november 2006 och fick stort gensvar bland såväl yngre som bland etablerade forskare. I dessa konferenser deltog också ordförande för de ledande indiska fackförbunden.

RANA P. BEHAL, CHITRA JOSHI, PRABHU MOHAPATRA

Rana P. Behal är historiker verksam vid University of Delhi. Chitra Joshi är historiker verksam vid Nehru Memorial Museum and Library, New Delhi. Prabhu Mohapatra är historiker verksam vid University of Delhi

Främlingsfientlighet och arbetarrörelse

Centrum för arbetarhistoria i Landskrona har startat ett projekt om arbetarrörelsens förändrade ställning och framväxten av främlingsfientliga strömningar i Landskrona 1945–2005. Projektet finansieras av Vetenskapsrådet och beräknas vara avslutat under 2012.

Utgångspunkten för projektet är främlingsfientlighetens politisering genom framväxten av högerpopulistiska partier i Europa och Sverige. I projektet kommer vi att problematisera och komplicera de gängse förklaringarna med fokus på deindustrialisering, arbetslöshet, utomeuropeisk invandring, mångkultur med mera genom att föra in vissa mindre väl genomlysta tendenser i folkhemmets och den postindustriella epoken i Sverige. Närmare bestämt tänker vi fokusera på arbetarrörelsens minskande betydelse som sammanhållande element i den lokala arbetarkulturen och dess eventuella svårigheter att upptäcka och hantera främlingsfientliga tendenser. Det senare har inte varit unikt för arbetarrörelsen, utan torde otvivelaktigt gälla även andra etablerade partier och politiska rörelser, men genom sin dominans och särställning under åtminstone folkhemsepoken kan det vara av särskilt intresse att rikta sökandet just mot denna rörelse. Det övergripande syftet är alltså att undersöka om och hur främlingsfientligheten och främlingskapandet kan kopplas till eller förstås mot bakgrund av arbetarrörelsens förändrade ställning och roll i (lokala)samhället.

Från att i ideologiskt och politiskt hänseende ha utgjort en närmast hegemonisk kraft på olika nivåer i lokalsamhället: i bostadsområden, på de stora arbetsplatserna, i kulturlivet och i den lokala politiken, har den samlade arbetarrörelsen under det senaste halvsekle påtagligt minskat sin förankring i människors vardag. Utvecklingen är i sak knappast okänd vare sig inom forskningen, i den allmänna samhällsdebatten eller inom arbetarrörelsen själv. Däremot har den mera sällan studerats och satts i samband med det sena 1900-talets framväxande högerpopulism. Vi menar att det finns ett stort behov av samhällshistorisk forskning inom detta område, och vi tror att utvecklingen i Landskrona med den oerhört starka dominans arbetarrörelsen haft i staden under större delen av 1900-talet, lämpar sig synnerligen väl för en sådan undersökning. Därtill ska också läggas att Sverigedemokraterna erövrade nästan var fjärde röst i Landskronas kommunalval 2006.

Vår ambition är att göra minst tre fallstudier med den lokala arbetarrörelsen i centrum. En studie kommer att ha fokus på förhållanden och processer kopplade till boende och bostadssektorn, till exempel segregation och lokal (socialdemokratisk) bostadspolitik. En andra studie kommer att vara inriktad på arbete och arbetsplatskulturer samt på den fackliga rörelsens roll. Den tredje studien vill söka fånga arbetarrörelsens roll och agerande i den lokala politiken och dess betydelse för den lokala politiska kulturen. Samtliga delstudier kommer att vara inriktade på perioden 1945–2005.

LARS BERGGREN, VICTOR LUNDBERG, HANS WALLENGREN är verksamma vid Centrum för arbetarhistoria i Landskrona

Klasskamp och sexualitet i den kommunistiska rörelsen

Andrés Brink Pinto: **Med Lenin på byrån: normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921–1939**. Lund 2008. 286s.

Klass måste förstås som genus- och sexualitetskodat, men genus och sexualitet måste i sin tur förstås som klasskodat. Så skulle utgångspunkten för Andrés Brink Pintos avhandling kunna sammanfattas. Genom en noggrann analys av kärleksnoveller och liknande texter hämtade från tidningar och småskrifter som spreds inom den kommunistiska grenen av arbetarrörelsen under mellankrigstiden försöker

Brink Pinto få syn på hur klass, genus och sexualitet kombineras för att skapa bilder av hur en god kommunist skulle bete sig.

I fyra tematiskt uppdelade kapitel behandlar Brink Pinto sexualupplysningens relation till arbetarrörelsen, konstruktionen av maskulinitet, av femininitet samt hur sex och begär används i konstruktionen av kommunistiska subjekt.

Den bland historiker stundtals ivrigt debatterade relationen mellan teori och empiri är i Brink Pintos avhandling löst på ett bra sätt genom en kortare introduktion av några teoretiska debatter i inledningskapitlet som sedan får breda ut sig i de empiriska kapitlen. Subjekt, subjektsposition, norm och diskurs är viktiga begrepp i Brink Pintos text, och det är från Judith Butler och Joan Scott som han hämtar sin teoretiska inspiration, men också från EP Thompson, RW Connell, Lenin, Foucault med flera. En av avhandlingens främsta styrkor är att Brink

Teckning ur *Arbetarkvinnornas Tidning* 1934.

Pinto förmår kombinera det svårkombinerbara och lyfta sina empiriska resultat flera nivåer genom sina teoretiska insikter.

Jag vill lyfta fram tre av författarens resultat som nya och intressanta, och på ett föredömligt tydligt sätt skriver Brink Pinto fram dessa i den avslutande diskussionen. För det första att genusordningen i den kommunistiska grenen av arbetarrörelsen på en rad väsentliga punkter skiljer sig från den socialdemokratiska. I dialog med Ronny Ambjörnsson och Eva Blomberg menar han att den maskulinitet som normeras i den kommunistiska pressen är den av en kampberedd man, där beredskapen för våld är ett inte oväsentligt inslag. Detta kontrasteras mot både vecka borgerliga män och mot skötsamma reformistiska män. Även för kvinnorna menar Brink Pinto att normerna skiljer sig. Intressant nog är normen inte lika entydig för kvinnor, utan det finns flera möjliga som samexisterar och ibland blandas. Författaren urskiljer en kamratnorm och en hemmafrunorm för kvinnor, att kontrasteras mot ett mer entydigt hemmafruideal som han menar dominerade inom den reformistiska arbetarrörelsen under den här tidsperioden. Att normen inte är lika entydig som för män tolkar Brink Pinto som att femininitet inte stod i centrum för det kommunistiska projektet på samma sätt som maskulinitet gjorde.

Normerande maskulinitet

För det andra menar Brink Pinto att det icke heterosexuella var en viktig avgränsning. Trots att den kommunistiska pressen argumenterar för en avkriminalisering av homosexualitet menar han att avgränsningar hela tiden görs mellan den normerade maskuliniteten och homosexuella män som aldrig beskrivs som en del av rörelsen och bara i undantagsfall som arbetarklass och då är det inte i egenkap av »äkta» homosexuella utan som fattiga arbetare som tvingas till homosexuell prostitution.

För det tredje menar författaren att sex spelade en viktig roll i form av löfte och lockelse. För den som underkastade sig normerna för en god kommunistisk arbetare, där heterosexualitet och monogami var viktiga komponenter, väntade belöningen i form av en god sexualitet. Med stöd från Judith Butler och Joan Scott menar Brink Pinto att arbetarhistoriker måste uppvärdera sexualitet i sina förklaringar av hur klassbaserade rörelser gör klass. Men resonemanget löper även åt det andra hållet. Om vi ska förstå hur sexualitet görs kan vi inte stanna vid att erkänna en heterosexuell norm, utan hur heterosexualitet uttrycks är starkt beroende av klass.

Avslutningsvis vill jag beröra två frågor som jag tycker borde ha fått utrymme i avhandlingen. Brink Pinto visar på de heteronormativa diskurser som finns, men jag uppfattar att det finns en tendens att inte synliggöra de variationer och brott som faktiskt finns i materialet. En novell om en kvinna som säger sig villig att offra sitt barn hellre än att ge avkall på arbetarklassens kamp inordnas med några korta tillägg i en husmodersnorm. En annan novell, från Sovjetunionen, där en kvinna i valet mellan två män istället väljer att gå upp i kampen för kommunismen menar Brink Pinto ska tolkas som en upprepning av en kärnfamiljsnorm, men där mannens plats ersatts av stat och parti. I dessa avsnitt haltar det och skaver, kvinnor som offerar sina barn i kampen eller väljer partiet framför män måste kunna synliggöras som något mer än bara exponenter för ett husmodersideal. Det är också mer i linje med den begreppsapparatur som Brink Pinto använder sig av. Brink Pinto vill synliggöra vilka »subjektspositioner» som skapas som möjliga, det vill säga vilka identiteter och livsval som är möjliga för individer och grupper. I de berättelser författaren återger kan man se ett antal brott och glipor där andra möjliga subjektspositioner blir synliga, och dessa borde ha analyserats mer noggrant.

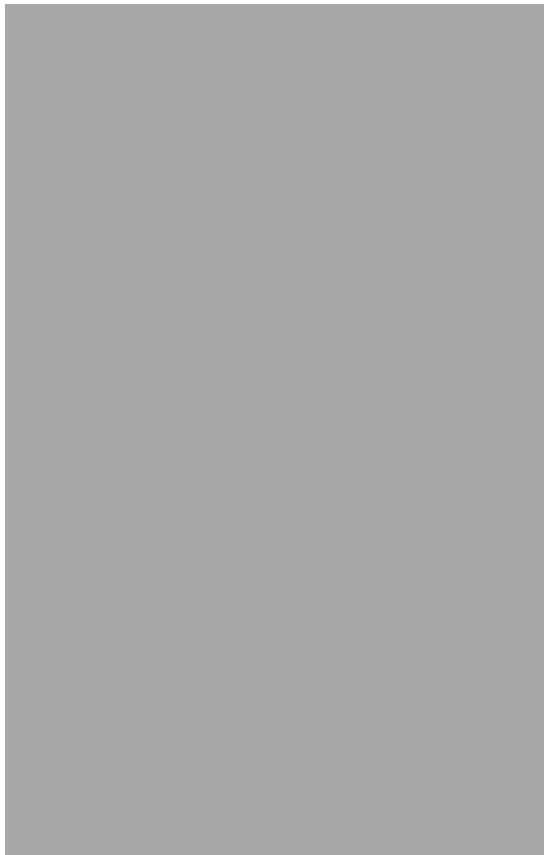
Moralisk argumentation

En andra kritik är hur Brink Pinto förhåller sig till den kommunistiska rörelsens relation till heterosexualitet som norm. Utifrån sin förståelse av rörelsen som emancipatorisk för författaren en moralisk argumentation om att man borde ha kunnat inkludera icke heterosexuella bättre. Intressantare hade varit att läsa en diskussion om vilka öppningar för en sådan inkludering eller allians som författaren menar funnits, eller borde ha kunnat skapas. Flera gånger återkommer han till att rörelsen av sig själv och av samtiden uppfattades som emancipatorisk och radikal, och då framskymtar en sådan diskussion, men i det mesta av analysen är Brink Pinto mer av en domare. Därtill en ganska snål sådan, vilket är synd.

Sammantaget är det dock den nyanserade teori-användningen och flexibla anpassningen efter ett skiftande källmaterial som dominerar texten. Brink Pinto lämnar ett teoretiskt intressant bidrag till en utveckling och utmaning av arbetarhistoria som disciplin, där genus och sexualitet inte behandlas som en bisak utan som en grundläggande del av hur en klassbaserad kamporganisation formas.

PÅL BRUNNSTRÖM

är historiker vid Lunds universitet

Rysk spegel

Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson (red.): **Rysk spegel. Svenska berättelser om Sovjetunionen – och om Sverige.** Lund 2008, 216 sidor.

Föreställningen om det upplösta Sovjetunionen som ett slags månens hemlighetsfulla baksida duger inte längre. Nuförtiden vimlar det i Sverige av ögonvittnesskildringar, bilder och texter både från och om Sovjetunionen. Visserligen reser semestersvenskarna alltjämt hellre västerut och söderut (Thailand inbegripet) än österut. Dock sväller svenska biblioteks »ryska« bokhyllor snabbt, och antalet ryskkunniga svenskar växer även utanför de militära tolkskolorna. Därför verkar de tryckta resultaten av det lundensiska forskningsprojektet »Svenska berättelser om Sovjetunionen« vara lärorika och aktuella trots att Sovjetepokens kommunistiska projekt lagts ned. Det recenserade verkets redaktörer – välkända sovjetexperter och sovjetkritiker – har ställt brännande frågor i sin kortfattade antologi utan att göra anspråk på ett systematiskt besvarande av dem. Hur det sovjetryska samhället representerades av svenska besökare, be-

roende på deras egen ideologi och på »Sovjetmaktens tillrättaläggande av researrangemanget« (s. 12) är en av de huvudfrågor som ställs. Den andra döljer sig i bokens själva titel *Rysk spegel*: Hade Sverige något att lära av Sovjetunionen? Användes svenska bilder av och berättelser om Ryssland och Sovjetunionen i historien och samtiden positivt eller negativt?

Som före detta sovjetmedborgare och som fackhistoriker känner jag mig både förberedd och förpliktad att ta ställning till den nya boken och till dess huvudämne – »kommunistiska berättelser i Sverige«. Dessa är undersökta framförallt i redaktören Gerners programmatiska uppsats »Kommunistiska berättelser i Sverige – en fråga om tro«. Redaktören vinnlägger sig om att presentera dessa berättelser som »en sekulär religion i det svenska samhället« (s. 17, 51). En del av Gerners exempel är långsökta (Pol Pots terror i 1970-talets Kambodja), dock har Gerner för övrigt delvis rätt: inte bara svenskarnas lilla kommunistiska minoritet, utan även sovjetfolkets stora majoritet trodde under flera årtionden på Lenin, sovjetmakten och kommunismen. Denna tro uttryckte sig tydligt i brytnings- och kristider: under inbördeskriget, inför Lenins död, under andra världskriget och vid Stalins bortgång – med undantag för Gulagvärlden, deporterade nationaliteter och en del av intelligentsian begräts tyrannen av hela folket. Min egen fru, då en 14-årig skolflicka, fastnade i begravningssträngseln mitt i Moskva och räddades i sista stund av en soldat som hjälpte henne upp på sin lastbil. Det saknades vidare aldrig frivilliga militärflygare till Kina under Koreakriget: det var svårt för min egen kusin Viktor Kalmanson, styrman och kapten i flygvapnet, att få sin kommendering till Kina 1951. Den 20 maj året därpå stupade han då han sköt ut sig ur sitt jaktplan som träffats av amerikanerna.¹

Begreppsblandning

Gerners fel ligger i begreppsblandningen: Uttrycket »sekulär religion« är ohållbart. Religion är tron på gud och andra övernaturliga företeelser, medan kommunismen, i detta fall det kommunistiska idealet, bygger på tron på ett rättfärdigt kollektivistiskt samfund och på dess världsliga genomförbarhet. Trosföreställningar genomsyrar varenda människans liv i bägge länder. Utan tron finns det till exempel inte alls fasta politiska övertygelser. När sovjetryska invandrare, besvikna över den sovjetiska »real socialismen«, började bosätta sig här i landet, det vill säga från och med 1980-talet, uppfattades och uppskattades den svenska verkligheten av dem som en för-

kroppsligad rättfärdighet, som den äkta socialismen, det vill säga kommunismens första steg. »Varför dör överhuvudtaget svenskarna?» var en retorisk skämtfråga som jag hörde i början av 1990-talet av en ung bekant – en moskovitisk invandrare och en nybliven svensk bilreparatör.

Obestridligen tynade sovjetfolkets kommunistiska begeistring gradvis bort till följd av flera faktorer. Som bekant kom majoriteten av Moskvas arbetare inte till de kommunistiska sammansvurnas undsättning i augusti 1991 utan fortsatte att jobba. Recensionens ramar ger inte utrymme för att dröja vid detta uppenbara frontskifte: från ett förvisso alltmer passivt stöd till neutralitet. Det kommunistiska nomenklaturstyret hade till slut mist sovjetfolkets förtroende. Gerner ignorerar dock sovjetepokens dialektik när han tittar på denna genom den avlidne stora författaren Solsjenitsyns eller nuvarande ryska kyrkohierarkers glasögon.

De övriga tematiskt mer begränsade bidragen i boken är mycket olika till såväl omfång som karaktär. Det största och – med svenska mått mätt – mest banbrytande tillhör Charlotte Tornbjer; Martin Alm bearbetar ett välodlat fält – de svenska samtidas inställning till den ryska revolutionen och det påföljande blodiga inbördeskriget i Ryssland, det vill säga den korta perioden 1917–1920; Klas-Göran Karlsson avviker från bokens övriga innehåll och överblickar St Petersburgs – det vill säga den tsartida och postsovjjetiska stadens – plats i svenskarnas historiemedvetande.

»Genusexperimentets» motsägelser

Charlotte Tornbjer undersöker med utgångspunkt i den internationella genusforskningen det sovjetiska »genusexperimentets» motsägelser. Recensenten, sedan länge daglig iakttagare av den svenska jämställdhetskampen, instämmer i Tornbjers slutsatser: Sovjet vann i början, men gick sedan delvis miste om sitt försprång med hänsyn till kvinnornas faktiska och rättsliga jämlikhet. Även i denna särskilda fråga speglade sig hela den ryska revolutionens »glans och misär». Med sina nyktra och avvägda slutsatser undviker Tornbjer den »kognitiva dissonans» som enligt Gerners träffande generalisering behåftar svenska vänsterresenärers berättelser om kvinnan och familjen i Sovjetunionen. Martin Alm kommer till likartade, om ock inte nya slutsatser, att »Sveriges själsfränder fanns i väster». Sverige ansågs både av höger och vänster föga lämpat att efterlikna i ett bolsjevikiskt Ryssland (s. 148–149). Det är uppenbart, att lundensaren ansluter sig till de studier om Sovjet

och den sovjetiska kommunism, som Södertörns högskola har utgivit.²

Inte heller det petersburgska temat hos K-G Karlsson är nytt: man tänker på Vitterhetsakademiens symposium och publikation *Sverige och Petersburg* (Stockholm 1987). Dock fann författaren en ny vändning i sitt tema, nämligen den svenska elitens inställning till Nevastaden. Karlsson vill bortse från Leningradtiden, då staden enligt honom hade degraderats »till historiens skräpkammare, till det antimoderna» (s. 165) då staden försvann i »Bolsjevikien». En sådan förutfattad inställning förhindrar en någorlunda rättvis uppskattning av Leningrads betydelse i Sovjets ekonomi och kultur och inte minst i den sovjetiska krigsföringen 1941–42 (genom det ihärdiga ryska försvaret av Nevastaden berövades Wehrmacht de styrkor, som hade behövts vid Moskva). Det visar sig vara omöjligt att stryka den beprövade Leninstadens »försvunna historia» (s. 169–176) ur det svenska historiemedvetandet, inte minst för att »den svenska återkomsten» till det förnyade Ryssland efter 1990 har börjat och ofta stannar kvar i Sovjets »nordiska huvudstad» (det nuvarande Sankt Petersburgs halvofficiella beteckning).

De lundensiska Rysslandsexperterna har verkligen gjort en god gärning med sin undersökning och presentation av de viktigaste svenska berättelserna om Sovjetunionen. Dessa reseskildringar om en totalitär polisstat, om ett folk otillgängligt för privat umgänge, obegripligt både språkligt och kulturellt, var behäftade med uppenbara brister och är nuförtiden värdefulla bara tack vare sina konkreta direkta iakttagelser. Tvärtom speglade Rysslandsbesökarnas allmänna funderingar och slutsatser först och främst svenskarnas egna åsikter. Tvivelsutan förtjänar den »Ryska spegeln» att uppmärksammas trots sin stalinska slagsida. Med »stalinsk» menar jag förstås inte författarnas politiska inställning, utan perioden för de svenska berättelser som undersökts. Förkrigsberättelserna väger mycket tyngre i boken än svenska berättelser om ett efterstalinskt, modernare och öppnare sovjetland, om nyare generationer av »ryska barbarer», vilka hann avveckla Stalinkulten på 1950-talet för att sedan avveckla, eller hellre börja avveckla, enpartisystemet.

ALEKSANDER KAN

NOTER

¹ Igor Sejdov, »Röda djävlar» i *Koreas himmel. Det sovjetryska flygvapnet 1950–1953. Krönika av luftslag*, Moskva 2007, s. 461–462 (på ryska)

² *Kommunismen – hot och löfte. Arbetarrörelsen i skuggan av Sovjetunionen 1917–1991*, Håkan Blomqvist och Lars Ekdahl (red.), Stockholm 2003.

Norsk nationalikon

Hans Olav Lahlum, **Haakon Lie. Historien, myten og mennesket**, Oslo 2009. 848 s.

Den som blir över hundra år har upplevt mycket och Haakon Lie, legendarisk partisekreterare i norska Arbeiderpartiet, som avled strax före pingst ifjol, bara några månader innan han skulle ha fyllt 104, hade onekligen varit med om mer än de flesta. 1920-talets förödande partisplittning, tbc i ungdomen, spanska inbördeskriget på närhåll, motståndskamp under ockupationen, landsflykt och därefter decennier av framgångsrikt välfärdsbygge. Så sent som under sexdagarskriget 1967 befann han sig själv vid fronten och sände ögonvittnesrapporter från den israeliska sidan hem till *Arbeiderbladet*.

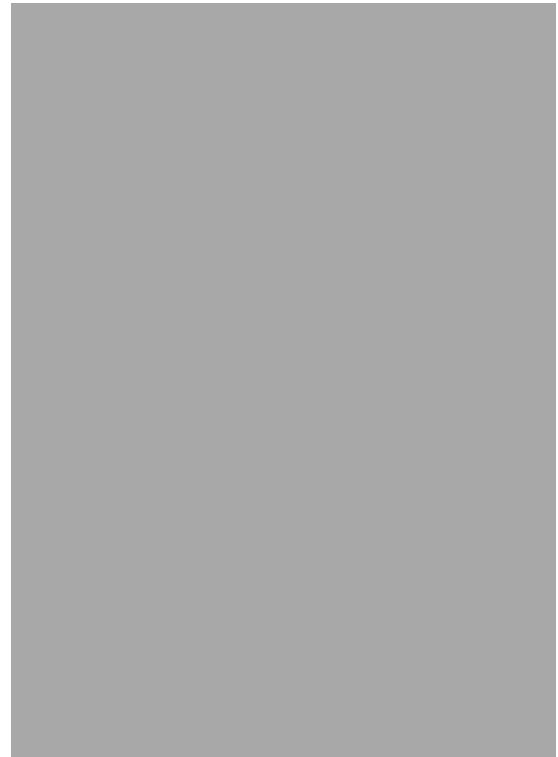
I Sverige är han praktiskt taget okänd, i Norge var Haakon Lie en politisk institution och blev på äldre dagar något av en nationalikon. Trots att det var fyrtio år sedan han avgick som partisekreterare kom hans eftermäle ändå att fylla spaltmeter i pressen och begravningsakten direktsändes av två tv-kanaler.

Det faktum att han aldrig satt i någon regering eller ens i stortinget hindrade inte Haakon Lie från att ändå vara centralt placerad i norsk politik under hela efterkrigstiden, långt efter att han lämnat sina uppdrag i Arbeiderpartiet. Detta partis storhetstid inföll åren 1945–1965 och det var Haakon Lie som med okuvlig energi, idérikedom och järnhand styrde en med tiden allt mäktigare partiapparat och organiserade valrörelserna.

I Hans Olav Lahlums stora biografi, över 600 sidor tjock, tecknas ett fullödigt porträtt av denne mytomspunne man som växte upp på en brandstation och, egentligen, i fall hans mor fått sin vilja igenom, skulle ha blivit jurist. Men Haakon Lie avbröt juridikstudierna efter en (!) enda föreläsning och utbildade sig till skogstjänsteman i stället, innan det politiska engagemanget helt tog över. Sitt intresse för skog och kroppsarbete släppte han för övrigt aldrig. Ännu som 98-åring sågs han på vedbacken, svingande yxan med ena handen och stödjande sig på rullatorn med den andra...

Under trettioalet gjorde han det nystartade Arbeidernes Opplysningsforbund, närmast motsvarande vårt ABF, till ett ideologiskt kraftcentrum som producent av böcker, broschyrer, film och inte minst valmaterial. När det gällde att utnyttja ny teknik och statistik i valrörelserna kom han att vara pionjär i norsk politik.

När tyskarna kom i april 1940 hörde Haakon Lie

Haakon Lie (1905–2009).

till dem som flydde med regeringen norrut med egen radiosändare, av honom själv döpt till »krigs-kringkastingen». När nederlaget ändå var ett faktum i början av juni lyckades han ta sig över till Sverige och sedan, via London, vidare till USA där han tillbringade resten av kriget med att odla kontakter med fackföreningsrörelsen och samla in pengar.

Entusiastisk USA-vän

Erfarenheterna i USA kom att prägla honom politiskt. Att Arbeiderpartiet efter kriget gradvis kom att överge 1930-talets planhushållningsidéer till förmån för ökad marknadsstyrning var Haakon Lie, nu i rollen som partisekreterare, en av dem som starkast medverkade till.

När det gällde utrikespolitiken förblev han en entusiastisk USA-vän. Haakon Lie hade svårt att uttala något kritiskt om USA:s politik ens under Vietnamkriget vilket gjorde honom allt mer illa tåld av en yngre och mer radikal generation på vänstersidan. Han var också och förblev en varm anhängare av det västliga försvarssamarbete som Norge anslöt sig till 1949, liksom av Israel och senare även av EU.

Haakon Lie var, med sitt heta temperament som ofta fick utlopp i koleriska utbrott, både respekterad och fruktad. Någon har sagt att det »var format i allt

hos honom, även hans intolerans». På vänsterkanten kom han med tiden att ses som en diktator och fastän Lahlum vill tona ner hans roll är det nog odiskutabelt att Haakon Lies kompromisslösa hållning bidrog till den partisplittring i början av 1960-talet som blev ursprung till dagens Sosialistisk Venstre.

Dock var han inte sämre än att han kunde ändra sig. Med åren fick han en annan syn även på SV och blev en varm vän av det rödgröna samarbete som 2005 ledde fram till den nuvarande koalitionsregeringen mellan Arbeiderpartiet, SV och Senterpartiet.

Trion Martin Tranmael, legendarisk chefredaktör för *Arbeiderbladet*, Einar Gerhardsen, »Norges Tage Erlander», och Haakon Lie utgjorde i flera decennier ett svårslaget triumvirat i norsk politik. Längre fungerade samarbetet dem emellan också gnisselfritt, men med tiden kunde Lies humör och okritiska USA-stöd inte undgå att leda till konflikter.

»Jag ska knäcka dig som en lus», lär en rasande Haakon Lie ha fräst, sedan Gerhardsen från talerstolen på landsmötet 1967 öppet angripit honom för fasoner som inte borde förekomma partikamrater emellan. Det är den episoden som sen i norsk politisk historieskrivning ständigt återkommer som »lusekneckerstriden.» Av Lahlums biografi framgår att Gerhardsen på äldre dagar försökte uppnå en försoning, men på riktigt god fot med varann tycks de aldrig mer ha kommit.

Haakon Lie blev gammal nog för att överleva de flesta av sina politiska motståndare och kunde därmed också mildra den offentliga bilden av sig själv. Paradoxerna i hans liv var många. I talerstolen kunde han sätta skräck i både åhörare och debattmotståndare men när han skulle skilja sig i början av 1950-talet och gifta om sig med den nya kvinna han träffat i USA under kriget vågade han inte berätta det varken för sin yngsta dotter eller åldriga mor.

Från högern till vänstern

En annan paradox är att den man som alltid räknats till partihögern mot slutet, exempelvis när det gällde att försvara Statoil mot de privatiseringstankar som på 1990-talet vann insteg även inom Arbeiderpartiet, i stället hamnade på vänsterkanten.

Inom skandinavisk socialdemokrati markerade Haakon Lies död slutet på en epok, den epok som personifieras av namn som Tage Erlander, Einar Gerhardsen och Jens Otto Krag. Han var, för att citera rubriken över det minnesporträtt som Arbeiderpartiets förre ordförande Reiulf Steen tecknade i *Aftenposten*, »den siste fra seierherrenes tid».

MATS ROSIN är frilansjournalist

Ny arbetsskildring

Barbro Bäcklund: **Pintorparhäxans elev.**
Skellefteå 2009. 250 s.

Lars Furuland, som skrivit standardverket *Svensk arbetarlitteratur*, avled 1 december förra året. Furuland torde glädjas i sin himmel: bara under hösten har en rad nya böcker inom ämnesområdet utkommit, romaner och noveller av Åke Johansson, Rolf Almström, Annica Wennström, Ann-Charlotte Alverfors, Kristian Lundberg, Gunder Andersson, Mary Andersson, Micke Evhammar, Kjell Johansson och Anna Jörgensdotter. Det är en mångfald som få andra länder kan skryta med.

För att slippa besvärliga definitionsfrågor har vi på ARAB bestämt oss för ämnesordet »arbetarskildringar» i fortsättningen, enligt den av Kungliga biblioteket sanktionerade förteckningen »Svenska ämnesord». Hit får vi också räkna den typ av biografiska redogörelser av arbetsliv och arbetsförhållanden, som ibland gränsar till skönlitteraturen, så som till exempel projektet »Liv i Sverige» producerar.

Barbro Bäcklunds berättelse om hennes farbror Sverker Burman är just en sådan arbetarskildring, rik på etnografiskt stoff eftersom den helt bygger på muntligt biografiskt material. Här kan man riktigt höra farbrodern berätta om de hårda åren som elev på arbetsstugan i Arjeplog, som styrdes av den elaka Pintorparhäxan.

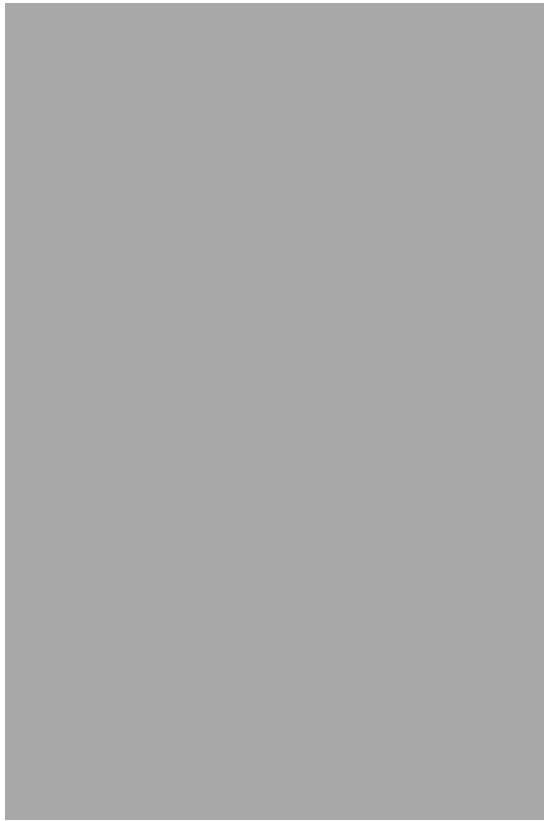
Tiden är 1926–1930, lappmarken var i princip väglöst land, alla transporter utfördes på vatten, längs sjöarna eller älvarna. Ville man ta sig fram fick man gå, eller på vintern åka skidor. Arbetsstugan var en form av internat för fattiga barn; när man inte följde den auktoritära skolundervisningen förväntades man hjälpa till med alla olika göromål på skolan. Maten var mager, disciplinen gudfruktig och sträng.

Trots umbäranden är det ingen pessimistisk bok. Roliga incidenter blandas med tråkiga, men innehåller också biobesök, radions introduktion, marknad och biblioteksbesök, och exkursioner i naturen under den stränge läraren Westmans ledning. Sverkers summering av åren på arbetsstugan är signifikativ: »Här har jag lärt mig att bli en god och nyttig samhällsmedborgare. I fortsättningen ska jag lära mig att leva.»

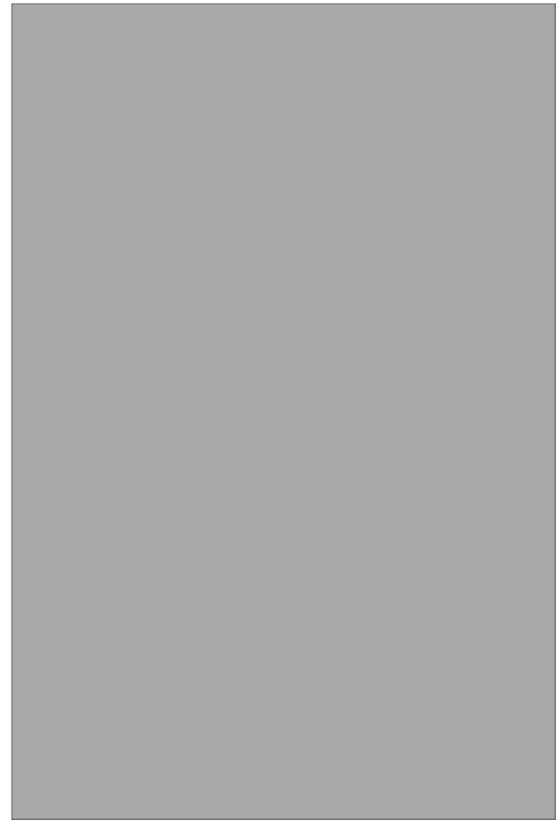
Sverker lämnar arbetsstugan bara tretton år gammal. Då ansågs en tonåring vuxen nog att börja förvärvsarbeta. Boken, välskriven och fylld av spännande detaljer, blir därför ett viktigt vittnesbörd från en tid, som inte är allt för långt borta i minnet trots allt. Farbror Sverker dog 2005, 89 år gammal.

MATS MYRSTENER

är medarbetare vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

Elise Ottesen-Jensen (1886–1973) skrev om människor i nöd. Foto: RFSU:s arkiv

Sartres samtal med John Gerassi finns nu i bokform.

Något om vad som influerat till biblioteket under år 2009

Kanske kan någon bli förvånad över att finna skrifter med titlar såsom *Onanipraktika* och *Global sexualpolitik* i vårt bibliotek. Den direkta anledningen är att skrifterna är utgivna av Riksförbundet för sexuell upplysning, RFSU, vars arkiv finns hos oss. Det har naturligtvis även att göra med att frågor rörande sexualitet och kärlek aldrig varit främmande för arbetarrörelsen. Hinke Bergegren är en förgrundsgestalt. En annan är Elise Ottesen-Jensen, vars bok *Människor i nöd*, med undertiteln *Det sexuella mörkrets offer* från 1932, givits ut på nytt av Federativ.

Samlivet kan te sig på många olika sätt. 1973 kan Jean-Paul Sartre berätta att han äter lunch med Michelle Vian på måndagar och fredagar, med Arlette Elkaim-Sartre tisdagar, onsdagar och lördagar, torsdagar med Simone de Beauvoir och söndagar med de Beauvoir och Sylvie Le Bon de Beauvoir. Fredagskvällarna tillbringas han med Wanda Kosakiewicz,

men fredagsnätterna med de Beauvoir. Måndags- och torsdagskvällarna tittar han på TV tillsammans med Arlette, de resterande veckodagarna tillsammans med de Beauvoir, med Sylvie som extra-gäst på söndagskvällarna. Detta står att läsa i boken *Talking with Sartre*. Den Sartre pratar med är John Gerassi, som 1970 fått uppdraget av Sartre att skriva hans biografi. John Gerassi är son till Stepha och Fernando Gerassi, båda vänner till Sartre och de Beauvoir och båda tydliga förlagor till gestalter som förekommer i Sartres romansvit *Fribetens vägar*. Efter att ha kämpat på republikens sida i Spanska inbördeskriget, emigrerar Fernando till USA, där han likt en del andra flyktingar, bland andra Ernst Bloch, erhåller den intressanta etiketten "prematurre antifascist". Hans son låter publicera första delen av sin Sartre-biografi 1989, *Hated Conscience of His Century*, och lär hålla på med del två. Stora delar av

NYHETER FRÅN ARAB

boken bygger på de intervjuer som Gerassi gör med Sartre och som nu föreligger i tryckt form i denna bok. »Hold on!», utbrister han. »I have never revolted. Against anyone! I went from whatever I was to a revolutionary after long, disciplined meditations on the principles espoused by the bourgeoisie. Humanist principles.» (s. 46)

En annan form av samliv skildras av Esther von Richthofen i boken *Bringing culture to the masses, control, compromise and participation in the GDR* som skildrar hur folk ansågs böra leva i en statsbildning som titulerade sig som socialistisk. Boken fyller en plats i ett bibliotek som kan uppvisa dels en stor mängd litteratur utgiven av det forna Östtyskland, litteratur som skänktes till oss medan statsbildningen ännu existerade, och dels ett rikt urval litteratur som behandlar Östtyskland ur ett mer kommenterande perspektiv. En del av denna litteratur visas i en just nu pågående mini-utställning i våra lokaler, se även vår hemsida, www.arbark.se.

Inköp och gåvor

Under året katalogiserade bibliotekets personal 1894 skrifter i Libris, Sveriges nationella bibliotekskatalog. Flertalet av dessa skrifter fanns inte tidigare i Libris och flertalet var skrivna på ett annat språk än svenska. Samtidigt utökades bibliotekets lokala

katalog, Kata, med 3746 poster. Att denna siffra var så mycket högre än den tidigare nämnda siffran, beror i hög grad på att ett antal poster tillkommit i Kata för att göra dess innehåll lättare tillgängligt för våra brukare. Siffran rörande inköpt litteratur blir låg i sammanhanget: 258, därav 173 skrivna på annat språk än svenska, framförallt engelska, men även en hel del på tyska. Det är således inte inköpen som utgör bibliotekets största nyförvärvskälla. Istället utgörs denna ofta av tryckta skrifter utgivna av bland annat fackförbunden, Landsorganisationen och partier och organisationer på vänsterkanten samt från organisationer som exempelvis ovan nämnda RFSU, material som levereras kostnadsfritt till biblioteket.

Just i år svarar emellertid inte denna kanal för huvuddelen av nyförvärven. 2009 tog vi emot större delen av Kooperativa förbundets bibliotek, bestående av en stor mängd skrifter och tidskrifter. Av naturliga skäl kommer det att ta sin tid att göra detta material tillgängligt – till dags dato har 235 poster, av vilka en stor del utgörs av tidskrifter, tillförts vår katalog. Om detta har jag tidigare skrivit i *Arbetsarkivet* 2009:4.

Under året har även en hel del andra gåvor kommit biblioteket till del. En intressant sådan gäller skrifter som tillhört Günter Rüsse, som gick bort 2007. Rüsse var under många år föreståndare för

Foto: Kalle Laajala

Hemlins bokhandel i Gamla stan, en alldeles fantastisk bokhandel genom vilken vi hanterade våra bokinköp under en lång följd av år. Rüsse engagerade sig och hjälpte oss mycket mer än vad vi hade rätt att begära. Gåvan består av en del maskinskrivna manuskript av Rudolf Rocker (1873–1958), *Die Jugend eines Rebellen, Pioniere des freibeitlichen Gedankens in den Vereinigten Staaten* och *Nachruf für Fritz Kater*, Helmut Rüdigers manuskript *Der Föderalismus* och några brev och vykort med anknytning till Emma Goldman samt böcker och broschyrer och tyska tidningar med syndikalistisk eller anarkistisk inriktning, exempelvis *Der Syndikalist, Organ der Freien Arbeiter-Union Deutschlands 1919–1929* (luckor), *Neues Leben, Wöchenschrift der freigeistigen Gemeinschaft Deutschlands 1922/1923* och *Neue Zeitung, Unabhängiges Sozialistisches Organ 1919*.

Kaxigt kravallmagasin

En annan gåva visade sig bestå av en stor mängd tidskrifter och broschyrer från 70- och 90-tal, flertalet stencilerade och med anarkistisk framtoning. Av någon anledning blir jag alltid lite piggare än vanligt av att bläddra i sådana här skrifter med smuligt papper – jag förmodar att det är det oborstade, oputsade och lätt blodtrycksförhöjande språket, kombinerat med en viss förundran inför det uppskrivade tonläget, som gör det. I en tidskrift med namnet *Barrikaden (kaxigt kravallmagasin)* från 1993 avslutas en artikel som säger sig ge ”några enkla tips för dem som vill förgylla tillvaron med att sabba lite för överheten ... utan att hamna bakom lås och bom” med följande betraktelse:

Allt detta kan låta lite krångligt om man inte är van. Låt dig inte avskräckas av detta. Sabotage är och förblir en sund och utvecklande verksamhet. En betydligt bättre sysselsättning än krogen och tradiga TV-kvällar. Lycka till! – Vår glädje – deras mardröm.

Biblioteket har många liknande tidskrifter i sina samlingar, de med anarkistisk prägel kan sökas fram med begreppskombinationen »Anarkism periodika» i vår katalog. Den som är intresserad av vänstertidskrifter av vilka vi endast har ett begränsat antal exemplar eller som är av tillfällighetskaraktär, kan använda sig av sökbegreppet »Tidskriftssamling» och kombinera detta med önskat utgivningsland.

En annan skrift som dyker upp i dessa högar, bär titeln *Stjäl nu betala aldrig* utgiven under 1970-talet. I den finns bland annat två sidor med texter skrivna på väggar och i tunnelbanan i New York: »Deltag i

gruppterapi – kom till min orgie», »Verkligheten är inget hinder».

2008 var det 40 år sedan händelserna runt 1968 utlöste en kraftfull vänstervåg. De händelserna avspeglar sig av naturliga skäl i bibliotekets samlingar, vilka nu ytterligare utökats med kommenterande skildringar som tillkommit som en direkt följd av »jubileet». Nämnas kan *1968, ein Blick auf die Protestbewegungen 40 Jahre danach aus globaler Perspektive*, ett resultat av en större konferens anordnad av International Conference of Historians of the Labour Movement, ITH, »*Brecht dem Schütz die Gräten, alle Macht den Räten*», *die Rätebewegung – historische Inspiration und theoretische Bürde der 68er-Bewegung* av Bjoern Allmendinger, *Inget land för intellektuella, 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella* av Jens Ljunggren, *Lukács und 1968, eine Spurensuche* och *1968 in Europe, a history of protest and activism, 1956–1977*.

Själv är jag just nu på väg att försjunka i en bok av Julian Bourgs med titeln *From revolution to ethics, May 1968 and contemporary French thought*. Som det står på omslaget:

Challenging the idea that the 1960s did not have any lasting effect, *From revolution to ethics* demonstrates that events from this period led intellectuals and activists to turn to ethics as the touchstone for understanding interpersonal, institutional, and political dilemmas.

Redan Bourgs inledande rader har något magnifikt över sig:

On 22 May 1968, there was no weather in Paris. The weathermen were all on strike. That same day professional athletes unfurled a banner on their stadium that read, in a playful Marxist tease, »Soccer to the soccer players».

Händelser avsätter spår, handlingar leder till konsekvenser, tankar tänks och skrives ned och läses och leder till tankar som i sin tur... Det ena leder till det andra och alla sitter vi i viss mån på jättars axlar. Detta bibliotek strävar efter att dokumentera händelser och tankar av ett specifikt slag. Det är en minnesbank, dock inte en bank med bankfack och valv och lås och regler.

Omvänd klassresa

Det brukar sägas att man bör lära av historien. Det kan vara nog så sant. Ibland funderar jag emellertid över vad som menas med det där begreppet »historien». Finns det blott en och är den alltid, i alla lägen, den samma? För var och en? Efter att ha gjort

en omvänd klassresa, enligt schemat från arbetarklass till en annan klass och tillbaka igen, börjar Kristian Lundberg arbeta i Malmö hamn, bland, som det står på omslagsbladet till hans bok *Yarden*, »uthyrningsföretagets timanställda med sämst arbetsvillkor». I boken skildrar han sina erfarenheter. Återigen konfronteras han med begreppet »klasskamp». »Det är inte längre en abstrakt mening», skriver han, »en formel utan innehåll, det är en dynamisk process som redan pågår – och där vi står som ständiga förlorare. Vi för inte klasskamp. De gör. De som redan äger.» Själv upplever han sig som »inlurad i ett system som jag avskyr, som jag när mig av» och ställer sig frågan:

Kan man då vara solidarisk? Det står alltid en ny person bakom den som vägrar böja sig, bocka sig.

Han tvingas dubbelarbeta, går från det ena arbetet till det andra, känner sig utsliten, för trött för att orka bli arg. Han vet att han inte är ensam:

Jag undrar bara var alla ni andra är. Jag undrar bara varför det är så tyst. Jag sänder ut detta som ett nödbloss i natten, en raket av stjärnor och färgade ljus mot den svärtade himlen för att säga att jag är här, att ni kan komma nu, att vi kan samla oss (s. 52ff).¹

Det förefaller mig som om jag läst något liknande i någon agitationsbroschyr från fackföreningsrörelsens barndom.

Nedan följer en kortare lista över en del av de nyförvärvade skrifterna, som främst syftar till att visa på mångfald:

HANS LARSSON

är bibliotekarie vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

LITTERATUR

- Agitate! Educate! Organize! American labor posters*, Itaca, ILR Press, 2009
- Bjoern Allmendinger, »Brecht dem Schütz die Gräten, alle Macht den Räten», *die Rätebewegung - historische Inspiration und theoretische Bürde der 68er-Bewegung*. Marburg, Tectum, 2009
- Birgitta Almgren, *Inte bara Stasi – relationer Sverige-DDR 1949-1990*, Stockholm, Carlsson, 2009

¹ *Yarden* klassas som skönlitteratur. Andra skönlitterära böcker som förvärvades under året var bl a *Facklan, en roman om Leon Larsson* av Elin Lindqvist, *Mäster* av Alexandra Coelho Ahndoril, *Svart arbete* av Rolf Almström, *Thick as a brick* av Micke Evhammar och *Bergets döttrar* av Anna Jörgensdotter.

Rolf Almström, *Svart arbete*, Stockholm, Mormor, 2009.

Arbete, gemenskap, politik, krig, Stockholm, Anarkistiska studier förlag, 2009.

Henrik Bachner, »Judefrågan», *debatt om antisemitism i 1939-talets Sverige*, Stockholm, Atlantis, 2009

Kjersti Bosdotter & Maths Isacson (red), *Fram träder arbetaren: arbetarkonst och industrisambällets bilder i Norden*, Stockholm, Arbetarnas bildningsförbund, 2009

Julian Bourq, *From revolution to ethics. May 1968 and contemporary French thought*, Montréal, McGill-Queen's University Press, 2007

Willy Brandt, *Gemeinsame Sicherheit: internationale Beziehungen und deutsche Frage: 1982-1992 / Berliner Ausgabe. Bd 10*, bearb. av Uwe Mai, Bernd Rother & Wolfgang Schmidt, Bonn, Dietz, 2009

Immanuel Chess (red), *The international encyclopedia of revolution and protest. 1500 to the present*, Chichester, Wiley-Blackwell, 2009

Rüdiger Dannemann (red), *Lukács und 1968. Eine Spurensuche*, Bielefeld: Aisthesis, 2009

Angelika Ebbinghaus, Max Henninger & Marcel van der Linden, *1968: Ein Blick auf die Protestbewegungen 40 Jahre danach aus globaler Perspektive*, Wien, Akademische Verlagsanstalt, 2009.

En sammanfattning av LOs alternativ till krispolitik mot arbetslösheten, Stockholm, Landsorganisationen i Sverige, 2009

Andrea Gabler, *Antizipierte Autonomie. Zur Theorie und Praxis der Gruppe »Socialisme ou Barbarie» (1949-1967)*, Hannover, Offizin, 2009

John Gerassi (red), *Talking with Sartre. Conversations and debates*, New Haven, Yale University Press, 2010

Christopher Gerteis, *Gender struggles. Wage-earning women and male-dominated unions in postwar Japan*, Cambridge, MA: Harvard university Asia center, 2009

Grundbok för försäkringsrådgivare 2009, Stockholm, Landsorganisationen i Sverige, 2009

David Harvey, *Den globala kapitalismens rum. På väg mot en teori om ojämn geografisk utveckling*, Hagersten, Tankekraft, 2009

Inga jävla restauranger! En arbetares kritik av restaurangbranschen, Stockholm, Federativ, 2009

Katrine Kielos, *Den grå vägen: tankar om en ny socialdemokrati*, Stockholm, Hjalmarson & Högberg, 2009

Martin Klimke & Joachim Scharloth, *1968 in Europe. A history of protest and activism, 1956-1977*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2008

- Adolf Levenstein & Uwe-K. Ketelsen, (red), *Arbeiter-Philosophen und -Dichter*. Neue Ausgabe (Reprint), Bielefeld, Aisthesis, 2009.
- Jack Linchuan Qiu, *Working-class network society, Communication technology and the information have-less in urban China*, Cambridge, Mass., MIT Press, 2009
- Marcel van der Linden & Prabhu P. Mohapatra, *Labour matters. Towards global histories. Studies in honour of Sabyasachi Bhattacharya*, New Delhi: Tulika books, 2009
- Jens Ljunggren, *Inget land för intellektuella. 68-rörelsen och svenska vänsterintellektuella*, Lund, Academic Press, 2009
- Kristian Lundberg, *Yarden. En berättelse*, Eslöv, Brutus Östling/Symposium, 2009
- Michael Löwy Austin, *Morning star. Surrealism, marxism, anarchism, situationism, utopia*, University of Texas press, 2009
- Ernest Mandel & Raphie de Santos (red), *Socialists and the capitalist recession. With basic ideas of Karl Marx*, London, Socialist resistance, 2009
- Josefin Olevik, *Campingland. En berättelse om flintastek, flukthål och förtältsromantik*, Stockholm, Alfabeta, 2009
- Elise Ottesen-Jensen, *Människor i nöd. Det sexuella mörkrets offer*, Stockholm, Federativ, 2009
- Craig Phelan, *Trade unionism since 1945. Towards a global history (Vol. 1). Western Europe, Eastern Europe, Africa and the Middle East*, Oxford, Peter Lang, 2009
- Review of international co-operation. The official organ of the International Cooperative Alliance*
- Esther von Richthofen, *Bringing culture to the masses. Control, compromise and participation in the GDR*, New York, Berghahn, 2009
- Bengt Segerson, *Brev till en broder! Spanienkämpen Bengt Segersons personliga skildring från det spanska inbördeskriget*, Urval och redigering Jonas Sjöstedt, Simrishamn, Svenska spanienfrivilligas vänner, 2009
- Stjäl nu betala aldrig*, Johanneshov, Ravachol förl., [197-?]
- Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, *Jobbkongressen 2009 motioner samt partistyrelsens utlåtanden och övriga förslag*, Stockholm, Socialdemokraterna, 2009
- Tillsammans. Gemenskap och klasskamp på sambällsfabrikens golv*. En antologi, Lund, Pluribus, 2009
- Lisbeth Ulfstedt, *Stolta, starka, stridbara. Grafiska fackförbundet 1973–2009*, Stockholm, Premiss, 2009.
- Välkommen till GS, ditt nya fackförbund*, Stockholm, GS, 2009
- Leo Zeilig (red.), *Class struggle and resistance in Africa*, Chicago, Haymarket books, 2009
- Slavoj Zizek, *The parallax view*, Cambridge, Mass., MIT Press, 2009

lordningställande av ett bibliotek i Petrograd, 1918.

ARBETARHISTORIA

**Beställ gamla nummer
av Arbetarhistoria på
www.arbetarhistoria.se/kop/**

T.o.m. nr 100: 15 kr

Jubileumsnumret 101–102 (Klass i rörelse): 150 kr

Fr.o.m. nr 103: enkelnummer 75 kr, dubbelnummer 130 kr

Nr 132 (2009:4): Barn

Nr 131 (2009:3): Internationell solidaritet

Nr 129–130 (2009:1–2): Sverige och USA

Nr 127–128 (2008:3–4): Att tänka om klass

Nr 126 (2008:2): Facket och globaliseringen

Nr 125 (2008:1): Bruno Kreisky och Sverige

Nr 124 (2007:4): Arbetarrörelsen och konsten

Nr 122–123 (2007:2–3): Arbetarhistoria i världen

Nr 121 (2007:1): Arbetskraftsinvandring

ARBETARHISTORIA NR 133 ÅRGÅNG 34

Utges av Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek med fyra nummer per år. **Redaktion:** Silke Neunsinger (ansvarig utgivare), Lars Gogman, Ulf Jönson, Lucy Viedma, Leif Zetterberg (grafisk form). **Adress:** Arbetarhistoria, Box 1124, 111 81 Stockholm. **E-post:** arbetarhistoria@arbark.se **Hemsida:** www.arbetarhistoria.se **Prenumeration 2009:** 250 kr inom Sverige, 320 kr inom Europa och 360 kr i resten av världen. Prenumerationsavgift sätts in på plusgiro 55 75 94-9. Lösnummer 75 kr, dubbelnummer 130 kr plus porto). Priser inkl. moms (6%). **Tryck:** GTC Print AB, Luleå 2010. Inlagan är tryckt på 130 g och omslaget på 170 g Munken Lynx. **ISSN:** 0281-7446. **Manuskript** skickas till redaktionen som e-post. Författaren har copyright, men tidskriftens innehåll får ej kopieras utan redaktionens medgivande. För insänt, ej beställt, material ansvaras ej. **Arbetarhistoria indexerar** i Artikelsök. **Om inget annat anges**, ingår använda illustrationer i ARAB:s samlingar. I vissa fall, då ARAB inte har rättigheterna till i tidskriften använda fotografier eller teckningar, har redaktionen inte lyckats hitta adresser till fotografer eller deras efterlevande som ska ha betalt enligt taxa. I sådana fall ber vi berörd rättighetsinnehavare kontakta redaktionen.

För trettio år sedan röstade Sverige om kärnkraften. Den nionde mars 1980 samlades »Socialister mot kärnkraft» i Stockholms folkets hus. Marit Paulson gav sin syn om miljö och resursfrågor och CH Hermansson berättade om det socialistiska alternativet till kärnkraft. FOTO: PETER KJELLERÅS

BPorto
betaltAvsändare
Arbetarrörelsens arkiv
Box 1124
111 81 Stockholm

RYSKA BILDER

Den ryska bildsamlingen på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek innehåller cirka 3000 bilder. Tidsperioden sträcker sig från ryska revolutionen 1917 till mitten på 1920-talet.

Bilderna har samlats och skänkts till ARAB av olika personer som varit knutna till arbetarrörelsen. En av dem är Fredrik Ström som under sin tid som rysk konsul, 1919–1921, samlade bilder från ryska revolutionen. En del av bilderna finns publicerade i hans bok *Ryska revolutionens historia* (1924).

En annan var Per Emil Brusewitz, attaché och extra sekreterare på konsulatet i Petrograd och generalkonsulatet i Moskva 1917–1918. Brusewitz gjorde flera resor i landet, bland annat på motorcykel från Petrograd till Tiflis. En del av bilderna från den resan finns i boken *Bakom Rysslands järnridå* (1923).

Bilden visar kålodling i Petrograd, september 1918.